

СУЧАСНІСТЬ

ГРУДЕНЬ 1975 — Ч. 12(180)

**І. КМЕТА-ІЧНЯНСЬКИЙ: З "КОБЗАРЕМ"
НАСАМОТІ**

**С. ЧОРНИЙ: ЛЕСЬ КУРБАС —
АРТИСТ, ФІЛОСОФ**

**А. ОЛЕНЬКА-ПЕТРИШИН: МИСТЕЦТВО
У СИСТЕМІ СОЦРЕАЛІЗМУ**

**Б. РУБЧАК: ПРО "ІНШЕ", ТЕ САМЕ,
І ТИМ ПОДІБНЕ**

**М. ПЕРАХ: ЧИ БУДЕ КАТАСТРОФОЮ
ДЛЯ РОСІЇ РОЗВАЛ ЇЇ ІМПЕРІЇ?**

МІРА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

"SUČASNIST" — DEZEMBER 1975
8 MÜNCHEN 2, KARLSPLATZ 8/III

НОВЕ ВИДАННЯ

В Інституті Літератури ім. Михайла Ореста незабаром
появиться з друку книга спогадів

КУЗЬМИ КАЗДОБИ

ЗАМЕТЕНИЙ ШЛЯХ

Автор, починаючи ще юнаком, відбув і глибоко пережив понад семирічну хресну дорогу примусового виселення з України і спецзаслання до Північної Росії, документально відображає цю жорстоку добу — варварського винищування українських селян-хліборобів, запланованого й проведеного північним займанцем.

Книга розміром на 24 друкарських аркушів (367 сторінок), великого формату. Мистецька обкладинка Пилипа Вакуленка.

Ціна одного примірника: в Австралії — 7 австр. дол.; у США і Канаді 10 дол.; в Європі — 26 нім. марок; в інших країнах відповідник останньої суми в перерахуванні на місцеву валюту.

У справі набуття книги просимо звертатися на одну з таких адрес: K. Kasdoba, 10 Beaconsfield St. Hyde Park, S.A. 5061 Australia
або "Suchasnist" 8 München 2, Karlsplatz 8/III. West Germany.

СУЧАСНІСТЬ

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО,
СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

ГРУДЕНЬ 1975
Ч. 12 (180)
РІК ВИДАННЯ П'ЯТНАДЦЯТИЙ
МЮНХЕН

СУЧАСНІСТЬ

ОБЩЕСТВЕННАЯ АКАДЕМИЯ
НАУК И ЛИНГВИСТИКИ
САНКТ-ПЕТЕРБУРГА

Видає: Українське товариство закордонних студій «Сучасність»

Редакційна колегія: Вольфрам Бургардт, Іван Кошелівець, Богдан Кравців, Кирило Митрович, Аркадія Оленська-Петришин, Мирослав Прокоп, Роман Рахманний, Богдан Рубчак, Марта Скорупська.

Редакція не приймає матеріалів, не підписаних автором, і застерігає за собою право скорочувати статті і правити мову.

Статті, підписані авторами, висловлюють їх власні погляди, а не погляди редакції.

Усі права застережені. Передруки і переклади дозволені тільки за згодою автора і видавництва. Передруки крайових матеріалів дозволені за поданням джерела.

Резюме статей цього журналу друкуються і реєструються в "Historical Abstracts".

Gemäss dem Gesetz über die Presse vom 3. 10. 1949 (§ 8, Abs. 3) und gemäss der Verordnung zur Durchführung dieses Gesetzes vom 7. 2. 1950 wird mitgeteilt: .

Herausgeber: Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien "Sučasnist" e. V.
8 München 2
Karlsplatz 8/III (Telefon 59 46 67)
Bundesrepublik Deutschland

Geschäftsführer und für den Inhalt verantwortlich: I. Czornij

Druck: Gebrüder Westenhuber
München 12, Heimeranplatz 4.

3 "КОБЗАРЕМ" НАСАМОТІ

ІЗ ЦИКЛУ "ОКТАВИ"

Іван Кмета-Ічнянський

I СОН

"Іване з Ічні... Знаю її, знаю...
Цвіла — співала, наче сад тоді,
Як у Тарновських малював я в маю,
У Качанівці... Сам цвів від надій.
Горби — могили... Річка Ічень скраю...
Татар, ляхів тут били добре — дід —
Візник мій — мовив, — предок твій, Іване".
То сон! Тривожне видиво бажане.

II КРИНИЦЯ СУМУ Й БОЛЮ

У колі книг стоїть "Кобзар" журливий,
Криниця суму й болю — наш "Кобзар".
І погляд із портрету проникливий...
Поете, лютий той Нероник-цар
Сторанив душу-арфу, вкрай чутливу.
Не витримало серце мук і кар...
Знов книгу "Дольорози" розгортаю —
Набiдувавсь і я, проживши сиротою...

III СПОГАД

Ще хлопчиком я чув, як "Катерину"
Читав Юрко, на ярмарку купив.
Брав жаль тяжкий за сироту-дитину:
"Напасть — москаль! Чом грім його не вбив?"
Підріс — та й малював, як міг, картину:
Шевченко, хата, золото снопів...
"Іване — шепотіли в школі хлопці —
Щоб ти "комусь" більмом не став на оці..."

IV ОДВІЧНИЙ...

Одвічний людських душ буй-океане,
В поетових ти грудях вирував,
Як Україна у кривавих ранах
Ронила молитов важкі слова:
"О Боже! Гинемо у пана..."
Хилилась Кобзарева голова:
"Хай благодать огорне дух мій, тіло!"
Уста, як Орська спала, шепотіли.

V БЕЗСОННА НІЧ

*Та нескверними устами
помолимось Богу...*
Т. Шевченко

Тоді — Тарас Григорович покликав
Рої тривожних дум, звелів перу:
"Карбуй! Іду в незвідане, велике...
Не бачивши насліддя — так і вмру.
Як блудного прийми... Я — перед Ликом
Незримим... Йду я до Пробитих Рук..."
Почув він серцем: ласка Божа — море!
Мов мати, сокрушених нас пригорне...

Філядельфія, в червні 1974

Її ВЕЛИЧНІСТЬ

Світлана Кузьменко

До гурту людей, що після Богослуження стояв біля церкви, жваво обговорюючи останні новини тижня, підійшла діячка із Суспільної Служби з незвичайною, як нам усім здалося, пропозицією — приєднатися до групи, яку вона zorganizувала, щоб відвідати та потішити нервово хворих земляків у божевільні.

Початкове здивування присутніх з приводу такої пропозиції за якусь мить перейшло в жартівливий настрій, і діячка із Суспільної Служби, намагаючись спрямувати розмову на серйозний тон, заговорила про потребу розуміння й підтримки нервово хворих земляків свідомим громадянством. Та вогники в очах присутніх свідчили якщо не про обурення, то здивування з приводу зухвалости людини, що посміла звернутись до поважних у громаді людей з такою, на їхню думку, недоречною пропозицією.

Несподівано для присутніх і навіть для самого себе я сказав, що вона може розраховувати на мене. Не знаю, чому я це зробив — може тому, що по-моєму будь-яка праця чи вчинок, зроблений зі щирим наміром та в користь доброї справи ніколи не принижує і не осмішує людини, а може це була просто реакція на реакцію присутніх, до яких звернулася суспільна діячка, і в мені заговорив так званий дух протиріччя.

Спочатку моє рішення викликало смішок, але коли я серйозним тоном ствердив, що я спавді збираюся приєднатися до групи добровольців, щоб узяти участь у цій, на мою думку, важливій справі, а крім того ще й збагатити свій життєвий досвід, побувши між справжніми божевільними, усі згодні, що це справді добра, навіть дуже оригінальна ідея, і дві пані, які зойно кілька хвилин тому були суцільним виявом обурення, відразу ж приєдналися до мого товариства.

Наступної суботи, надвечір, ми вирушили на відвідини. Коли ми підходили до великого будинку з широкими дверима і загратованими вікнами, від думки, що за ними тримають у неволі покривджених долею, які, по стандартах щасливіших, нормальних людей, утратили найбільший скарб у житті — розум і свідомість, мені стало якось моторошно.

Незабаром, у супроводі працівниці шпиталю, яка мала обов'язок зустріти нас, ми входили в залю, де мала відбутись наша Різдвяна зустріч із земляками.

По залі поодиночі ходили, стояли, чи сиділи у фотелях то

похнюплени, то усміхнені, зосереджені в собі люди, бо коли ми ввійшли, ніхто з них не звернув на нас найменшої уваги.

“Як можна потішити когось, хто твоєї потіхи може й не потребує і допомогти комусь, хто твоєї допомоги не просить?” — прийшло мені на думку. Та наша провіднича перервала мої роздуми. Вона сказала поскладати наші подарунки, які в основному склалися з ласощів, на святково прибраний стіл, що стояв серед залі.

Тільки-но я поклав свій невеликий пакуночок на стіл і подивився на нашу провідницю, чекаючи від неї дальших розпоряджень, як почув за собою низький жіночий голос: — Дозвольте з Вами познайомитись!

Я повернувся і побачив старшого віку жінку у сірій доброго крою сукні, що стояла поруч і посміхалася до мене. На голові у неї була паперова золота корона, з-під якої вибивалося сиве хвилясте волосся. Риси обличчя й постать жінки вказували на те, що вона була колись вродливою, а делікатність рухів зраджувала її добре виховання.

— Марія Тереза, австрійська цісарева, — промовила вона, з якоюсь особливою певністю й гордістю в голосі, простягаючи мені руку.

— Наполеон Бонапарт, французький імператор, — спонтанно вихопилося в мене, від чого мені зразу ж зробилося ніяково, бо я усвідомив, де знаходжуся, і що прийшов сюди якщо не з певною метою, то з певним завданням.

За кілька хвилин ми сиділи поруч з мою новою знайомою на невеликій канапі, до якої вона мене припровадила, в дуже приємній розмові.

— Що за мила несподіванка! — захоплено говорила моя знайома, поправляючи на голові обклеєну цукерковим папером корону. — Як приємно, що Ваша Величність завітала мене відвідати. Сюди ніколи не приходять люди нашого кола. Де вони всі тепер? — сумовито промовила вона, дивлячись на мене очима, в яких, мені здалося, відбивався світ для мене цілковито незрозумілий.

— Наполеон?! — голосом, у якому вчувалися і запит і ствердження, якимось раптово зойкнула вона.

— Наполеон, — відповів я, і мені стало дуже сумно.

— Всі вони не вірять, що я Марія Тереза, австрійська цісарева, — повела вона рукою по залі, — а Ви вірите... Бо Ви знаєте...

— Вірю, — сказав я, почувуючи, що не міг відповісти інакше.

— Як я вдячна долі, що вона післала мені Вас. Тяжко жити серед людей, які вас не розуміють, — сумно вела вона. — Тут живе тільки одна людина, яка іноді розуміє мене. Це Франц Фосиф. Але не завжди... Тільки іноді... Коли в нього немає приступів

божевілья. В інші часи він мовчазно сидить і, коли я заговорю до нього, він вважає мене божевільною.

Ось він якраз і йде... Я познайомлю Вас, — і вона, взявши мене за лікоть, повела до усміхненого, трохи згорбленого дідка, який щойно ввійшов до залі й розглядався навколо.

— Ваша Величносте, — звернулася вона до нього, — дозвольте мені представити Вам їхню Величність Наполеона Бонапарта, що завітав мене відвідати, — повним гідности жестом вказала вона на мене.

— Франц Фосиф, цісар австрійський, — представився дідок.

І вона, взявши нас обох попід руки, повела до вільних місць на канапі, у далекому куті залі.

Заля наповнювалася жінками і чоловіками, переважно середнього й старшого віку, якими мали заопікуватися інші члени нашої групи.

Моя знайома довірила нам з Францом Йосифом свої пляни, що стосувалися її уявної держави. Сповістила, що збирається провести деякі реформи й одночасно готувалася до війни.

— Я знаю все буде тяжко перевести в життя, бо у мене сильна опозиція... Подивіться на них усіх, — повела рукою по залі, — хіба ж вони розуміють? Хіба ж вони в стані зрозуміти важливість того, що я хочу зробити для їхнього ж добра, коли вони навіть заперечують мою автентичність?...

— Не турбуйтеся, Ваша Величносте, — сказав Франц Фосиф, — не вимагайте від людей неможливого, більшого за те, на що їх стати... Я Вашій Величності допоможу.

— А чи можна рахувати на Вашу допомогу? — звернулася вона до мене.

— Безумовно, — запевнив я її і встав, бо провідниця нашої групи давала знак відходити.

— Залишайтеся з нами. У якому світі Ви тепер живете? Розкажіть нам про себе!.. благально дивилася вона на мене.

— Іншим разом. Я вже мушу йти. Справи. Я Вас відвідаю, — промовив я, і, не знаходячи більше слів, попрощався з моїми новими знайомими. З якимось внутрішнім неспокоєм ішов геть, вирішуючи більше ніколи сюди не заходити.

Та тому, що дотримування обіцянок є одним з найважливіших принципів у моєму житті, чи можливо з якихось інших, мною неусвідомлених, причин, обіцянка, яку я дав тій бідній жінці, час-від-часу мене тривожила, навіть, коли я брав під увагу, що та жінка ніяк не підпадала під категорію нормальних людей. І за пів року, я якось немов би мимоволі, зайшов до божевільні.

Мені сказали, що Марію Терезу вилікували і дали мені її теперішню адресу.

Одного пообіддя я пішов її відвідати.

Ледве я натиснув гудзик дзвінка на дверях із потрібним мені числом — на порозі з'явилася моя знайома. Зразу ж кинулося в очі, як вона змінилася. Не було й знаку тих рум'янців та блиску очей, які, мабуть, дарував їй запал її фантастичної уяви. Вона немов би схудла, згорбилася і, здавалося, вся посіріла. Її рухи стали повільними й обважнілими. Вона хвилинку придивлялася до мене, а тоді промовила: — Я ніби звідкись Вас знаю...

— Ми з Вами познайомились... — почав я і зупинився, бо не хотів нагадувати їй ані місця, ані обставин нашого знайомства.

— Ми з Вами познайомились... — виручила вона мене, — я пам'ятаю... ще у добрі старі часи. Тоді.... коли я була ще здоровою, щасливою людиною... Вони.... — і в її очах замерехтіли сльози.

Вона запросила мене до хати.

Я обвів зором невелику, обставлену вбогими меблями кімнату. Під стіною стояло дбайливо застелене ліжко, на столі, під вікном, поруч горняти, з якого парувала якась рідина, лежав хліб, кілька помаранчів і якісь коробочки впереміш з пляшечками. З позолоченої рамки на підставці, що стояла на комоді, на мене дивилася Марія Тереза, австрійська цісарева, і мені на мить здалося, що між нею й моєю знайомою була якась вражаюча подібність. Зауваживши, що я приглядаюся до фотографії, моя знайома сказала: — Це все, що залишилося від мого доброго життя... Коли я ще не була хворою...

ЖОВТНЕВЕ СОНЦЕ

Марія Голод

З тіста рідкого мої почування
Ліпляться вони незугарно
хотілося б з них пташок крилатих творити
з голосами пісень розмаїтих
алеж виходить череп'я побите
що ні співає
ні навіть води не держить

весняне рівнодення
пригортає вербові гілки
наповняє їх соками барвистими
і бурими і жовтими й зеленими
надихає бажанням

бубнявіти

брунькувати

розгортатися

пухнатими квітками

розцвісти

рівнодення весняне

заманює мене

у веселий сад

буття.

НІЧ

пізня ніч і людей і час зупинила
пустими дорогами проклалося місто
блукають провулками
тіні забутих подій
закутини кличуть на герці
котів

над мокрим асфальтом
ліхтарні квітнуть холодним вогнем
вітер прилипає
жовтим туманом до моїх вікон.

північ сповняє кімнату
неспокоєм і страхом
стелять постіль непрошені сні
ліжником самотнім
розстилається темрява ночі
під годинником втоми
зупинився й мій час

ЯБЛУНЬКА ДИТИНСТВА

з-псмїж фіялок пахучих
виросла яблунька мого дитинства
з кріслатим галуззям на окремій планеті
вітражі зеленого листа
світилися соняшним сяйвом
голубим небом пливли
верхів'я саду
яблука нестиглі
вбирали смак літа
пахнули вітром
і співом пташок
у крісельці надобрійнім
сиділа щаслива година
переплітала з дійсністю
казку

думки не лишають слідів
на сірому камені
міст простягнув руки
та не вловить думок

може
спадуть дошем
на сірий камінь
може
веселкою стане
міст із простягненими
кам'яними руками

САД

на деревах зависло
мов на огудинні гарбуз
бокате і червоножовте
жовтнєве сонце

усюди вже
позолотіло листя
насичене жагою
літа
тільки мій сад
усе ще зелене
усе ще сподівається
здійснити нездійсненне

ДЗЕРКАЛО

старе дзеркало в золочених рамах
трохи полиняле
велике дзеркало від прабабуні
навпроти за плечима висів
зелений кипим
в рожевій квіти
хто знає
де поділося старе дзеркало
в золочених рамах
в ньому залишилася
відбитка молодости
що на зеленому полі
поміж рожевими квітками
дзеркало від прабабуні
в нім відбилася врода
і молодість
чотирьох поколінь

■
бляшані люди
торохтіли
алюмінійовими фразами
сміялися
пластиковою облудою
спали
сном бетоновим
у пору коли
липовий мед
складався в розколинах скель
коли
бджоли в танку гомоніли
під ритм запашний
достиглого літа

■
зірвати орхідею
з дерева
що не хотіло
вже більше рости
жаль дерева всохлого
жаль
де ж будуть рости
розцвітати
орхідеї моїх думок
немає живучого дерева
ні теплого повітря
жаль всохлої орхідеї
засушених думок
як сіно
сіно моє сіно

1972-1973

ЛЕСЬ КУРБАС — АРТИСТ, ФІЛОСОФ

Степан Чорній

"Березіль" не догма, "Березіль" — рух, і коли він ним перестане бути, заперечить своїй назві, взагалі перестане існувати.

Лесь Курбас

Немає, здається, такої людини в світі, щоб за такий короткий час (1917-1933) була спроможна доконати такого грандіозного чину, як це зумів зробити Лесь Курбас у ділянці української театральної культури. Завдяки винятковим здібностям та університетській освіті, яку він здобув у Львові й Відні, та завдяки прекрасному знанню чужих мов, що дали йому змогу ґрунтовно вивчити досягнення західноєвропейського театру та світової літератури, — Курбас зумів "європеїзувати" український театр та вивести його на широкий шлях розвитку і нових мистецьких шукань світової театральної культури.

Страхітливий голод на Україні, організований Москвою з метою знищення українського селянства, як найздоровішої основи української нації, співпадає з розгромом української науки й культури, зокрема ліквідацією одного з найкращих театрів "Березоля" та заслання на Соловки його організатора й керівника Лєся Курбаса.

З ім'ям Курбаса настала нова епоха в анналах історії українського театру.

Не даром Москва так суворо розправилася з Лєсем Курбасом. Він належав до славної когорти борців за українську правду, за право української культури жити й розвиватися самостійно та виходити на широкі обрії європейської та світової театральної культури.

Напереломі 19 і 20 століть український театр перебував ще під покровом етнографізму, бо російська цензура забороняла українським театрам ставити кращі зразки класичної і сучасної світової драматургії. І лише українська національна революція 1917-18 років дала поштовх до бурхливого відродження української культури, науки та мистецтва.

Коли б не знищила Москва Лєся Курбаса та Миколу Куліша, українське театральне мистецтво було б сьогодні в zenіті розквіту, було б окрасою загальнолюдської культури.

"Як виглядав би український театр і українська драматургія, коли б ці два велетні жили і творили по сьогоднішній день?"— запитує один із учнів і послідовників Леся Курбаса — Йосип Гірняк у своїх спогадах.¹

Леся (Олександр) Курбас народився 25 лютого 1887 року в сім'ї галицьких акторів Ванди й Степана Курбасів (сценічний псевдонім — Яновичі) у Перемишлі. Гімназію закінчив у Тернополі в 1907 році, університетську освіту здобув у Віденському (1907-08) та Львівському (1908-10) університетах.

Вперше на українську сцену вступив як керівник драмгуртка студентів Львівського університету, де, між іншим, поставив п'єсу Чирікова *Євреї* (1909-10).

На початку 1911 року Курбас працював у Гуцульському театрі Гната Хоткевича, а в грудні того ж року перейшов до театру "Руської Бесіди", яким керував Йосип Стадник.²

Леся Курбас відзначався високою загальною культурою, нахилом до філософічного узагальнення, умінням глибоко вникати у зміст мистецького твору, темпераментом та необмеженим акторським чаром. Крім того, в нього були прекрасні зовнішні дані: "струнка, пластично дуже виразна постать, гарне обличчя з високим чолом і густими чорними бровами, палкий погляд розумних очей, приємний голос (баритон) вдало доповнювали надзвичайну обдарованість молодого актора".³

Прекрасне знання української, російської, польської, німецької мов, солідна обізнаність з англійською, французькою, італійською та норвезькою — давали йому можливість читати в оригіналах твори світової літератури, мистецькі журнали, безпосередньо знайомитися з тодішніми напрямками у світовому мистецтві.

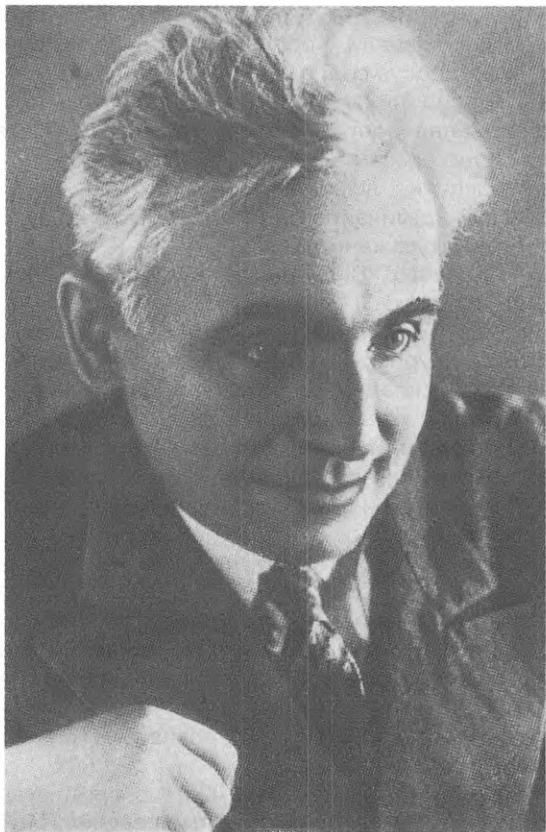
Будучи студентом Віденського університету, Леся Курбас завжди відвідував театр Райнгарда, Віденську оперу, а також польський театр у Львові, що й мало значний вплив на формування мистецького смаку молодого Леся Курбаса.

У 1914 році почалася перша світова війна, і театр "Руської Бесіди" на деякий час припинив своє існування. Л. Курбас

1. Йосип Гірняк, "Театр розстріляного відродження", *Український огляд*, ч. 3, березень-квітень, Нью-Йорк, 1960, стор. 53.

2. Ганна Юрчакова пише у спогадах, що Курбас прийшов до театру "Руської Бесіди" у грудні 1911 року, а в пресі згадується про це лише з другої половини 1912.

3. Василь Василько, "Народний артист УРСР О. С. Курбас", *Леся Курбас, Спогади сучасників*, за редакцією народного артиста СРСР В. С. Василька, Київ, "Мистецтво", 1969, стор. 5.; пор. також Йосип Гірняк, "До нещобитків 'Березоля' *Сучасність*, 1974, ч. 2 (158) стор. 4.

Лесь Курбас

переїхав до Тернополя, де в 1915 році організував товариство українських акторів під назвою "Тернопільські театральні вечори".

Біля Курбаса згуртувалося багато театральної молоді: Володимир Калин, Фавст Лопатинський, Януарій Бортник, Теофіль Демчук, а також актори старшого покоління: Ганна Юрчакова, Філомена Лопатинська, Теодосія Бенцалева, Микола Бенцаль та інші, але недовго довелося працювати Курбасові із тернопільською групою, бо напровесні 1916 року М. Садовський запросив його до свого театру в Києві.⁴

4. Микола Садовський організував у Києві перший стаціонарний український театр. У виставах цього театру Л. Курбас виконував ролі: Степана (*Невольник*), Гната (*Безталанна*), Збігнева (*Мазела*), Вагнера

У Київському українському театрі Курбас деб'ютував у ролі Степана в п'єсі *Невольник* М. Кропивницького. Майстерним виконанням цієї ролі він здобув собі прихильність глядача. Особливо ж завоював собі Курбас любов і визнання та авторитет майстра сцени після виконання ролі Збігнева в трагедії Ю. Словацького *Мазела* та ролі Хлестакова в *Ревізорі* М. Гоголя.

Цікаво підкреслити, що після ролі Збігнева, яку, до речі, Курбас виконував надзвичайно майстерно, можна було почути заздрісні скептичні зауваження:

"Що ж тут дивного! Він приїхав з Польщі і добре знає характери й побут поляків".⁵

Але після ролі Хлестакова ці скептичні зауваження не появлялись більше. Курбас ніколи не бачив *Ревізора* на сцені, і приготувався грати складну ролю Хлестакова з таким неперевершеним партнером у ролі Городничого, як М. Садовський. Але, як твердить В. Василько, Курбас "з честю витримав і цей творчий іспит. Почуття ритму комедії, легкість подачі слова, пластична виразність, глибоке проникнення в характер 'столичної фітюльки' забезпечили деб'ютантові нову творчу перемогу".⁶

Після цієї роботи Курбас став улюбленим майстром сцени київських театрів.

За свідченням Василька, "у двадцять дев'ять років Олександр Степанович був уже цілком дозрілий мистець з твердими переконаннями, великим художнім смаком і виробленим світоглядом".⁷

Крім акторських здібностей, у Курбаса був ще й великий організаторський хист.

У Києві 16 травня 1916 року Лесь Курбас організував театр-студію з студентів Музично-драматичної школи ім. М. Лисенка. Серед студійців були: Степан Бондарчук, Олімпія Добровольська, Поліна Самійленко, Йона Шевченко, Марко Терещенко, Антоніна Смерека, Софья Мануйлович та інші. Цього ж дня було визначено плян праці та засади й принципи молодого студійного театру.

З цієї молоддю Курбас почав завзято й наполегливо працювати над трагедією Софокла *Цар Едіп*.

Курбас зумів скріпити віру в молодих енстузіястів сцени, підкреслюючи прекрасне майбутнє їхнього театрального гуртка,

(*Казка старого млина*), Гурмана (*Украдене щастя*), Хлестакова (*Ревізор*), Романа (*Про що тирса шелестіла*), Антося (*Молода кров*).

5. Василь Василько, "Народний артист УРСР О. С. Курбас", *Лесь Курбас, Спогади сучасників*, стор. 6.

6. Там само, стор. 6.

7. Там само.

якому він віддавав увесь свій вільний час.

Розвиткові української культури, мистецтва й науки перешкоджали урядові заборони російського царського уряду, зокрема Валуєвський (1863) та Емський (1876) укази.

У 1917 році, після Лютневої революції, ці закони перестали існувати чи радше — вони не мали ніякого ефекту на Україні, бо Україна почала будувати своє власне державницьке життя.

Тоді Л. Курбас залишив театр М. Садовського і цілком присвятився "Молодому театрові". Молодотеатрівці під проводом Курбаса вирішили творити і проводити в життя такі форми театрального мистецтва, в яких цілком могла б проявитись творча індивідуальність сучасного молодого покоління українського акторства не "українофільської", а європейської в національній формі культури, що, цілком порвавши з обанальненими традиціями українського театру, збудує свої нові цінності як у мистецтві театру взагалі, так і в мистецтві актора особливо, не будучи рівночасно провінціалізмом чужих культур.

Театр Леся Курбаса складався з молодих акторів, які мали закінчену театральну освіту. Товариство було юридично оформлене і мало свій затверджений статут із ясно визначеними правами "художньої ради" товариства та правами й обов'язками режисера.

Напередодні відкриття Молодого театру *Робітнича газета* (23 вересня 1917, ч. 141) помістила статтю Л. Курбаса "Молодий театр. Генеза — завдання — шляхи".

У цій статті між іншим читаємо:

"Ми рішили брать російських навчителів для вироблення у нас технічних готовностей, спільних артистові кожної нації. Але не брать ніякого чужого режисера, що нав'яже нам традиції російські чи українофільські. Вчиться і шукать самотужки...

Ми заснували "Студію". Признали й рішили, що стиль у формах мистецтва — головне".

Відкриття Молодого театру відбулося 24 вересня 1917 року у приміщенні Київського театру мініатюр (нині приміщення Театру російської драми ім. Лесі Українки).

Майже трирічне існування Молодого театру було зв'язане з могутнім піднесенням творчих сил української інтелігенції, яка усвідомлювала, що український театр потребує не тільки відродження, але й оновлення та що він мусить наздогнати рівень розвитку західноєвропейського театру.⁸

8. Про це ще раніше писав С. Петлюра у статті "Уваги про завдання українського театру", що була надрукована як передмова до п'єси Чирікова *Євреї*, Київ, 1907. Курбас поставив цю п'єсу у драм. гуртку студентів Львівського університету в сезоні 1909-1910 р. Курбас грав роллю Нахмана у цій виставі.

Леся Курбас, який був добре обізнаний із західноєвропейською культурою, а зокрема з театром, кинув клич:

"Через Шекспіра, Мольєра, Шіллера до Старицького, Кропивницького та Карпенка-Карого, але на цьому не кінець... Прийшла до театру Леся Українка, гряде своя і світова нова драматургія, вона вимагає нового всеозброєного лицедія".⁹

У "Мистецькому маніфесті", що був надрукований у *Робітничій газеті* 23 вересня 1917 Курбас заявив, що "Молодий театр відкидає провінційну залежність від російських стилів", що він робить "прямий поворот до Європи і до самого себе", що йтиме Молодий театр "тою самою власною українською дорогою, по якій вже пішла українська література".¹⁰

Вистави, що їх здійснював Курбас у Молодому театрі за перший театральний сезон (*Чорна пантера...* та *Гріх* В. Винниченка у реалістично-психологічному стилі; *Молодість* Гальбе і *Йоля* Жулавського у романтичному; *Вечір етюдів* за О. Олесем у символічному стилі) — вказують на допитливе й уперте шукання нових засобів сценічного вияву.

Пронеслась над Європою хуртовина першої світової війни, впали вікові кордони "всемогутніх імперій", заборони й цензурні утиски. Скривавлена земля від революцій і визвольних змагань почала було помалу приходити до себе та будувати своє власне незалежне державницьке життя. Але знов посунули на молоду українську державу ворожі навали з усіх боків і не дали Україні завершити вимріяної державної будівлі...

Не зважаючи на збройну боротьбу за волю, самостійність і суверенність України та суспільно-політичне будівництво в молодій Українській Народній Республіці, на що були спрямовані усі сили громадянства, Леся Курбас здійснив аж одинадцять нових вистав Молодого театру у другому (1918-19) театральному сезоні. Серед цих вистав *Цар Едіп* Софокла, *У Пущі* Лесі Українки, *Кандіда* Бернарда Шова, Шевченків *Іван Гус* (інсценізація Курбаса), *Горе брехуніві* Грільпарцера та *Різдвяний вертеп* були справжньою театральною революцією та доказом великої режисерської винахідливості й ерудиції, глибокої філософічної синтези Леся Курбаса. На думку самого Курбаса, *Іван Гус* був "першим експресіоністичним спектаклем у межах колишньої російської імперії".¹¹

9. Йосип Гірняк, "Театр розстріляного відродження", *Український огляд*, ч. 3, Нью-Йорк, 1960, стор. 54.

10. Леся Курбас, "Мистецький маніфест", *Робітничая газета*, 23 вересня 1917.

11. Леся Курбас, "Шляхи "Березоля", цит. за Ю. Лавріненко, *Розстріляне відродження*, стор. 902.

На окреме підкреслення заслуговує Курбасове трактування хорів у *Царі Едіні*. Він зумів створити монументальний образ хорів із виразними гармонійними, але не монотонними рухами і ритмом. Хори у виставі *Цар Едін* в інтерпретації Курбаса, як підкреслює історик українського театру Дмитро Антонович, "були новим словом у мистецтві, яке сказав український театр без огляду на те, що він, як новий театр, тільки починав своє життя".¹²

Сучасники Леся Курбаса підкреслюють, що він володів геніяльною здібністю відчувати й розуміти мистецтво. У Курбаса був нахил до філософічного мислення і синтетичного узагальнення, а також треба не забувати, що він був і прекрасним актором, і блискучим режисером-новатором в одній особі. Все це було причиною того, що історія покликала Курбаса бути реформатором-революціонером нового українського театру.

У 1919-21 роках Курбас створив дві прекрасні вистави: *Гайдамаки* Т. Шевченка (у майстерній інсценізації самого Курбаса) і *Макбет* Шекспіра.

Виставу *Гайдамаки*, що була підсумком трілітніх шукань, Курбас поставив за мистецьким принципом ритмічної організації мас, виразного руху і тональності голосу. У *Гайдамаках* Курбаса Шевченкове слово в експресіоністичному виконанні зазвучало з нечуваною внутрішньою силою як могутній заклик до визволення в той час, коли ворожі полчища сунули з усіх сторін на молоду українську державу.

У вихрі жажкої воєнної хуртовини (1919-1921) загинув Молодий театр Леся Курбаса. Однак не втомний режисер-філософ не зневірився. Його творчі імпульси не переставали діяти.

У січні 1922 року у Києві Курбас організував Мистецьке об'єднання "Березіль" (МОБ). "Березіль" — це другий період творчих шукань Курбаса.

Клясичним зразком українського експресіоністичного театру була вистава *Газ* Георга Кайзера, яку поставив Л. Курбас у "Березолі". Коли Георг Кайзер побачив свою драму *Газ* на сцені "Березоля" у Києві в березні 1922 року, він заявив, що ні в театрах Західної Європи, ні в Москві він не зустрів "такого виразного і чіткого формою експресіоністичного мислення та втілення, як у Курбасовому трактуванні його п'єси", за свідченням Йосипа Гірняка.¹³

Київський період "Березоля" знаменний тим, що тут Курбас

12. Д. Антонович, *Триста років українського театру*, Прага, 1925, стор. 213.

13. Йосип Гірняк, "Леся Курбас", *Україна і світ*, зошит 18, Ганновер, 1958, стор. 44.

організував чотири театральні студії, окрему студію вишколу акторів для пересувного театру, режисерську студію-лябораторію для вишколу молодих режисерів. Треба підкреслити, що "Березіль" був єдиним тоді театром в СРСР, що мав режисерську школу, як це заявив Лесь Курбас у своїй доповіді на театральному диспуті в Харкові 1927 року. "Березіль" мав теж малярсько-сценічну студію, перший на Україні Театральний музей, розпочав працю над українською театральною термінологією та видавав свій власний журнал *Барикади театру*, який існував від 20 жовтня 1923 року до 30 січня 1924. У цьому журналі була надрукована стаття "Березіль" та вірш норвезького поета й драматурга Бернстерна Бернсона (1832-1910) "Я вибираю березіль" у перекладі Леся Курбаса.

Першу театральну студію Мистецького об'єднання "Березіль" під мистецьким керівництвом Курбаса засновано 30 березня 1922 року. Головним художником був В. Меллер. У складі МОБу, а згодом — у театрі "Березіль" працювали: І. Авдієва, Д. Антонович, Д. Бабенко, Б. Балабан, Г. Бабіївна, П. Береза-Кудрицький, С. Бондарчук, Я. Бортник, Є. Бондаренко, А. Бучма, В. Василько, М. Верхацький, Д. Власюк, Л. Гаккебуш, Й. Гірняк, П. Долина, Л. Дубовик, Д. Демуцький, О. Івашутич, Р. Івицький, С. Каргальський, С. Коваль, Л. Комарецька, М. Крушельницький, Л. Криницька, Д. Козачківський, І. Крига, Ф. Лопатинський, Ю. Лішанський, А. Макаренко, С. Мануйлович, Д. Мілютенко, І. Мар'яненко, П. Масоха, В. Меллер, Р. Нещадименко, В. Онацька, О. Перегуда, З. Пігулович, Ф. Радчук, С. Свашенко, О. Сердюк, В. Скляренко, М. Склярова, А. Смерека, І. Стешенко, Є. Стрелкова, Н. Титаренко, Б. Тягно, Н. Ужвій, С. Федорцева, О. Хвиля, С. Ходимчук, В. Чистякова (дружина Л. Курбаса), Р. Черкашин, С. Шагайда, Х. Шмайн, Й. Шевченко, В. Шкляєв, Н. Шифрін та багато інших. Разом було понад 250 осіб.

Курбас ніколи не заспокоювався на досягнутому, він завжди шукав нових засобів вияву, нових стилів. Після *Газу* він поставив *Дж'їммі Гірінс* за Сінклером (інсценізація Курбаса) у конструктивістичному стилі. Геніальним режисерським образом у цій виставі була сцена божевілья нещасного Дж'їммі (у виконанні Бучми й Гірняка).

Лесь Курбас також поставив виставу *Гайдамаки* за Т. Шевченком у Київському державному українському драматичному театрі імені М. Заньковецької (з осені 1944 року цей театр працює у Львові). Вистава відбулася 3 листопада 1922 року. Художник — І. Бурачек. У головних ролях виступали: актори студії "Березіль" Г. Ігнатович (Ярема), І. Мар'яненко (Гонта), О. Корольчук (Залізник), В. Барвінок, (Оксана), С. Каргальський (Шинкар), К. Лучицька (Головне слово поета), Б. Романицький (Полковник), В. Яременко (Писар), Л. Ліницька (Черниця).

Треба також підкреслити, що під час перебування "Березоля" у Києві (до 1926) Лесь Курбас керував і навчанням на драматичному факультеті Музично-драматичного інституту імені М. Лисенка (тепер Київський державний інститут театрального мистецтва імені І. Карпенка-Карого). Викладання на драматичних факультетах Київського й Харківського музично-драматичних інститутів спиралося на принципи театрального мистецтва "Березоля", тобто на систему Л. Курбаса. Викладали в цих інститутах Лесь Курбас і його учні: Б. Тягно, Г. Ігнатович та В. Василько.

У 1926 році "Березіль" за наказом властей, як найкраща мистецька одиниця тогочасної України, переїхав до Харкова, що був тоді столицею України. Тут починається другий період життя і творчості "Березоля".

У Харкові Курбас здобув беззастережну підтримку Скрипника, Хвильового і Вапліте, а що найважливіше — знаменитого драматурга європейського покою — Миколу Куліша. П'єси Куліша *Народний Малахій*, *Мина Мазайло*, *Маклена Граса* були неперевершеними драматичними творами для здійснення Курбасової власної національної театральної синтези. Цікаво підкреслити, що *Патетична соната* Куліша була заборонена для вистави на Україні, але в Москві в Камерному театрі Таїрова йшла з "аншлаґами" три місяці, а також у Ленінграді, Іркутську й Баку.

Курбас працював бурхливо й надхненно. Ніщо не могло зупинити його в його поривах і шуканнях своїх власних українських шляхів розвитку театрального мистецтва. І коли Курбас дістав змогу показати макети лише деяких своїх вистав на всесвітній виставці в Парижі 1927 року, то театр "Березіль" одержав золоту медаль.

Лесь Курбас повсякденно турбувався про молоді театральні кадри усіх цехів. Він бачив могутній розквіт українського театру і розумів, що майбутнє української сцени залежить від солідно вишколених театральних працівників.

Лесь Курбас виступав проти голого реалізму в театральному мистецтві. З приводу цього на театральному диспуті в Харкові 1927 року у доповіді "Шляхи Березоля" він заявив:

Стиль наш — це динаміка становлення, це динаміка формальних тенденцій в мистецтві, що так само шукають свого завершення, своєї повности, так же, як шукає їх наше життя в економіці та політиці. На Україні не можна і шкідливо говорити про реалізм... Цей реалізм особливо неприпустимий у нас на Україні, де пролетаріят шукає нашого сучасного обличчя нації, розгубленого на сільських перелісках підневольних часів".¹⁴

14. Лесь Курбас "Шляхи Березоля", цит. за Ю. Лавріненко, *Розстріляне відродження*, стор. 904-905.

У цій доповіді Курбас розбив російську шовіністичну тезу про природність і закономірність гегемонії російської культури на Україні і рішуче підкреслив конечність зв'язку з "передовими інтелектами світових культур".

Поява *Народного Малахія* у "Березолі" за висловом Ю. Лавріненка стала "початком нової ери в історії українського театру, датою народження його міжнародного мистецького суверенітету. Тільки *Соняшні клярнети* П. Тичини та фільм *Земля* Довженка можуть бути прирівняні до цієї події".¹⁵

Хоч Курбас використав у *Народному Малахії* все краще, знайдене у попередніх експресіоністичних і конструктивістичних виставах, але в *Народному Малахії* був стиль новий, український, самобутній, необароковий, з українськими національними традиціями, дестильований через усі наймодерніші засоби, як це дуже влучно підкреслює Ю. Лавріненко, а відомий театрознавець В. Гаєвський назвав це стиль "театральним виразом романтики вітаїзму".¹⁶

Юрій Лавріненко визнає Курбаса як "єдиного в історії українського театру режисера-філософа, що зумів перетворити прекрасні образи М. Куліша в театральні образи-категорії".¹⁷

Та не тільки Лавріненко. Ба навіть у сьогодишній підсоветській Україні говорять і пишуть про Леся Курбаса, як найкращого режисера-філософа України 20 століття. Один з сучасників Курбаса Михайло Верхацький¹⁸ у статті "Скарби великого майстра" пише:

"Леся Курбас був не тільки талановитим постановником вистав, режисером-філософом, але й педагогом, вихователем великої плеяди режисерів і акторів.... Такого освіченого режисера, що знався добре на театрі, філософії, літературі, живопису, музиці (вільно грав на роялі, володів диригентським мистецтвом), режисера, що знав кілька європейських мов і пройшов не абияку театральну школу, тоді на Україні не було, та й зараз немає".¹⁹

Режисер українських театрів і кіно Борис Тягно, який працював у "Березолі" в 1922-29 роках, у статті "Людиною він був у всьому" пише:

15. Ю. Лавріненко, *Розстріляне відродження*, стор. 886.

16. В. Гаєвський, "Леся Курбас", *Українські вісті*, Новий Ульм, 4 травня 1947.

17. Ю. Лавріненко, *Розстріляне відродження*, стор. 888.

18. Михайло П. Верхацький (1904) — був режисером-ляборантом і секретарем режштабу. Під керівництвом Курбаса вів практичні заняття у драм-студії театру "Березіль". Сьогодні — професор катедри майстерности актора й режисера у Київському інституті театального мистецтва ім. Карпенка-Карого.

19. *Леся Курбас, Спогади сучасників*, стор. 308.

"Творча біографія Леся Курбаса — одна з найяскравіших в історії нашого театру. Пригадую, якось у Львові А. Бучма сказав мені:

— Знаєш, Борисе, за всьє життя я знав двох режисерів з найбільшої букви. То були: Лесь Курбас і Сергій Ейзенштейн.

І я розумію Бучму".²⁰

Підкреслюючи високоякісні методи навчання й виховання молодих акторів і режисерів, Б. Тягно у згаданій статті говорить:

"Колишні мої вчителі навчали мене лише виконувати окремі ролі, а Лесь Курбас привчив самостійно мислити у творчій роботі",

Згадуючи працю над *Гайдамаками* у постановці Курбаса, Б. Тягно підкреслює майстерно опрацьовані масові сцени у цій виставі.

"Я мало знав вистав і фільмів, в яких філософський зміст, неповторність епічної форми, монументальність подій і образів знайшли б таке виразне й досконале пластичне втілення. "Народ діє"! — Ось що я відчував на репетиціях і вистаах",

Авторові цієї праці доводилося працювати разом із Б. Тягном, а також із другим "березільцем" Д. Козачківським, у Львівському Державному драматичному театрі ім. М. Заньковецької. Тягно був мистецьким керівником цього театру і сам поставив багато монументальних вистав, в яких позначився вплив "курбасівської школи", зокрема п'єса *Сон князя Святослава І. Франка*, поставлена в романтично-героїчному пляні. Тягно любив молодих акторів і багато часу посвячував у сценічній праці з ними.

Ніколи не забуду, з яким пієтизмом, глибокою пошаною й любов'ю Тягно розказував про Леся Курбаса, його систему, акторську, режисерську і педагогічну працю в театрі.

— Якби не Лесь Курбас, — говорив Б. Тягно, — то український театр ще й досі б хирів на провінційних бездоріжжях, і, крім вистав типу *Сватання на Гончарівці* та *Пошились у дурні*, не міг би й мріяти про Шекспіра, Софокла, Шіллера, Мольєра та інших класиків світової драматургії.

— Вчитись треба, Степане Семеновичу, вчитись глибоко й послідовно мислити, як Курбас нас учив, і шукати нових горизонтів, нових методів, стилів і способів сценічного вияву. Якнайбільше читайте з театральної літератури, але читайте критично й вдумливо.

У згадуваній уже статті Б. Тягно підкреслює:

"... Курбас наводив приклади з усіх театрів світу і вчив нас на досягненнях і Л. Сольського в ролі старого солдата з *Варшав'янки* С. Виспянського, і Йозефа Кайнца в ролі Марка Антонія з *Юлія*

20. Борис Тягно, "Людиною він був у всьому", *Лесь Курбас, Спогади сучасників*, стор. 202.

Цезаря Шекспіра і на виконанні Г. Юрою ролі Копистки з 97 М. Куліша, і на постановці К. Станіславського *Гаряче серце* О. Островського, і на театрі Кабуки, і на творчості С. Міхоелса та Зускіна й ін.”.

Професор Харківського Інституту Мистецтв Дмитро Власюк ²¹ дуже високо оцінює вдумливий і аналітичний розум Курбаса:

”Розглядаючи наші шкіци, Курбас умів зразу збагнути суть, а часто й підказати нерозкриті можливості наших задумів там, де ми про них навіть не здогадувалися. Від нього ми завжди поверталися збагачені, заряджені новою силою й бажанням шукати, діяти...” ²²

Він також підкреслив незрівняну майстерність вистави *Гайдамаки* у постановці Курбаса:

”Вистава *Гайдамаки*, як і більшість постановок Курбаса, — це багатюща скарбниця, цілий університет для освоєння складної науки режисерської майстерності. Дуже шкода, що через відсутність технічних можливостей її не було екранізовано. Інакше цей спектакль став би не лише перлиною української радянської театральної культури, а й справжньою школою для дальшого розвитку театрального мистецтва” (там само).

На завагався Д. Власюк також підкреслити потребу ґрунтовного вивчення ”блискучої творчої діяльності українського режисера, справжнього художника — Олександра Степановича Курбаса в інтересах дальшого розвитку нашого театрального мистецтва”.

Відомий український актор і режисер Доміян Козачківський про творчу працю Леся Курбаса пише:

”На лекціях-бесідах Курбаса, які провадилися майже щодня, я намагався зрозуміти (орієнтовно) форму поведінки на сцені в тій чи іншій ситуації. Ставилися завдання — індивідуальні й групові, значно складніші від звичайних мімодрам. Треба було взяти життєве, часто побутове явище і якнайцікавіше показати його у сценічно-художньому перетворенні людиною-актором, у просторовому пляні. До речі ’просторовий плян’ — сценічний ’березільський’ термін. Я його ніде більше не чув”. ²³

Д. Козачківський також подає перебіг робочого дня в ”Березолі”.

21. Дмитро Власюк (1902) — мистець-маляр, театральний декоратор. З 1925 року, навчаючись на театральньо-декораційному відділі Київського Художнього Інституту, працював у макетній майстерні театру ”Березіль”. Тепер Д. Власюк професор Харківського Інституту Мистецтв.

22. Дмитро Власюк, ”Сторінка минулого”, *Леся Курбас, Спогади сучасників*, стор. 223.

23. Доміян Козачківський, ”Враження, які не згладжуються”, *Леся Курбас, Спогади сучасників*, стор. 238.

"За час мого перебування в театрі "Березіль" його робочий день завжди починався з тренажу, що входило в систему виховання актора. Це була справді робота, а не марнування часу. Щоденний тренаж (слово, мімодрама, вокал, танець, акробатика, рапіра, вельосипед, ролики тощо) вважався за дисципліну, обов'язкову для всього творчого складу.

Праця з ляборантом, праця з партнером, індивідуальна праця над роллю була звичайною й обов'язковою, органічною для кожного березільця" (там само).

Тренаж включно з акробатикою практикувався так інтенсивно тільки в "Березолі". Інші театри приділяли тренажеві дуже мало уваги або й зовсім на тренаж не звертали уваги, кидаючи саркастичні репліки, що це, мовляв, "Курбасівський формалізм".

Головний декоратор "Молодого театру" Анатоль Петрицький у виступі 14 травня 1962 року на вечорі, присвяченому 75-річчю з дня народження Курбаса, заявив:

"... Я не знаю, що робив би Олександр Степанович, якби був живий. Думаю, що робив би шедеври мистецтва, якими пишалися б у всьому світі. Я в цьому переконаний! І він був би справжнім художником соціалістичного реалізму".²⁴

З цією останньою фразою Петрицького аж ніяк не можна погодитися. Та й сам Петрицький у душі не вірить, що Курбас був би "справжнім художником соцреалізму", бо Петрицький сам був свідком і знає достовірно, що Курбаса за те й знищено, що він був противником соцреалізму в мистецтві. Бож саме тоді, коли Україна захлилася від жахливого, спрепарованого Москвою голоду, Курбас приступив до останньої своєї вистави *Маклена Граса* М. Куліша. ЦК партії наказав Курбасові, що *Маклена Граса* мусить бути "соцреалістичний спектакль". Курбас поставив *Маклену Грасу* у шекспірівському експресивному реалізмі, що оголював правду життя, в дусі вітаїстичного світовідчужання і необарокового стилю.

У своїх творчих шуканнях Курбас багато років шукав і досконалив сотні складників театрального мистецтва, щоб вони дали "ансамбль як хор, ритм як хвилю, цілість як симфонію".²⁵

Все це досягнув Курбас у *Маклені Грасі*, де "авторське скерцо маклера Зброжека (грав Йосип Гірняк) сікло крізь сумне ададжо музиканта Падури (грав Крушельницький), де світло грало і креслило ритм, де слово творило звуковий пейзаж і конструктивні декорації говорили як слово".²⁶

24. Анатоль Петрицький, "Комунізму новаторське мистецтво", *Лесь Курбас, Спогади сучасників*, стор. 302.

25. Ю. Лавріненко, *Розстріляне відродження*, стор. 892.

26. Там само.

Провідною думкою вистави *Маклена Граса* була самотність людини в "спустошеному світі, де панує жорстокий закон захланного грача — провокатора смерті".²⁷

Кілька днів перед прем'єрою вистави *Маклена Граса* Курбаса викликано до ЦК КП(б)У, до фактичного диктатора на Україні Постишева, який вимагав, щоб Курбас відрікся й засудив діяльність Миколи Хвильового й Миколи Скрипника та радив Курбасові "озброїтись ентузіазмом до нашої доби, до нашої дійсності!" Курбас спокійно але рішуче відповів Постишеву:

"Сьогодні, ідучи до цієї високої партійної установи, біля порога театру я мусів переступати через труп селянки, яка вже три дні лежить у центрі столиці України, померши від голоду. Павле Петровичу! Такі картини не сприяють ентузіастичному сприйняттю цієї дійсності.

Засуджувати діяльність Миколи Хвильового не можу, бо я його одноступець у проблемах українського мистецтва й культури, тому я готовий до відповідальності за таке своє наставлення. З народним комісаром освіти Миколою Скрипником я не раз схрещував шпаги в питаннях його політики щодо нашого театру й мистецтва взагалі, однак сьогодні на його могилу каменем не кину.

Усвідомлювати й переоцінювати свій минулий шлях, та ще й засуджувати його, — я вважаю для себе недоцільним, бо я ним горджусь. А взагалі, Павле Петровичу, я приневолений заявити вам, що для ролі паяцка на мотузочку я не надаюсь! Розкидати ногами та руками в різні сторони при посмикуванні кимось за мотузочок — я нездатний!"²⁸

О, коли б то так, воістину, всі відважно розмовляли з постишевими, баліцькими, косіорами та всіма іншими тиранами України, то наша справа сьогодні виглядала б інакше! Забагато в нас кочубеїв, затонських, микитенків, корнійчуків та інших підголосків кровожадної Москви.

Як свідчить Йосип Гірняк, сам Постишев був на перегляді вистави *Маклена Граса* перед прем'єрою в присутності членів ЦК та сотень "охранників" із НКВД.

По кількох виставах *Маклена Граса* була заборонена. Наркомат Освіти УРСР 5 жовтня 1933 року ухвалив звільнити Леся Курбаса від обов'язків мистецького керівника й директора театру "Березіль", заборонено весь Курбасів репертуар, театр "Березіль" перейменовано на театр ім. Т. Шевченка, а новим мистецьким керівником призначено Мар'яна Крушельницького.

27. Там само.

28. Йосип Гірняк, "До недобитків Березоля", *Сучасність*, ч. 2 (158), лютий, 1974, стор. 7.

Цілі десятиліття наполегливо й послідовно винищувано найменші сліди "курбасівщини" з театрів, театральних інститутів та режисерських лябораторій.

Колишні актори та учні лябораторій Мистецького об'єднання "Березіль" відрікалися та засуджували не тільки творця "Березоля" Леся Курбаса, але й той час, який вони змарнували на освоєння "шкідливих, ворожих українському народові та його театрові, видуманих Курбасом теорій та лженаук".²⁹

Народна артистка Наталія Ужвій роками при всякій нагоді очорнювала Курбаса як "націоналіста і формаліста, який завів театр "Березіль" у безвихідний закут" (там само).

У 1947 році Харківський Державний Академічний Театр ім. Т. Шевченка відзначав своє 14-ліття. З тієї нагоди мистецький керівник М. Крушельницький у своєму творчому звіті писав:

"Націоналіст Курбас, ворог свого народу, ворожою своєю практикою завдав великої шкоди українському театрові. Партія допомгла знищити цього ворога".³⁰

На запрошення відомого режисера Міхоелса Лесь Курбас виїхав до Москви, де до арешту працював у жидівському театрі "Госет" на Малій Бронній над постановою п'єси Шекспіра *Король Лір*.

Двадцять шостого грудня 1933 року Курбас ішов до Малого Театру, в якому мав також ставити *Отелло* Шекспіра на запрошення режисера Амаглобелі, і був заарештований на вулиці і відправлений до Харкова.

Мар'ян Крушельницький, як підкреслює Йосип Гірняк, використав 14-ліття "шевченківців" для чергового нападу на "ворога народу" Леся Курбаса не випадково. У 1937 році, навесні, на Соловках, московсько-більшовицький катюга Кашкетін (уповноважений для важливих доручень Сталіна і Єжова) розстріляв велику групу діячів української культури, в тому числі Леся Курбаса, М. Куліша, М. Зерова, Ірчана, Епіка, Шумського, Сологуба, Максимовича та інших.³¹

У 10-річчя цього кривавого московсько-більшовицького ганебного злочину провідники КПРС вирішили зробити підсумок результатів "ідеологічно-мистецької перебудови", довершеної кривавим терором. Керівники компартії доручили М. Крушельницькому звітувати про цей процес "ідеологічно-мистецької перебудови". Нагода була знаменита. 14-ліття

29. Йосип Гірняк, "Підзолочений ювілей", *Вільне слово*, ч. 42. рік IX, Торонто, 14 жовтня, 1972.

30. *Радянська Україна*, ч. 103, Київ, 24 травня, 1947.

31. За Й. Гірняком. Радянські джерела подають, що Курбас помер 15 жовтня 1942, див. про це *Лесь Курбас, Спогади сучасників*, стор. 347.

'шевченківців". Крушельницький виконав партійне доручення понад усі сподівання, прив'язавши ще раз до стовпа ганьби "ворога народу" Леся Курбаса і цим ще раз перекреслив одинадцять років творчого життя "Березоля".

Дивно, що під час і після викриття і засуджування культу особи Сталіна та його жорстокої політики, радянські історики вперто промовчують історичний факт Єжовсько-Кашкетінської масакри політичних в'язнів по концтаборах у 1937 році, а дату смерті реабілітованих "ворогів народу" під час т. зв. "відлиги" відмічають трафаретною фразою: "помер у 1942 році".

Радянські історики, як видно, навмисне намагаються не обтяжувати цим безпрецедентним злочином КПРС і самого "батька народів" Сталіна, мовляв, люди повмирали природною смертю. Нікого з тих "науковців" не турбує повисле у повітрі питання: чому всі ті сотні тисяч політичних в'язнів вибрали собі на кінець свого життя — той самий 1942 рік?!

У 1947 році, влітку, у свій 14-літній ювілей "шевченківці" гастролювали у Львові в приміщенні театру ім. М. Заньковецької, і автор цієї праці, як колишній актор театру Заньковецької, був учасником і свідком на творчій зустрічі "заньківчан" із "шевченківцями". На цій творчій зустрічі всевладно панував рабський дух яничарів-малоросів. Панегірикам на честь "батька народів", "старшого брата" і КПРС не було кінця. Кожний промовець підкреслював красу й багатство російської мови — мови Пушкіна, Толстого, Горького і "великого" Леніна, яка "являється другою рідною мовою кожного чесного радянського патріота".

Москву промовці возвеличували як рідну столицю.

Мені доводилось бути на всіх виставах "шенченківців", часто бував у них за кулісами, де буквально всі актори, без винятку, "чесали" по-російському, як, до речі, "чесали" по-російському й "заньківчани". Українська мова мала право громадянства тільки на виставах, на сцені. Я переконався, що не тільки в "заньківчан", але й у "шевченківців" українська мова в устах акторів була кострубатою, незвичною, словом, нерідною мовою. Часто-густо українські слова актори вимовляли з російським акцентом, як наприклад: діфчина, замість дівчина; література, замість література; фчитель або учитель, замість учитель, вчитель; сказаф, замість сказав; взяф, замість взяв і т. д.

За свідченням Йосипа Гірняка, який після сімох років відсутності навідався до "шевченківців", із сцени вже не було чути:

"запашної мови "Гайдамаків" Т. Шевченка, не бриніло вже милозвучне слово Миколи Куліша, мов у лету канув музикальний лад і ритм талановитої драматургії, що ще недавно очаровувала глядачів театру "Березіль". Ніхто вже не згадував того часу, коли

на кону, мов у калейдоскопі, кожного вечора мінялись у тому незабутньому театрі вистави різних плянів, стилів, жанрів та напрямків. Харківський театр ім. Т. Шевченка за сім років свого існування достроївся до рівня театру соцреалістичного казенного типу на "українском язике", де царствувала корнійчуківщина та обов'язкова драматургія Горького, Островського, Погодіна, Афіногенова і багатьох доморослих борзописців-притосуванців. Мистецький провід театру не спроможний був переступити через рамки провінційного російського театру".³²

У пам'яті колишніх березільців притупились колишні буйні творчі часи, коли захоплений творчими досягненнями "Березоля" відомий російський поет Осип Мандельштам писав:

"У роботі "Березоля" є дещо спільне з роботою всякого основоположника: він намагається в найкоротшому реченні дати зразки різноманітніших жанрів, намітити всі можливості, освоїти всі форми. Театр *Жакерії, Комуни в степах, Гайдамаків і Шпани* — це не єдиний театр, а чимало поборюючих себе взаємно напрямків. Перед "Березолем" маячить почесний і благодіючий розпад: з нього вийдуть основні типи майбутнього укр. театру і, працюючи нарізно, продовжать його діло".³³

Колишні співробітники Мистецького об'єднання "Березіль" відреклись і засудили період співпраці Курбаса і Куліша, який увінчався досі такими неперевершеними шедеврами драматургічної та режисерської творчості, як *Народний Малахій, Мина Мазайло, Маклена Граса*, що й було беззаперечно підтверджене майбутністю. Майбутність категорично засвідчила правоту і силу хисту тих двох велетнів української культури.

За шістнадцять років Лесь Курбас доконав небувалою чуда. Він створив театр європейської культури із сугубим обличчям українського духа!

Театр Леся Курбаса — це "достойний паспорт української культури на форумі світових театрів".³⁴

■

Курбас твердив, що актор і образ, створений актором, — це різні речі. Сучасний актор не утотожнює себе з ролею, а об'єктивізує її. Курбас пояснював це так:

"У противенстві до інших мистецтв, де головне — знайти себе самого, в театральному мистецтві якраз навпаки, праця від-

32. Йосип Гірняк, "Підзолочений ювілей", *Вільне слово*, ч. 42.

33. Осип Мандельштам, "Березіль", *Київський пролетар*, ч. 102, Київ, 7 травня 1926.

34. Йосип Гірняк, "Театр розстріляного відродження", *Український огляд*, ч. 3, березень-квітень, Нью-Йорк, 1960, стор. 57.

воротна, — перш за все не бути самим собою, схвати своє внутрішнє і зовнішнє Я за вже готовою, даною нам автором постаттю. Мистецький твір, у тому числі створений актором образ, існує тоді, коли він втілений у виразну форму”.³⁵

Курбас завжди підкреслював уміння виявити своїм тілом, жестом, голосом, темпераментом у певній створеній формі максимум не життєвих (натуралістичних) рефлексів, а внутрішніх нюансів і прагнень (це і є об’єктивізація ролі).

Виховуючи молодих акторів, Курбас завжди починав заняття на спостережливість, увагу та уяву. Учні виконували мімодрами на прості фізичні дії без предмета: нарубати дров, написати листа, принести води тощо. Він вимагав від актора зафіксувати мімодраму (закон фіксації). Від фіксації фізичних дій Курбас переходив до вимог фіксації внутрішньої (психологічної) дії, якій він надавав великого значення. Відсутність уміння фіксації внутрішньої дії Курбас вважав доказом відсутності даних для сцени взагалі.

Театр має свої закони гри й сприймання сценічного образу. Одним із них Курбас вважав закон виразності.

Щоб тисяча глядачів у театрі могла побачити рух актора, жест, його міміку, треба навчитися показувати їх виразно, тобто більш підкреслено, ніж це буває у житті.

Вирішального значення надавав Курбас умінню актора сприймати світ — тобто психотехніці актора (закон сприймання світу). Він учив, що закон сприймання світу складається з трьох більш елементарних процесів: а) сприймання — тобто того, що почуто, побачено або відчуто (дотиком, нюхом, смаком); б) усвідомлення — тобто оцінки, вирішення; в) реакції дії — вчинком чи словом.

У системі Курбаса знаходимо ще такі закони як закон послідовности діяннн, закон мотивації, закон ритмічності, закон перспективи та закон контрастів. Він вимагав, щоб актор на сцені діяв чітко, послідовно, приступно для сприймання глядача. Все, що робить актор на сцені, кожний його рух має свій малюнок, свої знаки павз: коми, крапки, тире тощо.

Усе, що робить актор на сцені має бути доцільним, виправданим логікою поведінки дієвої особи, вмотивовано не лише психологічно, але й фізіологічно. Кожен рух і жест актора не можуть бути випадковими, а мусять мати свою причину. Треба навчитися виявляти ці причини. Найважче розкрити рух думки на сцені. Це вершина майстерности психотехніки актора.

Дуже важливим у системі Курбаса було те, що він вимагав від

35. Василь Василько, "Народний артист УРСР О.С. Курбас", *Лесь Курбас, Спогади сучасників*, стор. 14.

студійця самостійно працювати над етюдом, над ролею.

У наступному етапі студійної праці Курбас ставив перед молодими акторами завдання опанувати багатогранну майстерність слова на сцені, сценічну мову:

"Слово і звук — два надзвичайно важливі моменти у фактурі актора... Культура мови поруч з культурою жесту мусить стати в основу нашої роботи",³⁶

З особливою увагою стежив Курбас за органічним поєднанням слова з рухом, їхньою взаємодією і взаємодоповненням. Він навчав акторів образно мислити і вважав, що хто не вміє образно мислити, — не актор, не мистець взагалі.

Дуже важливою новаторською засадою системи Курбаса була метода перетворень. Він говорив, що "перетворення — не його вигадка, що ця метода образного мислення існувала у творчості давнього театру, але з часом, у гонитві за ілюзорність, за натуралістичним копіюванням життя, його було втрачено".³⁷

"Перетворення, — писав Курбас, — само по собі є формула для театральних засобів, що розкриває виображувану дійсність у певній її суті (психологічній, соціальної і т. д.) і викликає у глядачів ту кількість асоціативних і взагалі психофізичних процесів, які підіймають тонус сприймання і є основою всякого театру".³⁸

Перетворення — це одна із метод посилення внутрішньої динаміки сценічного твору і є активним чинником впливу на психіку та емоції. Через асоціацію за подібністю чи за контрастом перетворення викликає нові процеси в сприйманні глядачів, розбуджує нові думки й переживання, а часом і сильні реакції. І це не лише "формальна метода мистецтва театру, а й особливий спосіб бачення світу. Прикладом такого бачення може бути творчість кінорежисера Олександра Довженка, який широко користувався цією метою".³⁹

За визначенням Курбаса, перетворення у русі бувають: ілюстративні, ірреальні, психологічні, стилізуючі, ритмізовані, символічні, образні, дійові й образно-дійові.

У своїй сценічній практиці, Курбас найбільше звертав увагу на перетворення образно-дійові (*Джیمмі Гірінс* — вистава, в якій Курбас продемонстрував зразки образно-дійових перетворень).

Курбас приділяв багато уваги питанню навантаження психіки

36. Там само, стор. 17.

37. Там само, стор. 18.

38. Лесь Курбас, "Березіль і питання фактури", *ІМФЕ* (Інститут Мистецтвознавства, Фолкльору та Етнографії), ф. 42, папка 5., цит. за *Лесь Курбас. Спогади сучасників*, стор. 19.

39. Василь Василько, "Народний артист УРСР О. С. Курбас", *Лесь Курбас. Спогади сучасників*, стор. 19.

глядачів, характерові впливу на них кожного дійового шматка вистави, вмінню актора свідомо володіти емоціями й думками аудиторії. Аналізуючи питання характеру спілкування актора з глядачем, Курбас висунув учення про "театр акцентованого вияву і театр акцентованого впливу". Він твердив, що театр вияву — це МХАТ, театр впливу, — це італійська комедія Дель Арте.

Аналізуючи вчення Курбаса, В. Василько підкреслює, що у театрі акцентованого вияву головну роль відіграє закон життєвої правдоподібності. Театр акцентованого вияву цікавиться мотивами, причинами, зв'язком вчинків дійових осіб, суперечностями стосунків, найдосконаліше виявляє побутові деталі.

Театр акцентованого вияву дотримується принципу "четвертої стіни". За влучним висловом К. Станіславського глядачі йдуть "не в театр, а в гості до трьох сестер". Тут усе, як у житті: актори й режисери намагаються копіювати дійсність, створити ілюзію життя.

Театр акцентованого впливу ніколи не підкреслює, що на сцені — копія життя. Навпаки, театр цей прийомами сценічного виконання дає знати глядачеві, що він у театрі, що на сцені діють актори — майстри своєї справи, які мистецькими засобами відтворюють життя.

Популярність Леся Курбаса зростала з кожним днем, бо був він актором і режисером неперевершеним, актором найвищої класи.

"Театр Садовського завжди відзначався якимсь благородством у зображенні на своїй сцені простого селянського люду, але Курбас навіть у цій трупі був у цих ролях вищий, благородніший за інших, бо в його грі відчувались культура акторської майстерності, особливий творчий метод, які виявлялись у чіткості мізансцен, точності рухів, в інтонаціях, зумовлених змістом п'єси. Те, що у кращих, талановитих акторів театру Садовського народжувалося стихійно, підсвідомо, Курбас поставив на наукову основу".⁴⁰

Леся Сердюк, сам небуденний актор і режисер, бачив, що Курбас великий майстер-філософ, але не відважився стати в обороні ні "Березоля", ні Леся Курбаса з його прекрасними театральними ідеями та науковою сценічною системою, а мовчав разом з іншими Курбасовими одностудійцями тоді, коли над Курбасом чинили ганебну розправу московські комуністи. Щойно в добу так званої "відлиги" дехто із колишніх березільців, а в тому числі й О. Сердюк, почали "визбирувати перлини Курбасової

40. Олександр Сердюк, "Курбас і традиції театру корифеїв", *Леся Курбас. Спогади сучасників*, стор. 81.

спадщини",⁴¹ та й то обережно, оглядаючись на всі боки, щоб не дратувати "тюті Моті із Москви". Сердюк підкреслює навіть, що Курбас продовжував у своїй роботі традиції українського театру корифеїв:

"Пізніше, коли я придивлявся до його робіт як режисера у Молодому театрі, а ще пізніше — у спільній роботі з ним у "Березолі" для мене ставало дедалі ясніше, що Курбас був гідний і послідовний продовжувач усіх кращих традицій своїх попередників".⁴²

Що Курбас був великим майстром сцени говорить факт, що до нього пішли працювати такі видатні майстри як А. Бучма, Й. Гірняк, В. Василько, Г. Юра, І. Мар'яненко, С. Каргальський, О. Сердюк, Л. Гаккебуш, О. Добровольська, Д. Антонович, П. Долина та інші, які високо цінили його режисерський талант. Як підкреслює В. Василько:

"Участь у постановках Курбаса була для акторів цілою академією майстерности... а мистецький талант Бучми, наприклад, розкрився в усій могутності завдяки курбасівській школі. Курбас відкрив у ньому те, про що сам Бучма не мріяв".⁴³

Виводячи український театр із провінції у світ, Лесь Курбас принципово взявся здійснювати широке охоплення мистецької думки в своїх режисерських плянах, починаючи з першоджерел народної творчості (*Різдвяний вертеп*) і сягаючи вершин шедеврів світової драматургії (трагедія Софокла *Цар Едіп*). До Лесь Курбаса ніхто на українській сцені не відважився ставити античну трагедію.

Лябораторні справи над *Різдвяним вертепом*, над такими віршами Т. Шевченка, як "У неділеньку та ранесенько", "І небо невміте і заспані хвилі" та монументальна вистава *Цар Едіп* архітектонічно споріднені з широким полотном *Гайдамаків* Шевченка-Курбаса, як це підкреслює С. Бондарчук, один із молодотеатрівців.⁴⁴ А Ханан Шмаїн, який працював у режисерській лябораторії під керівництвом Курбаса, у статті "Режисер, педагог, учений" підкреслює, що Курбас "розробив цілу систему засобів перетворення, яка давала творчим рукам ключ, щоб

41. Йосип Гірняк, "До недобитків "Березоля", *Сучасність*, ч. 2 (158), лютий, 1974, стор. 34.

42. Олександр Сердюк, "Курбас і традиції театру корифеїв", *Лесь Курбас. Спогади сучасників*, стор. 82.

43. Василь Василько, "Народний артист УРСР О. С. Курбас", *Лесь Курбас. Спогади сучасників*, стор. 28.

44. Степан Бондарчук, "Молодість Курбаса", *Лесь Курбас. Спогади сучасників*, стор. 92.

свідомо, на науковій основі, а не наосліп (нутром) шукати шляхи образного втілення сценічних завдань".⁴⁵

В особі Леся Курбаса Україна втратила велетня, якому вороги не дали змоги докінчити розбудову театрального мистецтва. Москва розстріляла мозок і серце нового українського театру. Однак ніяка сила не зможе знищити тих принципів та ідей, що їх залишив великий режисер-філософ майбутнім поколінням української сцени.

45. Ханан Шмаїн, "Режисер, педагог, учений", *Леся Курбас. Спогади сучасників*, стор. 142.

ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО В СИСТЕМІ СОЦРЕАЛІЗМУ

ОГЛЯД ЖУРНАЛУ *ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО* (ЧЧ. 1-6, 1974 – 1-3, 1975).

Аркадія Оленська-Петришин

Якщо журнал *Образотворче мистецтво*, орган Міністерства Культури УРСР та Спілки Художників України, мав би бути віддзеркаленням справжнього стану сучасного образотворчого мистецтва на Україні, то треба вважати, що воно перебуває в черговому в радянських умовах етапі свого застою чи й занепаду.

Велика кількість статей та репродукцій у журналі не тільки вказує на відсутність творчих процесів, але також унагляднює неповне розуміння властивої суті мистецької творчості. Це особливо наявно, коли в статтях доводиться читати про розквіт українського мистецтва, на що ніяк не вказують репродукції творів. Творчий застій вражає не зважаючи на велику кількість виставок, які вказують на активну мистецьку діяльність. (Згідно з інформаціями в журналі, на Україні також зростає кількість музеїв. Довідуємося, наприклад, що в 1973 році створено 80 громадських музеїв /1974, 5, стор. 2/)

У світовій мистецькій традиції є характерне прагнення мистців творити переконливу особисту образну реальність та шукати нових засобів мистецького вислову. Світ українських радянських мистців, натомість, здається оформлений для них заздалегідь та готовий для ілюстрування передрішеними технічними засобами. Виглядає, що мистець не мусить бути нічим більше, як компетентним техніком, який опанував засадничі основи рисунку, кольору, композиції і т. д. та обізнаний із тематикою, яка вважається побажаною для опрацювання в мистецьких творах. На підставі великої кількості репродукцій приходиться робити висновок, що мистецький рівень визначається залежно від більшої чи меншої технічної досконалості, але й зумовлений також наперед встановленим сюжетом. Такі самі вимоги, до речі, є критеріями у виконанні реклам для ужиткових продуктів. Деякі автори журналу мабуть свідомі, що мистецькі твори, які вони обговорюють, з мистецькою творчістю мають мало спільного, бо часто пишуть тільки про їхню майстерність.

В статтях *Образотворчого мистецтва* назагал вражає слабе зацікавлення своєрідними засобами мистецького вислову, на що ще яскравіше вказують репродукції. Коли порівняємо журнал за 1974 та 1975 роки із ранішими його випусками, то вже самі репродукції

(наприклад у випусках з 1970 року) віддзеркалюють більшу різноманітність засобів експресії та ширшу сферу мистецького зацікавлення. Ширший діапазон мистецьких рішень та многосторонніше мистецьке зацікавлення наглядні також в *Образотворчому мистецтві* за 1971 та 1972 роки.

Деякі автори статей за 1974 та 1975 роки чомусь не бачать неспівмірності між їхніми заввагами про творчий розквіт та такими твердженнями як: 'комуністична партія завжди закликала та закликає'... 'до новаторства' (Геннадій Коновалов, "Риси сучасності і критика", 1974, 1, стор. 30) з одного боку, і з другого із застоєм, який повинні унагляднювати їм репродукції та із 'визначеннями' сфер мистецької діяльності на з'їздах КПРС. В той сам час, всякі завваги щодо низького творчого рівня та побажання, щоб мистецтво було автономніше, зазнають гострої критики. (Наприклад, Г. Коновалов у вищезгаданій статті критикує за це В. А. Афанасьєва, *Риси сучасності. Українське радянське образотворче мистецтво сьогодні*, К., "Мистецтво", 1973 /1974, 1, стор. 31/). Із статтей наявно, що більшість авторів журналу поділяють думку Г. Кальченко, що 'митець повинен обмежувати себе, стримувати політ фантазії' ("Розмова про мистецтво". Розмова із скульптором Галиною Кальченко /1974, 3, стор. 2/).

Із принагідних згадок та репродукцій у журналі можна довідатися, що в деяких інших республіках Союзу, а особливо в сусідніх соціалістичних країнах, толеруються свобідніший підхід до тематики, більше експериментування та помітні індивідуальніші мистецькі рішення. Ми мали нагоду спостерегти високий мистецький рівень прикладного мистецтва прибалтійських країн на недавній виставі в Метрополітальному Музею в Нью-Йорку. Цікаві репродукції книжкової графіки Латвії публікуються в супроводі критичної рецензії в журналі, в якій авторка, між іншим, виступає проти 'експериментування' (Лідія Попова, "Книжкова графіка Латвії", 1974, 6, стор. 28). Репродукції творів в *Образотворчому мистецтві* з Польщі, Болгарії та інших країн віддзеркалюють також вищий мистецький рівень та свобідніше трактування тематики.

Слабе зацікавлення в журналі творчими засобами вислову та перевага рекламної ілюстрації в тематиці зумовлюють, мабуть, довгі описи персонажів та сюжету картин в статтях. Особливо зайвими для читача здаються довгі описи не репродукованих творів. В багатьох випадках автори вбачають у картинах суспільно-політичний зміст, який, як помітно з репродукцій, в картинах майже або й цілком не висловлений. Це часто буває в дискусіях про картини, які зображають одну постать, як солдата, наприклад, що в ній автор вбачає експресію конфлікту між соціалізмом та фашизмом, чого ніяк не передає сама картина.

Що позамистецькі критерії надто часто заступають дійсні мистецькі вартості, можна ствердити на підставі численних випусків

журналу за останні роки. Тож основна ціль мистецтва зводиться до зображення дуже конкретних соціальних ідеалів, при чому суспільно-політичні заложення утотожуються з мистецькими якостями. До речі, несуттєві для мистецтва суспільно-політичні інформації забирають часто таку велику частину сторінок, що дискусії на мистецькі теми здаються другорядними. Для західного читача такі статті як "Постанова ЦК КПРС 'Про 30-річчя перемоги радянського народу у Великій Відчизняній війні 1941-1945 років'" (1975, 2, стор. 2-8) звучать особливо дивно на сторінках мистецького журналу.

Автори багатьох статей зовсім безпосередньо подають мистцям програму праці — що саме вони повинні творити. Відкликаючись до того, що 24 з'їзд КПРС був 'подією', яка 'визначила новий етап розвитку і для мистецтва' (Борис Бутник-Сіверський, "Мистецтво гарячого серця", /1974, 4, стор. 7/) та подібні інформації друкуються на перших сторінках журналу. Не дивно, що в такому наперед запрограмованому мистецтві є стільки повторення тем і сюжетів. Мабуть підрахунок кількості картин на тему 'великої вітчизняної війни', робітників, вождів та подібних тем можна б вважати найкращим показником такої повторності.

В репродукціях журналу особливо вражає також анонімність та брак чіткого мистецького обличчя поодиноких мистців. Вони загально пристосовуються до тематики, як це звичайно помітно в більшій технічній прецизії в портретах або у свобіднішому мазку в красвидах. Проблема узалежнювання засобів вислову від тематики порушена в статті "Нотатки про творчий почерк" (Сергій Алексеев, 1975, 1, стор. 15-18), де автор допускає можливість деякої індивідуальної інтерпретації. Однак на підставі його твердження, що форма повинна відповідати змістові та повинна змінюватися залежно від сюжету, можна надіятися на тільки незначні нюанси вияву мистецьких індивідуальностей.

Хоч дехто з небагатьох авторів нарікають на стилістичну подібність творів, така подібність є неминуча в обмежених можливостях інтерпретації тематики. Велика більшість репродукцій вказує на панівний конформізм, що також помітно із статей, де звичайно підкреслена важливість втримання загально прийнятих критеріїв. В таких умовах будь-які індивідуальні проблиски піддаються суворій критиці. З репродукцій наявно також, що в поодиноких мистецьких творах можна розпізнати їхніх виконавців майже виключно на підставі розпізнавання тематики.

Часто висловлені в журналі побажання про потребу 'синтези мистецтв', як у зв'язку монументального живопису з архітектурою, де особисті характеристики звичайно підпорядковуються інтересові цілості, треба вважати несприятливими для розвитку мистецької індивідуальності. Особисте мистецьке обличчя затрачується також в творах співавторства які, як помітно із репродукцій, є частим явищем в українському радянському мистецтві.

Як вже згадано раніше, численні статті та репродукції журналу,

особливо за останні роки, унагляднюють, що наголос в українському мистецтві робиться на тематиці, а не на мистецьких вартостях. Така тематика, за винятком красивідів, звичайно має повчальну ціль, як це можна бачити навіть із репродукцій карикатур. (Наприклад, проти п'яниць та про агітаційні завдання, 1974, 3, стор. 20 та 21). В журналі підкреслюється часто, яка саме тематика вважається найбільш побажаною. У статтях читаємо про потребу віддзеркалювання світу сучасної людини та будови нового суспільства. Автори загалом просувають образ стереотипної людини та невизначене поняття 'радянської культури', яка нібито є в інтересі всіх. Повчальна чи виховна тематика сучасного життя зводиться в більшості до ідеалізування праці у фабриках, колгоспного життя, зразкових культурних діячів тощо. Із хроніки журналу довідуємося, що окремі виставки на тему світу праці і робітників влаштовуються в багатьох містах України. Автори часто підкреслюють важливість теми праці, як 'кардинальної теми в мистецтві' (П. Говдя, співавтор, "Виставка-звіт 'художники України на передньому краї дев'ятої п'ятирічки'" 1974, 3, стор. 10), що 'потрібна велика закоханість в тему праці' (Ю. Ятченко, співавтор, там же, стор. 10) та що головним обов'язком мистецтва є задовольняти соціальні потреби. Часом зустрічаємо спостереження про важливість зображення духовної краси доярок, наприклад, а в репродукціях зображені такі події, як прохання селян про трактор для комуні.

Що більше, автори часто підкреслюють потребу якоїсь неозначеної співпраці художників з робітниками, поглиблення зацікавлення світом робітників для кращих результатів у мистецтві та заявляють, що 'місце художника там, де вариться чавун' (Георгій Чернявський, "Художники на будівництві ДП 9", 1975, 2, стор. 19). Деякі автори висловлюють думки, що успішне зображення робітників залежить від ближчого пізнання їх мистцями та підкреслюють потреби спільних зустрічей. Не зважаючи на надмір репродукцій на тему робітників (до рідкісних успішних зображень належить "На будівництві шихтопроводу" Ф. Клименка, 1975, 2, стор. 17) багато авторів нарікає, що ще її замало.

Окрему ділянку радянського мистецтва становить т. зв. "Ленініана". Ця, здається невичерпна тема, включає портрети як також події з життя Леніна, часто в товаристві робітників. Автори статей запевняють читачів, що 'українська Ленініана' зростає з кожним роком. Цей факт можна також встановити на підставі численних репродукцій у журналі...

У 30-ліття кінця другої світової війни в *Образотворчому мистецтві* появляється особливо багато статей та репродукцій на цю тему. Крім картин та скульптур, репродукції вказують на поширення теми війни та перемоги в плякатах і декоративному мистецтві. Статті часто навіть не торкаються мистецької проблематики, натомість переповнені гльоріфікаціями 'радянського народу', який поборов фашизм. Хоча автори підкреслюють, що багато мистців працює над темою 'Великої Вітчизняної війни' та що виставки на цю тему від-

буваються в багатьох містах України, однак, як і в випадку робітничої тематики, багато з них вимагає ще більше творів на цю тему.

Серйозну увагу віддається в українському радянському мистецтві історії Радянського Союзу, у маркантному та загрозливому контрасті до майже цілковитої відсутності репродукцій та статей на тему давнішої історії України. Відсутність матеріалу на тему передреволюційної історії така наявна, що необізнаний глядач журналу може винести враження, що перед революцією не було української історії та що Україна виникла тільки із революцією.

Це явище особливо турбує також тому, що на тему історичної картини є багато дискусій в журналі та навіть допускаються можливості вільнішої інтерпретації історії. 'Героїчне минуле' 'нашої країни', як 'невичерпне' джерело мистецьких тем чомусь надто часто зводиться до 'трудових звершень' знову ж радянського періоду. Натомість, навіть малі прояви зацікавлень ранішою українською історією зазнають суворої критики від багатьох авторів журналу. Для Петра Говді всяке захоплення минулим поодиноких національностей 'веде в бік від великого шляху творчості'. ("Міцніючі зв'язки, творче єднання", 1974, 2, стор. 4). Авторка однієї статті висловлює критику вибраної теми "Либідь, Щек і Хорив", для фасади кінотеатру "Ровесник" тому, що вона не 'сучасна' (Ніна Велігоцька, "Про синтез мистецтв", 1974, 5, стор. 3). Із спорадичних статей та репродукцій в *Образотворчому мистецтві* (наприклад, Дмитро Гольцов, "Щедрий талант" — про молдавського художника Іллі Богдеско, 1974, 2, стор. 6-8) довідуємося, що в інших соціалістичних країнах мистці звертаються до своєї історії, як джерела тематики їхніх творів. У відсутності творів, базованих на українській історії, особливо вражає часто неточне представлення минулого, яке можна завважити в статтях журналу. В дискусії про виставку М. Реріха, яка відбулася в Києві, довідуємося, що "Похід Ігоря" зображає 'героїчне минуле російського народу' (!) (Емма Бабаєва, "Виставка творів М. К. Реріха у Києві", 1975, 3, стор. 29), читаємо про древні російські міста, та зустрічаємо інші плутання понять 'Русь' та 'російське'. Приклад дуже турбуючої ідентифікації з російською історією, як 'нашим' минулим, зустрічаємо в репродукції "Композиція" співавторства В. та М. Трегубових із одної київської виставки 1975 року, яка зображає п'ять фігурок. У супровідній статті є пояснення, що це 'богатыр з довбнено, витязь з мечем, воїн 1812 року, червоногвардієць-сурмач і солдат-переможець Радянської Армії'; авторка додає, яка то 'славна наша земля героями-богатырями' (Тамара Придатко, "Декоративне мистецтво на ювілейній виставці", 1975, 3, стор. 18).

У менш серйозному жанрі, як у фільмах мультиплікації (базованих на принципі комік стріпе) наявні твори базовані на тематиці давнішої історії України. Як бачимо з репродукцій у журналі, у 'мультикіно' є Маруся Богуславка, Микола Кожум'яка, козаки та інше. Така тематика

у жанрі 'мульткіно' мабуть побажана тому, що історичні постаті представлені в комічному насвітленні і тому не збуджують серйозної настанови до давнішої української історії.

У майже цілковитій відсутності української історичної тематики в мистецтві, Українське республіканське товариство охорони пам'яток історії та культури, яке з 1973 року має власну лябораторію, здається унікальною інституцією, в якій наявне частинно живе зацікавлення давнім українським минулим. Як довідуємося із згадки в *Образотворчому мистецтві*, члени товариства зацікавлені традиційними елементами 'з новими пластичними рішеннями' (Олександр Будник, "Пошук триває", 1974, 4, стор. 33), як також народним мистецтвом та українською історією. Репродукція плакетки "Стародавній Київ" Івана Гарана з лябораторії товариства, є дійсною рідкістю в журналі.

Народна творчість у дещо кращій ситуації, бо, хоча у надто декоративному аспекті, все ж зразки її нерідко поміщаються в журналі. Це в більшості емблематичні зображення (з перевагою рослинних, але також тваринних та інших мотивів), яким характерні яскраві кольори та площинне спрощення. Такі твори виконує часто декілька членів одної родини, однак більшість виконавців є жінки (як Тетяна Пата та Марфа Тимченко). Глибше зацікавлення українськими народними традиціями як джерелом творчості, як у творах Михайла Дерегуса (1975, 1, стор. 11-14), зустрічається рідше.

Однак в *Образотворчому мистецтві* появляється також критика народного мистецтва як джерела мистецьких ідей, як це помітно в статті Г. Коновалова, "Риси сучасності і критика" (1974, 1, стор. 30-31), де автор радить уважливіше говорити про 'національну своєрідність' та перестерігає перед 'націоналістичними пристрастями' (стор. 30).

Крім вище обговорюваної суспільно-політичної тематики, *Образотворче мистецтво* включає також значну кількість репродукцій краєвидів та статей про краєвиди, які представляють головну несупільну ділянку українського радянського мистецтва. Однак в репродукціях краєвидів набридає повторення вже давно перестарілих імпресіоністичних засобів. Інколи можна побачити ширший мазок і свобіднішу та індивідуальнішу інтерпретацію краєвиду, як у деяких картинах Андрія Потапенка (1975, 1, стор. 30 і 33). Впливи імпресіонізму помітні в цікавому трактуванні краєвидів в картинах Сергія Васильківського, які мають також історичне виправдання (деякі з них із 1880 років) (1975, 2, стор. 24-26).

Більшість краєвидів у журналі, однак, унаглядное, що мистці не свідомі того, що імпресіонізм вже минулий напрямок і як такий давно належить до історії. Він відзначається конкретними мистецькими засобами та віддзеркалює позитивістичне світосприймання. (Хоча джерел імпресіонізму треба шукати у творах Делякруа та у барбізонців, головні ідеї формувалися у 60-их та 70-их роках 19 століття).

Всякі продовжування або відроджування таких ранніх мистецьких напрямків, як імпресіонізм, мають значення тільки тоді, коли мистці впроваджують нові образотворчі ідеї, як безпредметність в абстрактному імпресіонізмі, особливо 50-их та 60-их років 20 століття. На підставі великої кількості репродукцій імпресіоністичних краєвидів в журналі можна ствердити, що мистці не тільки не сприймають цей напрямок як явище 19 століття, але також, що вони ще не знуджені повторністю та вичерпністю ідей.

Хоча в *Образотворчому мистецтві* за 1974 та 1975 роки є мало статтей про мистецькі рухи Заходу, із небагатьох наявно, що деякі автори мало ознайомлені з розвитком напрямків західного мистецтва. В рецензії "Зустріч з живописом Франції" (про виставку в Києві тільки 15-ти картин з Московського музею образотворчих мистецтв імені О. С. Пушкіна) Олена Рославець повторяє надто відомі характеристики, однак з деякими неточностями, як наприклад, у датах розвитку імпресіонізму (1974, 5, стор. 24). Особливо провінційністю вражає пояснення, що таке фовісти (це у 1974 році!) (там же, стор. 25). Слабе розуміння розвитку та головних напрямків західного мистецтва 20 століття помітне у рецензії на *Словник художників України* (Володимир Шлейов, 1974, 5, стор. 31). Автор рецензії дорікає, що згадано О. Архипенка (одного з важливіших новаторів світового мистецтва) та О. Грищенка без оцінки 'соціальної суті' (яка, як відомо, не суттєва у творчості цих мистців) таких 'западницьких напрямків буржуазного мистецтва' (там же). Про авангардніші прояви західного мистецтва ніколи не доводилося читати в *Образотворчому мистецтві* останніх років. Я маю на увазі хоч би такі напрямки початку 20 століття, як конструктивізм та сюрреалізм, про які натомість появились статті у менш провінційному російському журналі *Искусство* (1971). *Образотворче мистецтво*, зате, присвячує багато уваги російським мистецьким напрямкам. Прикладом є захоплення передвижниками, які мають особливо низьку оцінку у кращих світових мистецтвознавців.

До речі, в *Образотворчому мистецтві* можна завважити неправильні інформації про оцінку радянських ідеалів та культури на Заході. Тож, із справжнім здивуванням читаємо, що 'радянський воєн-визволитель для всіх народів світу став символом благородства, великодушності, моральної краси...' та інше (Катерина Лемешко, Вадим Клеваєв, "Тридцятиріччю перемоги присвячена", 1975, 3, стор. 2). Автори подають також такі незрозумілі інформації як: 'друга світова війна передусім була протиборством двох суспільних систем — соціалізму і капіталізму' (там же, стор. 2).

Деякі автори мають цілком помилкові погляди про важливість радянського мистецтва у розвитку світового. Володимир Толстой ("Монументальне мистецтво і закономірності його розвитку", 1975, 2, стор. 21) пише про 'важливе місце в людській культурі' радянського

монументального мистецтва та, що 'досвід радянських художників такий важливий і цінний для розвитку світового художнього процесу', чого ніяк не добачують західні мистецтвознавці. Із статті Таїра Салахова довідуємося, що 'багатонаціональна соціалістична культура здобула світове визнання' ("Інтернаціоналістичний характер радянського мистецтва", 1974, 1, стор. 3). Михайло Криволапов інформує про 'високу оцінку', яку одержали пам'ятники 'О. С. Пушкіну і Т. Г. Шевченку в Нью-Йорку' ("Монументальне мистецтво на Україні", 1974, 3, стор. 14). Західні мистецькі критики майже не виявляють зацікавлення будь-якими пам'ятниками, та можна мати сумнів ще з інших причин, чи якийсь критик їздив до Ерров парку (який знаходиться поза Нью-Йорком), щоб оглянути пам'ятники. В американських мистецьких журналах не було ніякої згадки про ці пам'ятники.

До речі, західні критики виявляють дуже мало симпатій до основних заложень радянського мистецтва та пристосовують до нього ті самі мистецтвознавчі критерії, як і в аналізі всього мистецтва. В *Нью-Йорк Таймс*-і (Гілтон Креймер, "Темна сторінка культурної деталі". 14 вересня 1975) читаємо про політику Леніна, яка довела до 'цілковитого знищення' авангардного мистецтва, яке процвітало перед та декілька років після радянської революції, та якщо ідеться про радянську культуру, а образотворче мистецтво зокрема, то вона є в більшості 'мертвою культурою', яка є під 'диктатами політбюро'.

Хоча вищезгадані мої коментарі викликані негативними аспектами *Образотворчого мистецтва*, треба відмітити, що в журналі є ряд статей на доброму мистецькому рівні. Загально можна сказати, що статті про раніших мистців (західних, російських та українських) є на кращому рівні. В них немає малосуттєвих для мистецтва ідеологічних дискусій та є більше зацікавлення чисто мистецькою проблематикою. Такі статті як "Виставка французького гобелена" Людмили Сак (1974, 2, стор. 25-27) та "Чеське скло протягом сторіч" Ольги Граготової та Олени Адлерової (1974, 3, стор. 26-28), із цікавими обговореннями мистецьких якостей, належать до кращих. До успішніших статей належить також аналіза картини "У лихваря" Жоржа де Латура, із Львівської Картинної Галерії, яка є одинокою картиною мистця в СРСР (Володимир Овсійчук, "Львівське полотно Жоржа де Латура", 1974, 4, стор. 27-28). Ця стаття, як і інші (наприклад "Про атрибутування мистецького твору Т. Г. Шевченка" Елізавети Середи, 1975, 3, стор. 30), які займаються проблемами атрибутування мистецьких творів, звичайно вказують на професійний підхід авторів. До цікавіших статей належить також контрверсійна "Соціальне буття мистецтва" (Богдан Гавришків про книжку С. Безклубенко *Суспільна природа мистецтва*, К., "Мистецтво", 1972 / 1974, 4, стор. 30/), в якій автор порушує проблему відношення мистецтва до дійсности.

У підсумку треба сказати, що редактори *Образотворчого*

мистецтва присвячують замало уваги чисто мистецькій проблематиці. Більше зацікавлення мистецькими вартостями необхідне, якщо українське радянське мистецтво має стати інтегральною частиною світових мистецьких рухів. Корисним було б друкувати в журналі більше статей про західне мистецтво, особливо тому, що деякі українські музеї західного мистецтва (київський, наприклад) мають дуже слабкі та неповні колекції. Як знаємо з виставок на Заході, збірки Москви та Ленінграду особливо багаті, як джерела кращого вивчення західного мистецтва. Також хотілося б бачити більше зацікавлення українським минулим та більше інформацій про мистецькі рухи інших соціалістичних країн, як Польщі та Югославії.

ПРО "ІНШЕ", ТЕ САМЕ, І ТИМ ПОДІБНЕ

Богдан Рубчак

І П Р О "ІНШЕ"

"Гей, хто в полі, озовися..."

Ю. Ш.

Традиція диктує, що після воскресіння треба діяти на землі потаємно. Традиція має рацію: адже поводитись інакше було б досить і досить незручно. Так і пояснюємо ініціали "Ю. Ш.", що ними підписана стаття "Про самвидав на іншому континенті" в вересневому числі *Сучасности*. Її вибагливий стиль, елегантно-легко (трохи, навіть, набакир) ношена ерудиція, думки, що з раптовістю гейзерів вибухають одна із одної, антузіязм ніколи не старіючого серця, а щонайголовніше, іронічне "подвійне дно", а може і потрійне — підписують цю статтю самі за себе. Дотенно висловлені спостереження над проблемою мови між колонізаторами і колонізованими, над питанням справжньої рівності між народами, включно з кордонами і паспортами (значить, з усіма ритуалами міжнародної пошани, що основана на вдаваному страху) — настільки сьгодні актуальні, що безпосередньо відповідають на деякі інші матеріали в тому вересневому числі, себто на інтерв'ю, параноїчні сповіді, параноїчні панегірики, себто на ритуали не чемно-вдаваного, а простоволосого жаху перед такою от можливістю, як можливість незалежності України.

Я говорив про страх. Тепер говоритиму про розпач. Міркування над збірками Смотрича в статті Ю. Ш. можна розглядати двояко: або як розпач, або ж як засіб. Можливість розпачу таїться після першого прочитання, особливо ж у контексті цілого вересневого числа, що над ним можна сісти і заплакати. Отже, підкрадається із сторінок можливість межової розпачі людини мислі, яка раптом палить за собою всі мости, буквально палить стос вивчених та вихоханих книг, як уже смішно непотрібний мотлох в обличчі трагедії свого народу — і наосліп намацує, та по-дитинному радіючи піднімає, крайньо протилежне. Такі кризи в ситуаціях не-українських (а часом і українських) інтелігентів бачимо в наш час повсякденно. Бувають моменти в житті мабуть кожного з нас, коли хочеться і собі "взяти та й піти". Струшуємо із себе ці мислі і діємо далі.

Я думаю, проте, що моє перше враження — було помилкове (та все ж таки факт, що воно взагалі було можливе, вже сам собою щось нам говорить). Адже сам іронічний контекст цілої статті не дозволяє на таке припущення. Прочитавши статтю ще раз, я виніс враження майже

діаметрально протилежне: важливість політичних спостережень треба було, так би мовити, "відтіньовувати" екстремним: мовляв, ось до чого доводить ненависть. Це перше і найважливіше. А подруге, Ю. Ш. говорить про літературу. Це в нього вже менш важливе, або принаймні так потрактовано літературну тему, можливо теж з іронічних мотивів. В літературному аспекті статті, автор ставить нам гіпотетичну протилежність якнайекстремнішого, якнайпримхливішого гатунку супроти нормальної ситуації нинішньої еміграційної літератури, яка його (ані мене, ані нікого, ані навіть горобців) уже не влаштовує. Звичайно, розпач тут, як я вже згадав, аж ніяк не виключений: як і в карколомно-барокових словесних розвагах тимчасових самоумертвлювань, він тільки *дистансований* грою. Адже всім відомо, що сама історична барокова гра була основана на розпачі, спричиненому втратою перспектив на центр.

Смотрич, інакше кажучи, тут не справжній автор, а прозора, церебральна умовність — антитеза, що мусить бути постульована для можливості майбутньої синтези. Словом, Смотрич тут в ролі "Іншого", абож "Відсутнього": ця роля йому йде, бо він справді *цілком інший*, і трудно навіть повірити, що він "присутній". Якби я не знав, що він автор колись добрих оповідань, я міг би припустити, що Ю. Ш. його вигадав, хоч у застосуванні Ю. Ш. це одне і те саме. Мовлячи по-літературному, Смотрич у контексті Ю. Ш. — це *провокація*, звичайно не в нашому-параноїчному, а в найкращому розумінні цього слова (як це слово вживає, наприклад, Явсс у книзі *Literaturgeschichte als provokation* (хоч для Явсса за антитезу править *справжнє* минуле, яке для сучасника стає постулятом-викликом). В масці "Іншого", Смотрич може відіграти цікаву роль в майбутньому української еміграційної поезії. Або і в метафізиці, намацально показавши, як прах стає *Духом*.

Але, як каже стара англійська приповідка, чи не вилили дитини з водою? Я вже висловив свій здогад, що хоч Ю. Ш. вдає, що Смотрич "присутній", а дехто з еміграційних поетів "відсутній" ("Чи група ще існує?") — насправді він говорить щось протилежне. Але треба пам'ятати, що передусім він говорить не до поетів, а до читача, і то не тільки про поезію, але і про щось мабуть нині важливіше. І що цей читач чує? Блякне все те важливе, що Ю. Ш. нам говорить, бо "відтіньовування" виявляється засильним, тінь падає на світло, і образ меркне. Або, інакше кажучи, текст іронічно неутралізується в рядках цитат; яскраві цитати обертаються проти тексту і воюють проти нього.

Тепер про третє почуття — ненависть. Немає, звісно, такої міметичної машини, яка міряла б ненависть у житті. Ненависть може бути простоволоса (Смотрич), іронічно-витончена (Шерех), або мистецьки повно-втілена (Маланюк), але це тільки тоді, коли вона *висловлена*. Але в житті ненависть доходить верхів'я, коли вона якраз невисловлена: мовчазна і спокійна, тільки з трохи-трохи поблідлими губами. Тоді вона нам не-відома. І тоді вона найуспішніша, і тому

найнебезпечніша, і тому її так бояться і перед нею так обороняються у всяких сповідях, зізнаннях та інтерв'ю. Зрештою, у своїй статті Ю. Ш. говорить про це краще від мене. Та ось ненависть, що висловлена в літературі, стає отим Гегелівським "Іншим", але звичайно в цілком відміннім розрізі від того, що про нього я говорив раніше. І тоді треба так: щоб більше вона "Інша", то більше вона справжня. Ю. Ш. цілком правильно твердить, що література — штучна; про це нам говорить не тільки польщизна і її впливи на барокову українську мову, але і розумніша латина. Такі "штучки" з поезією робить поетична мова, організована в напрямі деформації (чи, точніше, ре-формації) не тільки щоденного досвіду, але і власної структури. А чого не можна зміряти "в житті", можна зміряти в мистецькій організації (і самою тією організацією) мови. Цитую з текстів, наведених у статті Ю. Ш. і ще дещо:

За що ненавиджу тебе, Росіє?
За все! А головне за те,
що любиш так по-братньому мене.
(Смотрич)

.....
Багно гнилеє між країв Європи,
Покрите цвіллю, зеленню густою!
Розсаднице недумства і застою,
Росіє! Де лиш ти поставиш стопи,

Повзе облуда, зди́рство, плач народу,
Цвіте бездушність, наче плісень з муру.
Ти тиснеш і кричиш: "Даю свободу!"
Дреш шкуру й мовиш: "Двигаю культуру".
(Франко)

.....
Як я ненавиджу вас, добрі, ширі,
Що служите неправді, підлоті, —
Чи служите у злій чи в добрій вірі!

Ні, ті, що служать в добрій вірі, ті
Ненависні мені в найбільшій мірі,
Як на рабі тім пута золоті.

(Знову Франко)

.....
Деремно тіло пишно-золоте
Де сині жилки рік, цілує щедро
Понтійське сонце, і вона росте
і квітне — буйна степова Деметра.

Та білим громом перетне стебло,
Та спалить колос чорним суховієм
І родиться сліпе, калічне зло,
Що будяком колючим бовваніє.

(Маланюк)

Відвіку покарано степом
І простір всю силу п'є.
Під смагливим монгольським лепом
Та проказою — тіло твоє.

.....
— Ночі сухі. Сни сухі.
В петлях вулиць заплутався крок.
За які гріхи,

 за чий гріхи
мені серця дано шматок? —
Воно задихнулось,
 воно звиса,
і слина тече з язика.

Так кров'яна дешева ковбаса
шкварчить на блюді кабака.

Великий,
 величний,
 російський кабак

і розжоване серце моє!
Синя габа, від петлі габа
на серці у кожного є.
Кожен серце кричущє своє розіп'яв
на столах кабаків,
 на хрестах перехресть,
і ніхто не заквив,
 і ніхто не сховав

Язви велику честь.

Язва віків,
 язва століть,

2 X благословенна язва та
на тому ж небі процвіта,
де й п'ятикутний знак горить...

(Бажан)

.....
Країно, що страждаєш на комплекс материнства,
і обмотуєш інші народи колючим дротом своєї любови,
хіба не знайдеться серед твоїх синів
хоч один, який сказав би: "Залиши їх, мамо!"

Самостійні, мов непорочні, держави сплять в м'яких
ліжках своїх границь,
зі столицями, напіввідкритими, як уста,
а з-за обрію нахиляється твій косоокий Христос,
з солоним медом сифілісу на губах.

(Ю. Тарнавський)

Коментарів історичних тут не треба, хіба можна пригадати молодшим читачам, що уривок Бажана — це ніби слова Достоевського про його специфічно-великоросійську любов, в Бажановій поемі "Розмова двох сердець" — мабуть найкращому в українській літературі перевтіленні того російського комплексу любови-ненависти, що про нього говорить Ю. Ш. Звісно, з перспективи історії бачимо, що силу поеми аж ніяк не затьмарюють авторіві запевнення ("Ти брешеш, тінь, ти брешеш тінь" — зрештою, саме тінь ніколи не бреше!), що в Радянському Союзі буде не так, бо ж нині "язва" ще яркіше процвітає саме там, де й п'ятикутний знак горить. Можна ще пригадати, що цитати Маланюка — з його комплексу образів-перевтілень України в жінку, насилувану північним "любовником". На тому історичні коментарі можна закінчити, але хочеться порозмовляти про інше.

Тепер, після стільки цитат, повернімося до тексту першого, і хронологічно найновішого, що його прочитаємо ще раз, але вже з досвідом інших наведених поетів:

За що ненавиджу тебе, Росіє?

За все! А головне за те,

що любиш так по-братньому мене.

Як тепер звучить цей текст? Ідеться не про мистецький рівень, бо це було б очевидне, а про щось зближене, але інше. Він звучить як досить сукупно формульований запис теми, на яку декілька поетів написало вірші (звичайно, подібні цитати з української поезії можна б наводити томами, бо оправдані ненависти в нашій поезії багато!). Ідеться, як я сказав, не так про мистецький рівень, як про те, що виконавши своє завдання комунікативного посередника, цей текст тепер перестає бути потрібним: його можна викинути, як викидаємо дуже важливу записку до твору, яка втрачає будь-яке значення, коли твір нарешті закінчено. Звичайно, тут є дві проблеми: (а) записку написано після двох-трьох сотень творів української поезії "на цю тему"; (б) непоетичну "заготовку" цієї теми препарувало кілька десятків світових істориків, соціологів і навіть психологів, що їх цей комплекс любови-ненависти російської ментальності саме в наш час дуже цікавить.

Отже, в чому стилістична різниця між першою цитатою й іншими? І то всіма іншими? В заплутаності? В трудності? Може — в "модерності" (Франко ж там! Франко!). Певна річ, ні. Навпаки, різниця скривається в цивілізованій мові першої цитати і в первісно-простій мові всіх інших цитат. А ця первісність, в протривагу до штучності, полягає на

домежній конкретизації. В підібраних цитатах (як і в більшості взагалі якоїнебудь ліричної, а то й епічної поезії, що може показати навіть швидкий перегляд навмання відкритих книжок) — конкретизація зводиться до людського тіла. І це нормально: адже вже Віко каже нам, що первісна мова зродилася з метафор, зв'язаних з людським тілом.

Абстрактна проблема любови-ненависти однієї нації до іншої конкретизується в наших цитатах образами, що обридливі для тіла: навіть Франкові "пути золоті", з винесеним епітетом, цікаво протиставлять красу золота з тілесною незручністю, тіснотою. В першій цитаті з Маланюка (а в Шевченка і поготів) фізичне кохання двох націй дає огидні наслідки — огидного потомка. В другій цитаті з Маланюка почуття огиди скривається в образі лепу, чи точніше зарази цим лепом. А Юрій Тарнавський ще щільніше конкретизує цю огиду в обридливій хворобі, спричиненій фізичним коханням. Також у Бажана маємо образ хвороби (поруч з усякими іншими неприємними тілесними образами), а в першій цитаті з Франка — плісьнь, цвіль, гниль втілює почуття слизькості, що може навіть у читача спричинити "мороз поза шкірою".

Чим особистіший образ (створений "особистими потребами", як пише К. Горбач на іншому місці вересневої книжки *Сучасності*) — то він щільніше просякає в наше передособисте буття, в буття, де тіло зустрічається з свідомістю, або на грані втілення свідомости. Читаючи такий образ, ми переживаємо маленькі фізичні реакції до нього, як згаданий "мороз поза шкірою", а навіть (якщо образ гарний) легенький схлип у грудях, і. т. д. Враження таке, що читаючий хоче виконати даний образ рухами свого тіла. Тому саме, після прочитання особливо сильного вірша, дехто мусить підвестися і пройтися кілька разів по кімнаті або випити води. Недаром кажемо: "потрясаючий образ". Нас, певна річ, може багато гірше потрясти звичайно або навіть телеграфічно висловлена вістка якоїсь трагедії. Але ця вістка мусить бути тоді адресована до нас. Інакше кажучи, ми можемо пережити тексти Сморича, але їх не переживе японець, тоді коли він переживе інші мною наведені уривки. Як слушно писала недавно *Свобода*, мусимо з українського робити загально-людське.

Отож, ставши мовно "Іншою" від життя, ненависть у цитованій мною поезії стає справжнішою, ніж звичайний опис ненависти чи заява про неї. Справа в тому, що опис чи заява намагаються загальністю чи "цивілізованістю" мови нівелювати цю "Іншість", бож вони адресовані до нас і тому якнайшвидше, умовними кодами суспільства, повідомляють про щось інше, ніж вони самі. Донісши нам цю інформацію, вони стають непотрібними, і їх можна викинути. Але в протигагу до цієї безумовно потрібної "цивілізованої" мови, ми зберігаємо мову поетичну, що вводить "Іншість" між собою і щоденною мовою-кодами для того, щоб повернутися до передрефлексійного, отже і переддиференційованого, буття, яке не потребує відстаней, бо спостерігає себе не збоку, а в самому собі. Отож, для мистецької

вірності треба *деформувати* (я волюю: "ре-формувати") "цивілізовану" мову, щоб відхилити її від звичних, утертих ліній щоденної комунікації, бож у щоденній мові ми намагаємося не так втілювати свій власний (тому загальний) світ, як найскоріше дійти мети певного умовами окресленого, специфічного значення, щоб дати поштовх до якоїсь конкретної дії: ми узагальнюємо, абстрагуємо, поспішаємо.

Тому, що перша з наших цитат не має на меті повідомити нас про ненависть однієї незнайомої нам людини, хоч вона написана мовою для передавання таких вістей, вона *непотрібна*. * А якщо вона непотрібна, вона перестає виконувати своє завдання антитези, навіть умовно постульованої, бож таку антитезу могла б створити газета, телеграма чи на коліні написаний приватний лист. Антитез треба шукати деінде, як про це мимоходом згадує сам Ю. Ш.

Звичайно, всі ці теоризування, що всері, для Ю. Ш. не нові. Він бо напевно пам'ятає (бо був досить *живо* зацікавленим свідком цього виступу), як один провідний критик провів паралелю між двома віршами, Боровиковського і того ж Ю. Тарнавського, що були написані "на ту саму тему". Це був виклад програмовий, бож сама його назва вказувала на певні дефініції: "Про трое прощань і *що таке історія літератури*" (підкреслення моє). В цьому викладі була доведена блискуче-блискавично — майже без коментарів, самими тільки текстами — суть різниці між романтизмом і модернізмом, і суть їх подібності. Думки про стиль і миметичність у тій статті могли б бути живцем повторені в моєму контексті.

Підходимо до суттєвого і повертаємося до колонки цитат. Не погоджуючися з Роляном Бартом, що різниця між модерною і традиційною поезією це різниця *радикальна*, що її не можна перекрити ніякими мостами — я навпаки *думаю*, що різниці між поезією модерною і традиційною перебільшені всюди, навіть у нашій критиці, і тому не вагаюся написати сонет для задоволення власної внутрішньої, скоріше ніж історичної, діалектики. Знімаємо цитату першу, як непотрібну, і приглядаємося до решти цитат, з одного боку, і *до останньої*, з другого, як до двох окремих груп. Можна показати, як ці дві групи візняться між собою, але це не буде легко, бо перешкоджатиме

*Щоб бути цілком справедливим, процитую іншу строфу з цитат Ю. Ш.:

Коли б зібрати зуби всі,
що були повибивані
в застінках большевицьких,
то можна було б з'їсти
цілий світ і закусити сонцем
з апетитом молодої кишки.

Якби таких цитат було більше, або якби Ю. Ш не цитував нічого більше — він написав би рецензію на досить цікавого поета, в традиції Осьмачки, але в усякому разі не ту статтю, яку він написав. Стаття Ю. Ш., як вона лежить перед нами, варта більше, ніж *десять рецензій*.

цитата Бажана впертою претенсією на останнє місце. Але, Боже, можна почати про синтакс, про стилізовану квазі-прозу, про навмисне роз'єднування понять суспільних та інтимних такими "адресованими" словами як "самостійні", і т. д, і т. д., а як це не допоможе, тоді можна в крайньому маневрі вдатися до морального шоку самого образу. Але це не важливе. Важливе те, що хоч у всіх мною наведених цитатах більш-менш та сама тема (друга цитата Франка, до речі, живцем взята з діалектики пана-раба, що в Гегеля, але вона все таки поезія, та й ще яка!) — перша цитата до колонки явно не підходить, і ми її викинули, а останньої цитати викинути не можна. Це тому, що перша цитата з останньою не сходяться в ніякому разі, тоді коли між останньою цитатою і Бажановою виринає навіть конкуренція. ("Ночі сухі. Сни сухі". Пригадуйте такі анти-еротичні моменти з *Життя в місті?*).

Звісно, є в Тарнавського інші вірші. Як я показав у "зносці", є вони і в Смотрича. Є в Тарнавського вірші "Без Еспанії", є навіть і "Анкети". Про що мені йдеться? Якщо дивитися на цитату, наведену в "зносці", тут може бути "діалектика" з Осьмачкою чи Багряним, але не з модернізмом, отже ми її залишимо на боці. А ось антитез до загальних обрисів сучасної поезії еміграції, чи навіть до поезії кожного з членів Нью-Йоркської Групи, не треба було намацувати в шокуюче-шукаючих екстремах. Коли йдеться про НІГ як цілість (а вона уявна), тоді антитез до того, що в ній не влаштовує, *треба шукати в рядках кожного із самих поетів цієї групи*. Але до таких шукань треба психологічно готуватися. Зняти ярлик "Нью-Йоркська Група" як будь-який позитивний показник мистецьки-ідеологічних зближень, і тоді дужкована заввага "не всі, не всі" викреслиться сама собою. Прочитувати трохи текстів. А тоді зробити синтезу, включаючи навіть історичні мотивації тих "веж із слонової кости", або цікавіших словесних будівель, які колись *мусіли* майоріти з-поміж вишневих садів і тополь, штучно пересаджених на нью-йоркський брук, про що зрештою знову натякає сам Ю. Ш. І вкінці показати, як (знову парадоксально) самі ті "вежі" були колись виявом великої відповідальності і перед традицією, і перед українським читачем! Така відповідальність, до речі, починається вже з Вороного і Молодої Музи, тому треба було одночасно показати (і знову парадоксально!), що поезія є і одночасно не є мистецтвом для мистецтва. Але, найголовніше, треба раз назавжди сказати одверто і широко, де хто знаходиться і як хто виглядає в очах людей, що їх ми шануємо. А як "до болю" і як довго така історично-вірна синтеза потрібна, про це знає сам Ю. Ш. Про таку потребу теж свідчить стаття Катерини Горбач, що в тому числі поміщена, бо тут потрібна не так синтеза, але просто-напросто інформація. І врешті-решт, свідчить про її потребу моє нинішнє збаламучення щодо власного "дорібку" і "дорібку" моїх колег, яке (коли вже пішло на ширість) я тепер досить боляче переживаю.

Це приводить мене до мене. "Один нью-йоркчанин" (точніше,

"чікаговчанин"), що правив панегірики Кравцеву — це я. Доведеться пояснювати, бож стаття хотіла зробити багато більше. І то не тільки та стаття! Від самого початку своєї "критичної кар'єри" я бачив потребу антитези, на яку натякає Ю. Ш. І ось (гульк!) — несподіванка: за кожную ерробу ставити таку антитезу я діставав ляси від дорогих мені людей. Так було, пригадую, зі статтею про Нижанківського. Так було з деякими статтями в *Координатах*. Так тепер зі статтею про Кравцева. Парадоксально, дістаю час до часу поза вуха від уболівальників (чи "болільників" чи як там) інших команд за те, що пишу тільки про модерністів і вихваляю виключно своїх колег із НІГ. Маю досить облич, даю місце всім!

Тим часом, я й надалі переконаний, що Нижанківський дуже добрий прозаїк і що Кравців дуже добрий поет. В статті про Кравцева я хотів сказати людям про цю мою думку, і якщо це панегірик — тоді кожна позитивна оцінка — панегірик, святкування. Але в моїй статті йшлося про щось інше, і то навіть про щось досить зубате. Просто-напросто, мені вже набридло слухати, як то п'ятирядні таланти, які в нормальному літературному побуті поміщували б вірші тільки в альбомах своїх знайомих, сиромудро подейкують на "традиціоналізм", мало що не натякаючи на національну зраду інакодумуючих. Мовляв, про них судять, що вони погані не тому, що такі нікудишні, а тому, що пишуть національно-органічним стилем. Для здоров'я будь-якого дальшого літературного процесу, треба *договорити*, що таке традиціоналізм, або навіть *договорити*, що таке органічно-національний стиль, бо чудових статей про Осьмачку чи про Барку (з засадами яких, я не погоджуюся, але це вже друга тема, на яку не було нагоди) люди вже не пам'ятають.

Мені бо набридло теж слухати на літературних з'їздах лекції від дам, що ми "теж вивчили Захід, але не знайшли там того, що ви, а щось інше". Якби це сказав Клен, Орест, Гординський — було б цілком на місці. Але, даруйте... Мене абсолютно не переконують вічні посилення на Рильського та Зерова в статтях людей, які двох слів не могли б зліпити про теоретичні основи їх творчості, але переконує мене те, що Тарнавський в розмовах вільно цитує з Рильського, і що один із його улюблених поетів — Зеров. Отже, в статті "В колі Хорса" я хотів, між іншим, показати, який "традиціоналізм" може бути мистецьки успішний і який він може бути трудний. Якщо він справжня поезія. Немає часу на такі "люксуси", як обмежування себе до розмов над поезією, що "інша" від тієї, яку в нашу літературу вніс Кравців. *Бо хто тоді робив би все інше?* Це, звичайно, не розумілість, а щось майже протилежне.

І кінець-кінцем, писав я про Кравцева, бо відмовляюся сидіти в кошарі і мекати все своє та своє, а розглядаюся навкруги. Все це ніяк не зрозуміло, коли над явищем лопотить прапор "Нью-Йоркська Група" як умовний мистецьки-ідеологічний знак, і то не мінусовий ("з мусу"), а плюсовий (з вибору). Адже Ю. Ш. прекрасно знає, що в нормальних умовах літературного побуту, Тарнавський і Андіївська були б (бо

мусіли б бути) професійними ворогами, хоч могли б надалі залишитися особистими приятелями, а я з своїми нинішніми сонетами не мав би навіть з ким випити пива. Все це, натомість, стає дитинно-простим, коли пригадати справжню потребу і функції Нью-Йоркської Групи, а тим часом подивитися на кожного поета як на творчу одиницю, з власним внутрішнім маятником, з власною внутрішньою діалектикою, з власною, як сказав Бретон, "Іншістю", що з нею треба повсякденно зустрічатися-боротися в поетичному образі. І тоді не треба йти аж до Сморича, бо можна пережити нашу спільну трагедію... в цікавішому товаристві.

2 А ТЕПЕР КІЛЬКА ЛЕКЦІЙ ПРО ТЕ САМЕ

Це далі та сама стаття, але в іншому ключі. Бож адресат новий — на протилежному полюсі планети від першого — за справжніми і метафоричними морями.

Дозволю собі, отже, сказати пару слів про відгук панни Горбач на одну із Бойчукових статей, що теж поміщений у вересневому числі *Сучасности*. Я, звичайно, не писав би цієї другої частини статті, якби не перша. Словом, якби була синтеза, що про неї я говорив угорі, панна Горбач (1) не відчувала б потреби писати свій відгук, (2) якби навіть вона його писала, то не так як він написаний: не йдеться тут про думки, не йдеться навіть про стиль (Боже, всі ми часом грішимо безстилевістю), але йдеться про досить зухвале *недбальство*, про жест кинення так собі чоگونهбудь на редакційний стіл, аби тільки було. Тут справа важлива: в нормальному літературному побуті критик-початківець перечитав і передумав би і статтю свого опонента, і свій власний рукопис, принаймні зо два-три рази, щоб не "зрізатися" в уважному погляді такого Ю. Ш. чи Костецького чи Лавріненка, навіть коли (або: особливо коли) він їх атакує. Принаймні так я перечитував, хвилюючися і гризучи нігті, свої перші полемічні статті. Признаюсь: так я їх (оцю!) перечитую і сьогодні. Бо принаймні, я ще граю гру. Панна Горбач такої гри вже не грає.

Говоритиму телеграфічно, бо немає в панни Горбач делікатних протиставлень і небезпечних закрутів старого світу, а все йде просто і невблаганно, як серія з революційного автомата. Правда, сам стиль (стиль???) статті не такий: хоча б докучливо повторюване "пан Бойчук" нагадує скоріше бюрократично-безособовий лист обуреної Пані-Добродійки в якомусь із наших жіночих журналів, аніж одвертий і пристрасний виклик молодій людині. Смішно, що пхаючи отим "паном" (як і згірдливи́м терміном "мансардна література") бідного Бойчука в мішани, автор сама туди нехотячи попала. Отже, покидаю на цьому місці і своє непотрібне "панна".

Починається вся ця неприємність з того, що К. Горбач не цілком

зрозуміла статтю Бойчука. Або навіть не так: до питання зрозуміння чи незрозуміння наболітих, колючих, майже виплаканих думок Бойчука не дійшло, бо треба було якнайскоріше розправитися з чимсь іншим. Я не буду вираховувати всіх несправедливих, на коліні склепаних, закидів Бойчукові, бо їх просто-напросто забагато. Раджу для перевірки перечитати обидві статті. Але дам тільки один приклад: авторові дуже добрих статей про Голобородька і Гостиняка, автор однієї такої собі несміливої рецензії на книгу Дрозда помпезно наказує почати цікавитися позаеміграційною літературою. Вона взагалі виголошує йому багато лекцій, і до того виголошує їх "згори", як гурткова у Пласті чи кушева в СУМ-і. Варто до головніших із тих лекцій приглянутися зблизька, бо приглядатися зблизька тепер стало для всіх нас особливо важливим.

1. Зв'язок літератури з читачем. Судження К. Горбач про цю складну проблему основані на застарілих підручникових формулках, але авторитетно підпираних запевненнями, що саме так думають сучасні літератори. Саме *не* так думають сучасні літератори. Безумовно обороняючи зв'язок літератури з читачем у відмінних одна від одної та комплікованих теоріях, всі вони погоджуються на тому, що письменник власне *не* мусить одягати різні політичні маски та вдаватися до різних суспільних поз, себто не мусить адресувати своїх "сигналів", щоб писати чи про суспільство, а чи про політику.

Один із багатьох критичних напрямів, які сьогодні розглядають цю тему, бере свій початок від теорій Моріса Мерло-Понті про ролі *перед-персонального* в літературній комунікації: ролі традиції в літературі та історії літератури, як і всю культуру, формує саме така перед-персональна спільність людей, яка входить у діалектику з поняттям структури мови, що її запропонував де Соссюр. Теорії Мерло-Понті, в пристосуванні саме до проблеми зв'язку автора з читачем, подані згущено і досить прозоро в його книзі *Les aventures de la dialectique*, де він сперечається із спрощеними поглядами Сартра на цю проблему. В сьогоденній літературній ситуації, цей напрям продовжується в теоріях французького філософа Поля Рікєра про метафору, і в книзі німецького літературознавця Вольфганга Ізера *Der implizierte Leser* (1972). Це, так сказати, академічне крило. А щодо теоризування поетів, перекладана тепер на мови світу теоретична праця мекіканського поета Октавіо Паца про поезію *El Arco y la lira*, як і його статті про лінгвістичний структуралізм, примітивні суспільства, далекосхідню філософію, південно-американський міт — безпосередньо основані на традиції, що на неї я вказав угорі — користуються серед молодих письменників Сполучених Штатів і Франції великою популярністю. Ескіз ролі *перед-персонального* в поезії, що його я накреслив у першій частині статті, хоч в загальному "мій", все таки дуже тісно зв'язаний саме із цими теоріями.

Щодо дещо вже "перестарілих" структуралістів — там проблема автора-читача виринає нечасто, бо в них текст сам творить свого читача

— текст є передумовою для читача, і тому читач стає абсолютною умовністю.

Ліві погляди німця Ганса Магнуса Енценсбергера, досить непоміровані в політиці, стають дуже поміркованими в думках про літературу, бо як одні із краших сучасних поетів, він має до літератури велику пошану. Тому його можна вважати за представника відповідальних суспільно-політично настроєних критиків. Тему "автор-читач", в контексті модерної поезії, він трактує дуже цікаво і незвичайно делікатно. Модерні поети Маллярме, Реверді, Бенн твердили, що вірш "говорить про ніщо", щоб позбутися дурного питання, що було популярне в дев'ятнадцятому сторіччі і що ще сьогодні в моді від Ляйпціга до Пекінга: "Що має поет нам сказати?" (важливий калямбур на слові "має" діє і в оригіналі). Як тоді так і тепер, продовжує автор, така постава вимагала від поета зрозумілості, безкритичного конформізму, позитивного думання, соціальної сприйнятливості; ми знаємо ці вимоги, каже він, бо тут погоджуються і наші німецькі нацисти, і комуністи. Висновок: диспути між формою і змістом, як і між *poesie pure* і *poesie engagee* — основані на псевдо-проблемі. А поезія майбутнього? Вона залежатиме від людей, що будуть її творити, а не від наших рецептів. Гай-гай! А де ми тоді з вами, Катерино Горбач? В майбутньому? Чи в 19-му сторіччі?

Отже, які ще залишилися "сучасні літератори", що пишуть на цю тему? Є ще їх багато. В Німеччині, наприклад, є досхочу теоретиків, які керуються якимсь критичним сюржилом, комбінованим із Луначарського, пізнього Тиньянова та здорової дози нерозводненого соціалізму. Але чи вони *сучасні*? Є ще прихильники Вітгенштайна, є семіологи і семіотики, є ще теперішній "аватар" групи *Тель-Кель*, яка з структуралізму перейшла на якусь досить дивовижну комбінацію Гегеля-Фройда-Маркса-Ніцше. Її члени теж часто говорять про потрібний контакт автора з читачем, але ці статті писані так, що навіть вони самі з читачем усякий контакт втрачають: не те, що пересічний читач, але навіть озброєне око, не завжди певне, про що власне авторів йдеться. Ну, і є *Вітчизна, Дніпро, Літературна Україна*.

А як на цю тему задивляється НІГ? Про це в першій частині моєї статті. А ще більше — в самій поезії кожного з поетів, що її треба все таки перегорнути.

К. Горбач вільно з ніякими з цих поглядів не погоджуватися, і звеличувати всякі анахронізми, але їй не вільно говорити до Бойчука як до дівка від імені сучасної світової літератури, бо якби К. Горбач довідалася, скільки сучасної літератури Бойчук і його колеги читають, їй могла б закрутитися голова. Чомусь наші молоді опоненти, замість говорити ширі і безпосередньо про проблеми, які їх цікавлять, починають розмову з нами від читання помпезних лекцій на рівні старшого гімназиста, мабуть із цілком серйозних міркувань, що ми не читаємо нічого, крім власних творів та ще можливо творів своїх колег.

До речі, якщо при читанні цього пасажа читач переживає почуття déjà vu, то це, запевнюю, не ілюзія, спричинена втомленими від моєї статті нервами, а таки дійсність. Але чи це тільки моя вина, що прості речі треба повторювати знову, і знову, і знову? На хвилину повертаючись до важливого, повторю, що якби був процес, такі речі були б виключені. Уявіть, що я п'ятнадцять років тому сідаю за стіл і починаю статтю, навіть "зубату", однією з наступних альтернатив: "Час би вже панові Лавріненкові познайомитися з радянською літературою тридцятих років. Дуже раджу панові Костецькому прочитати собі літераторів "останнього" часу. Був, знаєте, пане Барка, такий Данте. Вам, пане Шерех, обов'язково треба прочитати хоча б кілька сторінок Тичини". Досить. Знаю, що половина моїх старших читачів уже регоче. А не смішно, коли призадумаеться. Десь щось від того часу по нинішній день поспувалося. Десь щось зламалося.

2. Про злізання з мансардної літератури. Звичайно, такої літератури (як і "літераторів") давно немає. Її зрештою привабливий подих відчуваємо хіба у кращих постановках "Богеми". К. Горбач запевняє нас, що це тільки "останніми" роками (нотки Апокаліпсису!) літератори намагаються злізти з ізольованої мансарди, шукаючи типових явищ життя. Так і написано: *типових*. Даруйте, але я думав, що Іполліт Ген не так сучасний літератор, як давно покійник. Помер він приблизно тоді, коли й "мансардна література"; менш-більш у той час, що й слово "літератор". Отож, старомодне і сьогодні ніяк не "активне" слово "літератор" треба передусім поділити на літературознавців і критиків з одного боку та на письменників з другого. Щодо перших, наймоднішими нині об'єктами досліджень являються Малларме і Ніцше. Ні один, ні другий не соцреаліст. А самі молодші дослідники і критики, ідучи за добрим прикладом декого з французьких філософів, Гайдеггера та самого Ніцше, пишуть письмом самої поезії, і дещо треба перечитувати по кілька разів. Це не "мансардна література", але і не "літературознавство" з Дніпра. Це щось інше, щось *нове*. Зрештою, дуже добрий приклад ідіоми сьогоднішніх молодих критиків знаходиться в обговорюваному мною числі *Сучасности* ("Чотири картини *Вишиваних півнів*"), що не без впливів *Тель-Кель* і теорій Греме.

Щодо молодих письменників і поетів, тут справи дійсно дивні. Багато з них у своїх журналах говорить про потребу контакту з читачем, і то говорить мовою досить "революційною". А тим часом сама їх поезія стає по-своєму щораз складнішою, і треба дуже-дуже багато років "перевиховування" читача, щоб він знайшов контакт із тими ніби випадково складеними коляжками фраз і уривків розмов, що вряди-годи попереतिकані образами сильного сюрреалістичного напруження, які тепер так часто зустрічаємо в поезії молодих.

Але не треба далеко йти. Найкращий приклад для нашої дискусії — це з одного боку "теорія", а з другого "практика" самої Катерини Горбач.

Не будучи революційно-безоглядним полемістом, що для нього кожна суперечка це своєрідний "overkill", мушу сказати, що її поезія мені дуже подобається, і кожний її виступ вітаю з приємністю. Правда, її творчість не останній крик моди, а задумана, сильно контрольована лірика модифікованої сюрреалістично-неоромантичної традиції, що нагадує ранню творчість мексиканця Октавіо Паца, з деякими нотками гострішого, збудженого експресіонізму в її найновіших публікованих творах. Але, якщо це поезія безпосереднього, та ще до того "політичного", контакту з пересічним читачем — тоді я, даруйте, Папа Римський. Словом, це поезія цілком "елітарна". Хай К. Горбач ще раз прочитає цитати із Смотрича, а тоді вона побачить, як на практиці виглядає те, що вона так завзято пропагує.

Така "зла віра" панує тепер скрізь у новій поезії. І це, в даній ситуації, зрозуміло. Бож, з одного боку, молоді поети загострено переживають суспільну відповідальність, і взагалі ролю поезії, в тому жаху, що тепер твориться навколо них, і то не тільки в Радянському Союзі! Але, з другого боку, кожний обдарований талантом поет хоче писати *добру* поезію. Проблема ускладнюється тим, що сьогоднішній пересічний читач не контактується із справжньою поетичною мовою (на відміну від "примітивних" суспільств, суспільств нашого селянина до початку двадцятого сторіччя, або північно- чи південноамериканського індіанця), знаючи тільки мову узагальнених абстрактних кодів. В результаті, молода людина, яка (через суспільну відчуженість) знову шукає поезії, знаходить її не в книгах, а на пластинках, що в їх звироднених звуках закована псевдо-мова, псевдо-поезія підстаркуватих комерційних експлуататорів. Такі "поети" намагаються цілком пляново, з дешевим лицемірством, відтворити суспільним відчуженням зроджений дурман і обман наркотичної галюцинації, посилюючи так це відчуження. Енценсбергерова "індустріялізація свідомості" набирає тут просто загрозливих форм, а поезія залишається для тих, хто згодний її шукати і з нею трохи позмагатися, трохи над нею потрудитися. Бож пересічна молода людина, зіпсута щоденним пасивним спостереженням або телевізійного екрану, абож власних наркотичних галюцинацій, забула, що таке справжній активний труд, який завжди мусить бути в нашому тілі, а тому й свідомості, при читанні будь-якої поезії. В Радянському ж Союзі такий наркоз практикується вже давно, наглядно протилежно іншими, але в дійсності подібними засобами. Якими? Зливою псевдо-поезії, що про неї пише Бойчук, яка також сприймається пасивно і звичайно має виразніше виявлене, але подібне, завдання суспільної контролі, суспільного присиплення і суспільної кастрації.

Отже, що робити? Молодий поет буде далі писати справжню поезію, поезію *збудження* в найглибшому, а не пропагандивному, розумінні, а щоб заспокоїти совість, на сторінках журналів буде теоризувати аж до білих чортиків.

3. Якого, отже, Маяковського має на думці К. Горбач? Чи раннього? Якщо так, нагадую про його ранні теоретичні статті і есеї "Як робити поезію?", які аж ніяк не сходяться з думками К. Горбач, бож випередили їх на добрих п'ятдесят років. А чи має вона на думці пізнього Маяковського, що істерично шукав якогось виходу із своєї особистої і, щонайголовніше, суспільно-політичної ситуації, аж знайшов її у смерті?

4. Про розвиток масової комунікації. Про пластинки та телевізори вже було. А що ще він, цей "розвиток" дав літературі? В усякому разі цілком не те, чого сподівається К. Горбач. Крім ще більшого прив'язання громадян до неутрально-кодованої мови, цей розвиток дав літературній теорії цілу масу семіології, семіотики і всяких таких інших цікавих можливостей, але в цілком протилежному напрямі до можливостей, що їх нам накреслює К. Горбач.

5. Цитую: "Виявом провінціалізму може бути також беззастережний подив усього західнього". Це справді так. Особливо, коли молодий критик заставляє людей із виробленими світоглядами танцювати під дудку "останніх років останньої моди останніх літераторів". Дуже провінційно і дуже наївно. Але, Боже. Маючи двадцять років, таке робив і я.

6. Та, можливо, уважливіше. Солідніше. І ще одне: я старався не забувати, з ким маю справу. Маю на увазі один пасаж К. Горбач, який просто-напросто не мав би бути надрукованим. Навіть, скажу більше, *не міг би бути написаним* таким талановитим поетом як К. Горбач у нормальних обставинах літературного побуту, бо не прийшов би, як кажуть, до голови. Прочитую цей пасаж повністю. "Зрештою, автор, що має претенсії до своєї публіки, мусить узгляднити, що ця публіка має претенсії і до нього, як автора; автор, беручи слово в дискусії про культурну ситуацію, повинен замислитися над своєю причетністю до неї".

Читач, звичайно, помітив, що тут К. Горбач сама себе безнадійно заперечила: якщо шукаємо контакту з читачем, мусимо дати йому якнайбільше місця висловлюватися про власну культуру, хоч він пише поезію "туманну", або навіть і не пише ніякої поезії. Інакше кажучи, цей вислів К. Горбач — це вислів або крайньо елітарної, абож крайньо диктаторської ментальности. Але, не зважаючи навіть на цю плутанину, хто як хто, але Бойчук, більш мабуть ніж хтонебудь інший з-посеред нас, має право висловлюватися про українську культуру, бо це право він заслужив шільною "причетністю" до неї, себто багаторічною тяжкою працею в ній, поза власною поезією. Не буду зупинятися на п'есі *Голод* (щодо суспільно-політичної наснаги, куди там до цієї п'еси якомунебудь Занудному чи іншому київському соцреалістові!), на праці над *Координатами*, над зібраними поезіями Стефановича, над дуже доброю монографією про театр Гірняка, над десятками статей про малярство, театр, музейні справи, і Бог знає ще що, і на Бойчуковій видавничій діяльності, на яку витрачає чимало власних грошей. Щодо

його поезії, скажу тільки одне: якби була синтеза, якби був процес, якби був Костецький, Ю.Ш. і інші — критик-початківець, навчавшись від них, дуже скоро побачив би, що поезія Бойчука, не зважаючи на її можливі недоліки, далеко більш "політично-соціяльна", ніж, наприклад, поезія Воробйова, що його згадує К. Горбач, не кажучи вже про її власну. Але є ярлик "Нью-Йоркська Група", з певним профілем "у кривому дзеркалі", і внаслідок того, кожний (більш чи менш "причетний" до культури) пише що хоче.

Теж, "на маргінесі", пригадую, що Бойчук "причетний" до культури працею і над молодими талантами. Щодо того, тут сама К. Горбач була "причетна", бож не вагалася друкувати свої твори на сторінках журналу, що його видавав Бойчук, поруч із іншими "реакціонерами". Її закид, що Бойчук "непричетний" до української культури звучить тепер трохи дивно: яка була її роль в цьому махлярстві? Не належу до "протестуючої" молоді, але люблю ширість.

Можна б писати і далі, але болить рука. Накінець хочу сказати тільки таке: прочитавши ще раз уважно статтю Бойчука і відгук К. Горбач, я побачив дивне диво: В суті речі, себто щодо справ радянської літератури, опоненти цілком погоджуються! І ще одне диво: найсуворіше трактує К. Горбач справи, про які немає і згадки в Бойчуковій статті. Вона зробила якийсь такий "коляж" з різних розмов, що велися на сторінках журналу роками, і подає їх за думки, що мали б знаходитися в згаданій Бойчуковій статті. Отже, виходить, що полеміка К. Горбач мала іншу мотивацію, ніж шляхетна оборона радянської літератури, і тому (як я згадав раніше), автор не потребувала діяти до зрозуміння Бойчукових намірів. Дуже не по-лицарськи пише вона про важливі і майже розпачливі думки Бойчука: "Справа не виключно в почуттях конкуренції щодо літераторів на Україні". А мені здається, що в статті К. Горбач справа виключно в почуттях конкуренції з деякими "ширше друкованими" письменниками еміграції. В цьому явищі як такому нічого поганого немає. Навпаки, таке почуття конкуренції дуже здорове і я радію, що воно в нас нарешті є. (Кажу "нарешті", бо полеміка НІГ, наприклад, ніколи не йшла в цьому напрямі: ми ніколи не "розправлялися" з творчістю старших поетів; навпаки, ми популяризували їх творчість. Полемізували ми тільки з людьми, де будь-яка конкуренція була спочатку виключена). Але завжди мусить бути "чиста гра". Особливо такої "ширости" і чистоти вимагає наш день! І ще одне: треба знову і знову читати статтю Ю. Ш. Вона навчить багато більше, ніж зможуть навчити лекції про очевидне, або звичайний галас. Більше таких статей, і виростали б нові покоління справжніх критиків, що викорінювали б дух рідного Гуляйполя. А це було б — найцінніше сплacenня боргу, що його несемо ми всі, ті що писали, пишуть і писатимуть, перед історією культури і народу.

ДОКУМЕНТАЦІЯ І ПУБЛІКАЦІЇ

Справа Василя Стуса

ВИРОК І КОМЕНТАР

Вирок

Іменем Української Радянської Соціалістичної Республіки 1972 року, вересня, 7 дня, Судова колегія по кримінальних справах Київського обласного суду в складі:

Голови — Дишель, Г. А.

Народних засідателів: — Войтенко, А. П., Самченко І.

При секретарі — Кухарській Т. Г.

З участю прокурора — Погорілого В. П.

Адвоката — Кржепівського С. М.

розглянула в закритому судовому засіданні в м. Києві справу по обвинуваченню Стуса Василя Семеновича, 8 січня 1938 року народження, уродженця села Рахнівки, Гайсинського району, Вінницької області, з селян, українця, громадянина СРСР, безпартійного, з вищою освітою, одруженого, що має сина 1966 року народження, мешканця м. Києва, вул. Львівська 62, кв. 1, що працював старшим інженером відділу технічної інформації республіканського об'єднання, Укроргтехбуд матеріали; раніше не судимого, в злочині, передбаченому ст. 62 ч. 1 КК УРСР.

Матеріалами попереднього і судового слідства колегія встановила: підсудний Стус проживаючи в місті Києві, на ґрунті антирадянських переконань і незадоволення існуючим в СРСР державним і суспільним ладом, з метою підризу і ослаблення Радянської влади, починаючи з 1963 року і до дня арешту — січня 1972 року — систематично виготовляв, зберігав і розповсюджував антирадянські наклепницькі документи, що паплюжили радянський і суспільний лад, а також займався антирадянською агітацією в усній формі.

Так, за період 1963-72 років написав і зберігав у себе на квартирі до дня арешту 14 віршів, а саме: "Доволі ситий вже по горло", "Безпашпортний і закріпачений в селі конає рідний люд", "Опускаюсь — ніби піднімаюсь", "Розмова з другом", "Коли багрянела українська революція", "Комуністи вперед", "Режисер із людоджерів", "Кубло бандитів", "Три С. — неначе жарт", "Наша нація — найпередовіша", "На історичному етапі", "Між божевіллям і самогубством", "Від радості — у степ", "Ви ходили до Петлюри", в яких паплюжить радянський державний і суспільний лад, зводить наклеп на умови життя радянського народу, на КПРС і Конституцію СРСР.

В 1965-72 р. написав 10 документів антирадянського наклепницького

змісту, в тому числі: два листи, що починаються словами "Шановний Петре Юхимовичу", рукописи "Привид бродить по Європі", "Ми живемо в дуже цікаву епоху", "Ми живемо в час парадоксів", "Франція — це я", "Відвідини. Лекція на заводі", "Це існування є злочином", "Існує тільки дві форми", "Якийсь киянин".

У цих наклепницьких документах паплюжаться соціалістичні завоювання в нашій країні, зводиться злісний наклеп на радянську демократію і гарантовану конституцією недоторканість особи, на національну політику нашої держави, робляться спроби "довести" неможливість побудови комуністичного суспільства в Радянському Союзі. Згадані антирадянські, наклепницькі документи Стус зберігав у себе до дня їх вилучення під час обшуків 12 січня і 4 лютого 1972 р. 28 липня 1970 р. Стус написав листа ворожого змісту, використавши при цьому раніше складений ним текст "Привид бродить по Європі", адресувавши його до ЦК КПУ і КДБ УРСР.

Цей лист згодом було надруковано в нелегальному антирадянському журналі "Український вісник", но. 3 за 1970 рік, який було розповсюджено на території УРСР і за кордоном. Текст цього листа було також вилучено у притягнутого до кримінальної відповідальності, за антирадянську діяльність Дзюби І. М. під час обшуку 13 січня 1972 року. У цьому листі зводяться наклепницькі вигадки на радянську дійсність, зокрема, на матеріальне і духовне життя нашого народу, робиться спроба обілити В. Мороза, засудженого за антирадянську діяльність і міститься звернення виступити за його звільнення від кримінальної відповідальності.

В середині 1970 р. написав інший наклепницький документ у вигляді листа, що починається словами "Кожне нормально організоване суспільство", адресований голові СПУ, секретарю ЦК КПУ, Голові Президії Верховної Ради УРСР, використавши при цьому згаданий текст написаного ним документу "Франція — це я". Цей документ також було вміщено в нелегальному т. зв. журналі "Український вісник", но. 3 за 1970 рік.

В цьому документі зводиться наклеп на національну політику КПРС, робиться спроба захистити осіб, що займаються ворожою діяльністю і висловлене обурення з заходів, скерованих на припинення антирадянської діяльності цих осіб.

В період після 1965 року написав документ наклепницького змісту у вигляді листа, адресованого до Президії СПУ і в копіях секретарю ЦК КПУ і редакції журналу "Всесвіт".

В цьому листі, виступаючи на захист засудженого за антирадянську діяльність Караванського С. Й. та інших осіб, Стус зводить наклеп на політику Радянського Уряду по відношенню до інтелігенції та науковців, а також на радянську демократію.

В 1968 році ознайомив з цим документом Селезненка Л., а в січні 1972 року текст цього листа було вилучено у Світличної Н., що живе в

Києві і Гулик С., що живе у Львові. Цей наклепницький документ, потрапивши за кордон у видавництва українських буржуазних націоналістів, широко використовувався в пропагандистських цілях, направлених проти СРСР.

Так, у квітні 1969 року його було надруковано в журналі "Сучасність" в Мюнхені, в травні 69 року в газеті "Українське Слово" в Парижі, в травні 69 року і в грудні 70 року в газеті "Шлях Перемоги" в Мюнхені під тенденційними заголовками "Боягузтво друге наймення підлості" і "Літературу віддано на поталу полторацьким".

У 1969 році написав листа до редактора журналу "Вітчизна" і в копії — редакції газети "Літературна Україна" під назвою "Місце в бою чи в розправі", де з антирадянських позицій зводить наклеп на політику радянської влади щодо творчих працівників. В 1969 році ознайомив із цим листом Селезненка Л., цей документ теж було поширено і його використали ворожі елементи як на Україні, так і за кордоном. В 1970 році в січні його надрукував нелегальний журнал "Український вісник" no. 1, що видавався ворожими елементами України, а в 1971 році його перевидали в Парижі. В червні 1971 року цей лист Стуса передавала зарубіжна радіостанція "Свобода", а в серпні цього року його надрукувала газета "Шлях перемоги" у Мюнхені. Крім того текст цього документу в січні 1972 року було вилучено у Мешко О. Я., що живе у Києві. В 1970 році підготував нелегальну збірку своїх віршів під назвою "Зимові дерева", куди вмістив вірші написані на протязі 1963-70 рр. До збірки ввійшли вірші наклепницького змісту "Не могу я без посмішки Івана", "Звіром вити, горілку пити", "Отак живу, як мавпа серед мавп", "Дажь нам, боже, днесь", "Розмова", "Балухаті мистецтвознавці", "Який це час", "Йдуть три циганки", "У Мар'їнці стоять кукурудзи". У цих віршах зводиться наклеп на працю і життя в колгоспах, на радянську демократію, радянських людей.

Того ж 1970 року цю збірку було передруковано Стусом і поширено серед своїх знайомих. Два примірники цього твору Стус передав Селезненку Л., по одному передав Дзюбі та Світличному, що живуть у Києві та Калинець Ірині, що живе у Львові.

Один із двох примірників "Зимові дерева" одержаних від Стуса, Селезненко в 1970 році передав громадянці Чехословаччини Коцуровій Галині, що вивезла його за кордон і передала Левицькому, що живе в Англії. Того ж 1970 року збірку з передмовою автора було видано брюссельським видавництвом і надруковано в Англії. Вірш "Не могу я без посмішки Івана" з цієї збірки крім того друкувався окремо за кордоном у антирадянським націоналістичним журналі "Сучасність" no. 12 за 1970 р. Під час обшуку у Стуса 12 січня 1972 року вилучено два написані ним рукописні тексти вірша "У Мар'їнці стоять кукурудзи", що входить до збірки "Зимові дерева". У 1970 році Стус виготовив саморобну нелегальну збірку під назвою "Веселий цвинтар", куди ввійшли разом з іншими віршами написані ним антирадянські

наклепницькі вірші "Ось вам сонце", "Колеса глухо стукотять", "Рятуючись од сумнівів", "Марко Безсмертний", "Їх було двоє", "Напередодні свята", "Сьогодні свято", "В період розгорнутого". В цих віршах робиться спроба довести читачеві викривлене уявлення про радянське соціалістичне суспільство, зводиться наклеп на заходи КППС і Радянського Уряду пов'язані зі святкуванням 100-річчя з дня народження засновника Радянської держави, на умови життя радянських людей і радянську соціалістичну демократію. Надрукувавши цей твір на своїй друкарській машинці, Стус розповсюдив його а також окремі вірші, що увійшли до збірки. У 1970 році передав по одному примірникові Світличному І. та Шабатурі С. У цьому ж році в себе вдома ознайомив Селезненка Л. і Калиниченка І. з віршем "Колеса глухо стукотять" і дав їм змогу переписати його текст для власного користування. Крім того, в себе на квартирі зберігав один примірник збірки "Веселий цвинтар", машинописний і рукописний текст віршів "Колеса глухо стукотять" і "Марко Безсмертний", що були вилучені в нього під час обшуку 12 січня. Протягом 1970-71 рр. написав дві ворожі статті під назвою "Феномен доби" і "Зникоме розцвітання". В статті "Феномен доби" під виглядом дослідження творчості поета П. Тичини пробував нав'язати читачеві антирадянські, націоналістичні погляди і уявлення щодо оцінки творчості українського поета, намагався довести "шкідливість" принципу партійності в літературі. Разом з тим намагався нав'язати викривлені ворожі погляди на колективізацію сільського господарства в СРСР і зводив наклепи на політику радянської влади в галузі культури. У статті "Зникоме розцвітання" при дослідженні творчості В. Свідзінського Стус дає оцінку спадщини поета з буржуазних позицій, зводить наклеп на досягнення радянського народу в соціалістичнім і культурнім будівництві, паплюжить радянський державний і суспільний лад. У 1971 році статтю "Феномен доби" поширив, ознайомивши з нею З. Франко, Світличного І., Селезненка Л., Тельнюка С., передав один примірник І. Калинець, що живе у Львові, один примірник було вилучено у Сверстюка Є. під час обшуку 12 січня 1972 року. Чернетки і повний машинописний текст статті "Феномен доби" Стус зберігав у себе. Статтю "Зникоме розцвітання" в кінці 1970 року чи початку 1971 року передав для ознайомлення Селезненкові Л., яка зберігалася у нього аж до обшуку. 21 листопада 1971 року Стус написав листа до ЦК КПУ і Президії СПУ, що починається словами "За статистичними даними", в якому наклепницьки малює становище в сучасній українській літературі, при чому всіляко вихваляє деяких літераторів, що проявили свою ворожість до радянського суспільства, одночасно зводить наклеп на заходи радянської влади, скеровані на розвиток радянської літератури і на радянське правосуддя. У другій половині 1971 р. при написанні цього листа ознайомив з його змістом Дзюбу І. та Сверстюка Є. Після передруку один примірник листа передав Світличному, в якого його вилучили в січні 1972 р. Тоді ж

згаданий документ давав для ознайомлення Селезенкові. Три інші примірники цього документу було вилучено під час обшуку у Світличної Н., Дзюби І. та Плюща Леоніда.

Рукописний текст листа Стус зберігав у себе до 12 січня 1972 р. Крім того, цей наклепницький документ потрапив за кордон, про що 14 березня 1972 року повідомила антирадянська радіостанція "Свобода". У грудні 1972 року на пропозицію Чорновола дав згоду взяти участь у діяльності т. зв. "Громадського комітету захисту Ніни Строкатої", заарештованої за антирадянську діяльність. Членами цього комітету було складено заяву і довідку про особу Строкатої, де були наклепницькі твердження щодо правосуддя СРСР. У період після 1965 р. придбав у когось і зберігав до 12 січня 1972 р. два примірники антирадянського документу Дзюби "Інтернаціоналізм чи русифікація", який є пасквілем на радянську дійсність, національну політику КПРС і практику комуністичного будівництва в СРСР.

У період після 1966 року придбав і зберігав до січня 1972 р. т. зв. "новелу" В. Захарченка "Дзвінок". Цей документ антирадянського спрямування паплюжить радянську дійсність, органи управління і державні установи, спосіб життя радянських людей. У 1968-9 рр. дістав у когось і зберігав до арешту рукописну збірку Холодного "Крик з могили", де у віршах "Собаки", "Дядько має заводи й фабрики" і багатьох інших автор з антирадянських позицій змальовує радянський лад, життя і побут нашого народу, зводить наклеп на політику КПРС і Радянського Уряду.

В грудні 1971 і січні 1972 р., будучи на лікуванні в санаторії "Світанок" в м. Моршині, Львівської обл. у розмовах з відпочиваючими Мацкевичем П. М., Кислинським В. В і Сидоровим В. Г. висловлював антирадянські думки. Викладаючи їм свої ворожі погляди, в образливій формі висловлювався про засновника радянської держави, зводив наклеп на радянську демократію, водночас вихваляючи буржуазну демократію капіталістичних країн, хвалив українських буржуазних націоналістів, які вели збройну боротьбу проти Радянської влади на Україні, зводив наклеп на матеріальний стан трудящих нашої країни. Підсудний Стус, стверджуючи факти написаних ним згаданих документів, своєї вини не визнав, заявивши, що всі згадані вище написані ним вірші й листи і літературно-критичні дослідження не містять у собі антирадянських і наклепницьких тверджень, а в цілому відбивають дійсність і лише в окремих випадках, переважно в чернетках, долучених до справи, він припустився дещо різких висловлювань, але без мети підризу й ослаблення Радянської влади, хоч ці висловлювання якоюсь мірою об'єктивно й шкідливі, що він зрозумів під час суду, але в них немає жодного складу злочину. При цьому Стус пояснив, що ці окремі зарізкі репліки не є його сталими переконаннями, а лише хвилимовими думками, що з'явилися під час складних життєвих

ситуацій, але ці репліки містилися тільки в чернетках, долучених до справи, отже жодної соціальної ролі вони не відігравали. (Далі йде доказова частина, де повторюється попередній текст з додатками висновків криміналістичних експертиз, протоколів огляду вилученої літератури у інших осіб тощо, тому я її опускаю).

Пояснення Стуса про те, що деякі його найбільш різкі чернеткові вірші складено під впливом хвилимих настроїв і не визначають його переконань, як відкинуті чернетки, а також про те, що виготовляючи, зберігаючи і ширячи рукописні збірки, листи й статті, він не мав мети підірвати чи ослабляти Радянську владу, оскільки ці документи ні антирадянськими ні наклепницькими не вважає, судова комісія відкидає як такі, що не відповідають дійсності. З таких міркувань

1) написані Стусом найбільш різкі антирадянські вірші він не знищив, а зберігав аж до вилучення їх під час обшуку, значну частину таких же віршів уміщено в нелегальних збірках "Зимові дерева" і "Веселий цвинтар", які Стус ширив серед своїх знайомих, а "Зимові дерева" потрапили за кордон і використані антирадянськими ворожими колами;

2) Різко антирадянське спрямування написаних і поширених документів, у яких зводиться злісний наклеп на радянський державний і суспільний лад, на політику КПРС і радянської держави в галузі культури, національної політики, побуту й праці та матеріальних умов існування радянського народу є очевидним, а зберігання, виготовлення і розповсюдження Стусом цих антирадянських документів на протязі майже 10 літ і його виступи аналогічного змісту, те, що він має вищу освіту і склав іспити з кандидатського мінімуму свідчать про те, що Стус усвідомлював суспільну небезпеку своїх дій і чинив із прямою думкою про підрив і ослаблення Радянської влади. Як пом'якшуючу обставину судова колегія бере те, що в останнім слові Стус заявив про своє щире каяття і запевнив суд, що докладе всіх зусиль аби чесно служити радянській соціалістичній вітчизні,

в зв'язку з чим судова колегія вважає за можливе обрати для нього пом'якшену міру покарання. Оскільки Стус вчинив особливо небезпечний державний злочин, за що судиться вперше в силу ст. 25 КК УРСР він має відбувати покарання в ВТК суворого режиму. На підставі вище викладеного з врахуванням погіршуючих і пом'якшуючих обставин, судова колегія, керуючись ст. 323, 324 КПК УРСР винесла вирок. Стуса В. С., на підставі ст. 62 ч. 1 КК УРСР позбавити волі в ВТК суворого режиму на п'ять років з засланням на три роки. Строк покарання рахується з 13 січня 1972 року. Речові докази — антирадянські вірші, збірки, листи залишити при справі. Судові стягнення на проведення експертиз у сумі 100 карбованців, сплату приїзду свідків викликаних до слідчого у сумі 114 карб. 60 коп., і приїзд свідків на суд у сумі 68 карб. 35 коп. а всього 282 карб. 95 коп. стягнути із засудженого Стуса.

■ Скажу, що своєї вини я не визнав і в останньому слові. Отже шире каяття стосувалося лише чернеткових загарячих рядків на зразок: "кубло бандитів, кагебістів, злодіїв і відставників у стільному засілі місті, як партія більшовиків". Звичайно не було й жодних обіцянок чесно служити Вітчизні. Я мусив був визнати, що рядки, схожі до згаданих вище, мають певний наліт нерадянських настроїв, адже я стояв на тому, що я не націоналіст і не годився з тим, щоб мою творчість називати антирадянською агітацією і пропагандою. Тоді я ще називав цю країну своєю Вітчизною, ще не міг зважитися на велику відмову: якщо на твоїй рідній землі тебе розпинають за любов до неї, за бажання в поті чола працювати для свого народу, тоді доводиться змиритися з тим, що в тебе є рідна земля, але немає рідної країни. Вона ж бо стала країною твоєї неволі, вона обернула тебе на раба, силоміць вирвавши з рідної землі.

За сотнями загород і колючих дротів лежить моя земля, Україна, заходячи тільки в зболені сні. Вона світить як далека зірка у вечірньому мордовському небі. А невільницький твій шлях стелиться далі й далі од неї — за сиві уральські хребти, в закрайвітні сибіри. Бо кати іспитують тебе: а чи витримає твоє серце, чи не пірветься од натуги.

Під час обшуку 12. I 1972 року у мене було вилучено: збірку В. Кордуна "Тихий майстер дитячих іграшок", "Постать голосу" Чубая, "Крик з могили", вірш Симоненка "Де зараз ви кати мого народу", деякі листи до мене від В. Голобородька та Віри Вовк, книга Ясперса "Rechenchaft und Ausblick", збірка Л. Костенко "Зоряний інтеграл", збірки "Веселий цвинтар", "Зимові дерева", два листи Ст. Тельнюка — про "Феномен доби", "Інтернаціоналізм чи русифікація" І. Дзюби (два примірники), книга Карла Юнга "Архетип в символеке сновидений", книга Віри Вовк "Каппа Хреста", "Братская ГЭС" Євтушенка, "Базар" Емми Андіївської, "Крутой маршрут" Аксьонової, збірку Казіміра Едшміда (український переклад), конспекти статей Грушевського, виданих до революції, понад 20 зошитів моїх вузівських конспектів, біля десятка моїх чернеткових зошитів із віршами та їхніми варіантами. Усе це залишилося в КДБ і лише маленьку часточку з цього долучено до справи. Решту, видно, спалили, як обіцяв слідчий Мезеря: сплять на ваших очах.

Наведу далі уривки з рецензії А. Каспрука на збірку "Зимові дерева", яку він написав для слідства: "Це поетика декадансу, поетика ідейного занепаду". У віршах Стуса "радянське життя постає як добровільний допр, де живуть і діють неохайний вчитель етики, вчорашній христопродавець, п'яниця, альфонс, дочка асенізатора тощо. Бридкішої гидоти, жажливішої зненависті не міг придумати найвинахідливіший упереджений проти нашої дійсності фантазер". "Не треба доводити, що книжка Стуса шкідлива всім своїм ідейним спрямуванням, всією своєю суттю. Нормальна неупереджена людина прочитати її може лише з

обридженням, із зневагою до "поета", що так паплюжить свою землю і свій народ". Про збірку "Веселий цвинтар" Каспрук пише: "Радянські люди за Стусом це бездушні автомати, люди без голови, манекени, що механічно розігрують заданий за схемою безглуздий спектакль". "З художнього боку вірші Стуса це якась маячня, злобливе белькотіння, а з громадського, політичного — це свідомий наклеп, очорнювання і оббріхування нашої дійсності". Такі ж його відгуки про статтю "Феномен доби" та "Зникоме розцвітання". Одне слово, на руках цього доктора філології — моя кров, як і на руках слідчих Логінова, Мезері, Пархоменка, судді, прокурора і адвоката-прокурора, накиненого силоміць. У дусі критиків-головорізів писав кандидат наук А. Ковтуненко, рецензуючи для КГБ збірку "Крик з могили". "В деяких віршах Холодний видає себе уболівальником за народ, але "його" народ — це щось абстрактне і невловиме. А справжній трудовий народ, радянських людей він ненавидить і пише про них з презирством і зневагою". "Холодний плекає надії на буржуазно-націоналістичне відродження України, виношує бредові ідеї збройного повстання проти існуючого ладу, помсти трудящих за їхню відданість соціалістичній Вітчизні". Цікаве свідчення донецького поета Євгена Летюка, що з переляку заявив таке: "Мене завжди приємно вражала манера Стуса говорити скрізь підкреслено українською мовою, навіть тоді коли в цьому не було потреби". Але хай їм простить бог — усім цим летюкам, скасенкам, клоччям, селезенкам...

Перейду до коментування вироку. Згадані на його початку 14 віршів є сирові чернетки, поспіхом записані під настрій. Більшість із них навіть недокінчена, деякі просто неможливо розібрати. Про існування їх я не знав і сам, крім хіба "Три С. — неначе жарт" написаного давно і на давню тему. Кагебісти навіть не змогли його прочитати. "Тридцятьсьомий — неначе жарт, як кавалок у горлі" — тобто йдеться в ньому про час репресій 30-их р.

Наступні 10 "документів" — чернетки статей, серед них чернетки двох листів до П. Ю. Шелеста (здається 1965 і 1968 рр.) Окремі з тих 10 статей — звичайна сторінка, де списано 5-10 рядків, а більше нема нічого. Правда, окремі уступи з них були зарізки, як і окремі з попередніх 14 віршів. Скажімо: "кубло бандитів, кагебістів, злодіїв і відставників у стольному засіли місті, як партія більшовиків". Це виходило з ряду, а тому я так і говорив за схожі тексти: хвиливі, непродумані настрої.

У збірці "Веселий цвинтар" найбільше клопоту я мав із віршем "Колеса глухо стукотять", присвяченим пам'яті замученого М. К. Зерова. Я його відстоював до кінця, заперечуючи його антирадянський характер. Ось цей вірш: "Колеса глухо стукотять, мов хвиля об пором. Стрічай, товаришу Хароне, з лихом і з добром. Колеса б'ють, колеса б'ють, кудись торують путь. Уже! Додому — не вернуть, додому — не вернуть. Москва, Гора Ведмежа, Кем і Попів-острів — шлях за ґратами,

за вартами, розбухлий на сльозах. І знову: В'ятка, Котлас, Усть-Вим, далі до Чиб'ю. Рад-соц-конц-таборів Союз, котрий господь забув. Диявол же не забув, тепер тут править інший бог, — марксист, расист, і людоджер, один за трьох — Москва — Чиб'ю, Москва — Чиб'ю, Печорський концетрак споруджує нову добу на крові і кістках". Хто такий "марксист, расист і людоджер"? Я відповів: Берія та його банда. Світличний на суді сказав, що мова про Сталіна. Суддя, видно, старий сталініст мало не лопнув од люті.

У збірці "Веселий цвинтар" 43 вірші, не всі з них мені дорогі, але краші з них я вмістив до збірки "Зимові дерева", що лежала у видавництві "Радянський письменник" майже 5 років. Дуже схвальні рецензії на неї написав І. Драч (у 1968 р.) та Євген Адельгейм (1970 р.). Цікаво було б показати їх Каспрукові. Збірку у видавництві арештували. Ще в КДБ, вже після суду, я вимагав аби її повернули дружині. Не допомогло навіть те, що я тиждень голодував, вимагаючи повернення рукопису моїм рідним. Кагебістам то не випадало, їм треба було знищити всі вірші, бо мені заборонено бути поетом, заборонено мати хист до віршування.

Стаття "Феномен доби" мала 107 стор. машинопису. Певне пропала без сліду, для мене вона дорога була. У ній я полюбив Тичину, спізнавши його трагічну долю — бути всенародним, тобто державним поетом, коли — цитую статтю — "довершилася його всенародня слава, але слава не генія, а пігмея. Слава генія, змушеного бути пігмеєм, блазнем при дворі кривавого короля, була заборонена. Слава ж пігмея, що став паразитувати на тілі генія, була забезпечена величезним пропагандистським трестом". Писати, що Тичина "живіший од живих і мертвіший мертвих" було нелегко. Але його горе стало нашим горем, а над своїм горем ми можемо мислити, хай і жорстоко, бо ж "поетів геній обернувся проти нього прокляттям, став йому за найбільшого ворога, з яким треба було постійно боротися, щоб не виявити свій найбільший "гріх" перед добою". Стаття "Зникоме розцвітання" — має 13 сторінок, композиційно невдала, але дорога мені, як і вся творчість Свідзінського. До виroku долучили її через одну фразу. Я писав, що тоді, в 30-их роках справжній інтелігент був абсолютно небажаною особою, отож не дивно, що інтелігенти були винищені майже до пня.

Під час слідства написав чимало своїх і переклав понад 100 віршів Гете. Відмовившись від адвоката, вимагав юридичної літератури, аби підготуватися до свого захисту. Мені не дали нічого, навіть кодексу. На суді заявив протест проти закритого суду, вимагав літературних експертів, відмовився від силоміць накинутого мені адвоката. Але його залишили таки — допомагати судді Дишелю, що дозволяв собі нецензурні лайки на адресу свідка І. Калиниченка, який давав невідгідні для катів свідчення; грубо лякав він і Селезненка, в якому заговорила порядність, оглушена страхом. Згадаю і за те як начальник слідчого

ізолятора Сапожников матюкався як швець, і бив мене кулаками за те, що я крикнув на коридорі тюрми, коли мене волокли в божевільню в Києва 5 травня. Я гукнув "Василя Стуса мають везти в божевільню в Павлівську лікарню". Причина ж була та, що я не давав ніяких свідчень, а слідчих-кагебістів назвав "псами сталінськими". Абсолютно беріівська атмосфера тримання в тюрмі, хіба що не б'ють. Що ж до суду — то це брутальний самосуд, на якому не хочеться і рота розтуляти до катів. "Прошу дати наукове визначення терміну "антирадянський", вимагав я в суді. Суддя ж усміхався і мовчав. Бо що він міг сказати?

На закінчення перепишу кілька віршів своїх, написаних за ґратами.

*Сосна із ночі випливла, як щогла,
Грудей торкнулась, як вода весла,
як уст — слова.
І спогади знесла, мов сонну хвилю.
І подушка змокла.
Сосна із ночі випливла, мов щогла.
І посвітилась болем далина.
і все — вона. Довкруг — одна вона
Та тільки терням поросла дорога.
Сосна росте із ночі.
Горілиць з-за оболоку
свінула Софія.
Десь галактичний Київ бронзовіє
у мерехтінні найдорожчих лиць.
Сосна пливе із ночі
і росіє як тінь Вітчизни о порі смеркання.
А ти уже потойбік,
Ти — за гранню, де видиво гойдається святе.
Там — Україна.
За межею. Там, лівіше серця!
З горя молодого сосна стриміє з ночі,
ніби щогла,
а бог шепоче спрагло: аз воздам!*

*Звелася длань господня і кетяг піднесла, де зорі великодні без
ліку і числа. Ця синь зазолотіла, це золото сумне пірвавши душу
з тіла, об'яснили мене. Лютує сніговиця, колючий хрипне дрім.
А світ — нехай святиться, нехай святиться світ.*

■

*Геть спогади — сперед очей. Із лиць жалі, із уст колючі присмерки
ночей у цей сорокопст. Як став — то вплав, як брід — до вслід,
як мур — то хоч нурця пройдімо лабіринтом бід до свого реченця,
де щонайвища з нагород і найчесніша — мета за наш прихід і наш
ісход під тягарем хреста.*

■

*Як добре те, що смерті не боюсь я
і не питаю, чи тяжкий мій хрест,
що вам, лукаві судді, не клонюся
в передчутті недовідомих верст.
Що жив — любив і не набрався скверни
з ненависті, прокльону, каяття.
Народе мій! До тебе я поверну,
і в смерті обернуся до життя
своїм стражденним і не злим обличчям
як син тобі доземно поклонюсь
і чесно гляну в чесні твої вічі
і з рідною землею поріднюсь.*

ВАСИЛЬ СТУС

Звернення о. Василя Романюка До Всесвітньої Ради Церков

УВ'ЯЗНЕНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ СВЯЩЕНИК ПРОХАЄ УТВОРИТИ МІЖНАРОДНУ КОМІСІЮ ДЛЯ РОЗ- СЛІДУВАННЯ ПОРУШЕННЯ ЛЮДСЬКИХ ПРАВ В СРСР

Нью-Йорк, 10 жовтня 1975 (Пресова Служба ЗП УГВР). В половині цього року о. Василь Романюк, який відбуває у Мордовії 10-річний присуд, після якого жде його ще п'ятирічне заслання, звернувся до Всесвітньої Ради Церков в Женеві з проханням виступити в обороні переслідуваних за віру і переконання українських діячів культури. Вслід за цим з подібним проханням звернувся він до Папи Павла VI.

Текст звернення о. Романюка до Всесвітньої Ради Церков такий:

Всесвітня Рада Церков
місто Женева
Від репресованого священика
Православної Церкви на Україні
о. Романюка Василя Омеляновича

З В Е Р Н Е Н Н Я

Любі отці й брати в Женеві!

Вважаю за свій обов'язок християнина і віруючої людини звернути Вашу увагу на знехтування елементарними правами людей в СРСР. Ось я вже четвертий рік сиджу безневинно у в'язниці й ніякої справедливості добитися не можу. Я був священиком у відомому українському селі на Гуцульщині — Космач, і лише за те, що виступив на захист безневинно репресованого українського історика В. Мороза, на мене працівники КДБ сфабрикували так звану "кримінальну справу" і на закритому судовому процесі засудили мене на 10 років позбавлення волі.

Подібне беззаконня чиниться наді мною не вперше. 1944 року мене, сина селянина-бідняка, безневинно заарештували у військоматі лише за те, що місцеві комуністи схарактеризували мене як "націоналіста-церковника". Мене засудили на 10 років, а моїх батьків заслали на Сибір, де від важкої праці й голоду помер мій батько, а недолітка брата Танасія Романюка вбили сталінські карателі тільки за те, що він втік з хати, коли вивозили рідних. На ті часи існував такий порядок, що коли

хтось із родини був засуджений, то й решта родини теж піддавалася репресіям. Тепер, за Брежнєва, ця традиція знову поновлена, з тією лише різницею, що рідних не засилають на Сибір, а репресують на місці, тобто виганяють з роботи в установах, з інститутів та квартир. Та ще роблять інші всілякі неприємності. Тільки на Україні 1972 року було репресовано понад 800 осіб, декотрі з них були засуджені на багаторічні строки й ув'язнені в концтаборах Мордовії та Уралу, решта вигнана з навчальних закладів та з різних місць роботи, позбавлене житла тощо. Жахливо й те, що поміж тих репресованих — велике число жінок, серед яких є засуджені на багаторічні строки. Наведу ймення лише тих, з ким я був особисто знайомий. Це поетеси Ірина Стасів-Калинець та Ірина Сенік, лікар-біолог Ніна Караванська, художниця Стефа Шабатура, педагог-філолог Надія Світлична, Оксана Попович та інші. Ці жінки на знак протесту проти сваволі й беззаконня, вчинених над ними, відмовились протягом Міжнародного Жіночого Року ставати до праці. І ось за це їх, вже близько півроку тримають по карцерах та одиночних камерах, хоча всі вони при тому у поганому стані здоров'я. Постає питання, як же країна, яка постійно репетує про мир та співробітництво між народами, лле крокодилячі сльози з приводу "звірств чилійської хунти", сама нехтує елементарними правами людини, навіть не гребує знущаннями над жінками, ще й хворими! Окрім того, люлей за їхні переконання кидають до психіатричних лікарень для примусового "лікування". Туди були помішені деякі мені знайомі цілковито здорові люди: лікар українець Микола Плахотнюк, Зиновій Красівський, Йосип Тереля, Юрій Белов, Лупиніс та інші.

Прошу Всесвітню Раду Церков утворити комісію для розслідування наявних фактів знехтування елементарними правами людини в СРСР. Необхідні негайні заходи до врятування життя кинутих до концентраційних таборів та психіатричних лікарень інакшесмыслячих, що безневинно репресовані. Прошу, щоб до нас було допущено представників ВРЦ або зарубіжних кореспондентів, і щоб вони навч переконалися, які звірства чинить над нами радянська хунта. Я написав близько 400 скарг та заяв з приводу сваволі та беззаконня, вчинених наді мною Івано-Франківським обласним судом, однак мені звідусіль відповідають стереотипним: "Вас засуджено правильно". Я добиваюся вже коло трьох років й пишу до різних інстанцій, щоб мені дозволили отримати Біблію з дому, але мені категорично відмовлено. "Релігія — це буржуазна ідеологія" — відповідають мені табірні чиновники, — а ми не дозволимо, щоб ви отут займалися ралігійною пропагандою". Ось як виглядає в СРСР свобода совісти.

З газет я дізнався, що деякі релігійні діячі на Заході наважилися прийняти так звану "Ленінську премію за зміцнення миру між народами". Я не маю сумнівів щодо щирости намірів цих шановних людей, однак твердо переконаний, що вони не знають об'єкта, з яким мають справу. Щоб вони в тому переконалися, я звертаюся через

Секретаріат ВРЦ до цих "патріотів", як католицьких, так і до протестантських: допоможіть нам, тут репресованим інакшемислячим, особливо тим, хто кинутий на довгі роки до радянських концтаборів, і, насамперед, — жінкам! Допоможіть, щоб нам було надано можливість покинути цю страшну країну, де лише за самі переконання засуджують людину на 10-15 років! Коли радянський уряд послухає Вас і припинить переслідування інакшемислячих, тоді ось Ви матимете моральне право носити звання цих лавреатів, у противному ж випадку Ви повинні від цих премій відмовитися, щоб не бути співучасниками злочинів, що їх вчинив і продовжує чинити цей уряд!

Щоб це моє звернення зворушило серця й розум усіх християн та людей доброї волі, я, окрім підпису, оголошую з першого серпня 1975 року голодівку на знак протесту проти жорстокого придушення елементарних прав людини в СРСР й вимагаю негайної реабілітації всіх безневинно репресованих.

Священик *Василь Романюк*

P. S. Якщо нічого вже не зможете вдіяти, щоб полегшити нашу долю, то прошу: допоможіть хоча б одержати Біблію, а голодівку буду продовжувати доти, поки Біблію не одержу на руки, прошу Вас, любі отці й брати у Христі, допоможіть мені в цьому.

Щиро —
священик *В. Романюк*

О. Василь Романюк закликає Папу Павла VI станути в обороні переслідуваних в СРСР за віру і переконання

*Нью-Йорк, 10 жовтня 1975 (Пресова Служба ЗП УГВР).
Вслід за зверненням до Всесвітньої Ради Церков у Женеві,
ув'язнений в концтаборах Мордовії український священник о.
Василь Романюк вислав літом цього року подібне звернення до
Папи Павла VI. У ньому він просить також про оборону невинно
переслідуваних за віру і переконання та розкриває широкі розміри
репресій проти української інтелігенції. Текст звернення о.
Романюка до Папи Павла VI такий:*

Його Святості Павлові VI, Папі Римському
Ватикан

Від репресованого священника Православної Церкви на Україні
Романюка Василя Омеляновича

З В Е Р Н Е Н Н Я

Ваша Святосте!

Знехтування елементарними правами людини в СРСР набрало таких величезних розмірів за останні кілька років, що навіть за найменший прояв інакшесмислення людину кидають на довгі роки до концтабору або психіатричної лікарні. Лише на Україні 1972 року було репресовано близько 800 осіб; декотрі з них дістали багаторічні строки й перебувають в концтаборах Мордовії та Уралу, а інших звільнено з роботи та вигнано з учбових закладів, з квартир і т. ін. Серед таких репресованих є чимале число жінок, при чому декотрі з них дістали великі строки покарання й радянська Феміда не звернула ані найменшої уваги на те, що між ними є хворі та матері малолітніх дітей. Радянський уряд багато говорить про мир і дружбу між народами, на всі способи кляне "члїлійську хунту", а у себе вдома жорстоко придушє інакшесмислення.

Вважаю за свій обов'язок просити Вашу Святість звернути увагу на нелюдське поводження з репресованими жінками. У мордовському концтаборі ув'язнено кількадесят жінок, репресованих за свої переконання, серед них українки, особисто мені знайомі: поетеси Ірина Стасів-Калинець та Ірина Сенік, лікар-біолог Ніна Строката-Караванська, художниця Стефа Шабатура, педагог-філолог Надія Світлична та Оксана Попович. Провина цих жінок лише в тому, що вони, як й усі репресовані, не так мислили, як того бажалося б владу їмущим. Прошу Вашу Святість звернутися до радянського уряду з вимогою, щоб він

припинив нехтування правами людини й звільнив усіх репресованих, насамперед жінок, і дав можливість залишити цю страшну країну тим, хто того забажає. Маю ще нагадати, що згадані жінки на знак протесту проти сваволі й беззаконня, вчинених над ними, відмовилися в Міжнародний Жіночий Рік ставати до праці й за це їх уже близько півроку морять у карцерах та одиночних камерах, загрожуючи їм новою судовою розправою.

Мені стало відомо, що деякі діячі католицької та протестантської церкви одержали так звану "Ленінську премію за зміцнення миру між народами", а тому, користаючи з нагоди, я хотів би нагадати їм, що коли вони вірять у чесні наміри радянського уряду, то нехай спробують вплинути на нього, щоб він припинив придушувати елементарні свободи й релігійні переконання людей, бо лише тоді їхні пишномовні слова про мир і дружбу між народами набудуть справжнього змісту. Якщо ж радянський уряд відмовиться виконати ці вимоги, то стане ясно, що цей уряд ніякого миру не бажає, а тільки ошукує світову громадську думку, бо без справедливості неможливий ніякий мир та співробітництво, а в такому випадку всі ті християнські діячі, які одержали згадану премію, повинні від неї відмовитися.

Країна, в якій знищено будь-яку справедливість, де багаторічна проповідь незалежного атеїзму вихвала людину-звіра, нездатна ні до якого миру та співробітництва між народами. Я, наприклад, написав близько 400 скарг та заяв з приводу сваволі й беззаконня, вчинених наді мною, однак нічого добитися не міг, мені звідусіль приходили нелюдські й холодні відповіді: "Вас засуджено правильно", а є люди, які написали тисячі подібних скарг й ніхто їх не слухав — ось зразок радянського прогресивного канібальства.

Радянський Союз — найлютіший ворог християнства (а католицизму особливо), національних та релігійних обрядів й традицій. Слідчий КДБ під час слідства мені сказав, що церква в СРСР повинна не активізувати свою діяльність, а обмежувати, отже ті церковні діячі, які намагаються старанно прищепити свої переконання віруючим, нам небажані і ми будемо проти них боротися. Я вже три роки пишу по всіх інстанціях за дозвіл отримати Біблію, але мені відповідають, що Біблії я не одержу — "Ми не дозволимо вам, щоб ви тут займалися релігійною пропагандою". Ось так насправді виглядає свобода совісті в СРСР.

Ваша Святосте! У цьому короткому зверненні немає можливості перерахувати всі факти знехтування правами людини в СРСР, та й потреби нема, бо на Заході багато документів, що свідчать про страшний злочин супроти миру й людяности, заподіяний цим урядом за мирних часів, а тому я й мої колеги сподіваємось, що Найсвятіший Престол допоможе утворити якусь міжнародну комісію для розслідування фактів знехтування правами людини в СРСР. Ми також просимо, щоб до нас були допущені представники міжнародної громадськості, щоб вони навч переконалися в тому, що тут твориться. Маю

нагадати Вашій Святості, що проти інакшемислячих використовуються не лише концтабори й психіатричні лікарні, але й пряме фізичне знищення. У Києві 1970 року було вбито художницю Аллу Горську, того ж року у Львівській області було вбито священика православної церкви, а ось нещодавно в Сумах вбитий брат нині репресованого українського літератора Михайла Осадчого — Володимир Осадчий, і цей перелік можна продовжувати довго. Фізичною розправою загрожували й мені ще перед арештом, загрожували й психіатричною лікарнею. А начальник Владимирської в'язниці розповів й таку 'премудрість': "Я скажу вам, що вас, антирадянщиків, треба просто зачинити у психіатричних лікарнях, бо ви ненормальні люди. Ви бачите, якою ми володіємо силою, у нас танки, ракети, до нас сам Ніксон приїздить і взагалі скоро Америка на колінах буде перед нами, а ви насмільюетесь критикувати радянську владу, — на таке, звичайно, нормальні люди не підуть"!

Ваша Святосте! З великою надією ми звертаємося до Вашої святині, до всього християнства в цей Святий рік і до всіх людей доброї волі, щоб вони піднесли свій голос протесту проти всього наведеного в цьому зверненні.

Я ж зі свого боку на знак протесту проти жорстокости й нелюдности, що чиняться проти інакшемислячих, і проти заборони мені користуватися Біблією, оголошую з 1 серпня 1975 року голодівку.

Уклінніший слуга Вашої Святости
священик *Василь Романюк*

ЧИ БУДЕ КАТАСТРОФОЮ ДЛЯ РОСІЇ РОЗВАЛ ЇЇ КОЛОНІЯЛЬНОЇ ІМПЕРІЇ?

З ПРИВОДУ СТАТТІ І. ШАФАРЕВИЧА "ВІДОКРЕМЛЕННЯ
ЧИ ЗБЛИЖЕННЯ?"

Марк Перах

Статті збірника *Из-под глыб* уже викликали і, видимо, ще довго будуть викликати пожвавлене обговорення поставлених у них проблем.

Не кажучи вже про мужність авторів, що вперше за багато років зважилися одверто, ігноруючи КГБ, висловити свої надзвичайно "крамольні" з погляду офіційної радянської "ортодоксії" думки, статті збірника справляють велике враження сміливістю розв'язання питань, глибиною і нестандартністю думання авторів збірника.

Серед найцікавіших статей збірника — праці знаменитого математика Ігоря Шафаревича, що цим разом спрямував свій неабиякий талант на зовсім не математичні проблеми.

У статті "Відокремлення чи зближення?" Шафаревич розглядає одне з найгостріших питань сучасної Росії — національне.

Не претендуючи на накидання народам, що живуть у межах сучасного СРСР, своїх плянів розв'язання національних конфліктів, Шафаревич одночасно з цим висловлює припущення, що розв'язання національних питань кожного з "українних" народів — зовсім не обов'язково полягає у відокремленні від Росії. Шафаревич сподівається, що можливий інший шлях — спільного подолання наслідків комуністичного правління. "Ніщо не вказує на konieczність розбиття держав до національних атомів", — пише Шафаревич. При тому він припускає, що росіяни не "грішать тією національною зарозумілістю, що наявна у ставленні західних

Автор надрукованої тут статті, проф. Марк Перах, живе тепер в Ізраїлі і вчить у Вищій школі прикладних наук у Єрусалимі. Свою статтю проф. Перах пропонував декільком російським видавництвам в Європі та США, але жодне з них не погодилося її надрукувати. Пропонуємо її нашим читачам в перекладі на українську мову. — Редакція.

європейців до їх східних сусідів". І, нарешті: "хоч і яке було б рішення, єдиний здоровий шлях до нього — зближення народів".

Стаття Шафаревича, як здається, висловлює не лише індивідуальний погляд її автора: подібні мотиви звучать у виступах й інших представників сучасного російського "вільнодумства".

Підхід Шафаревича, хоча й висловлений лише у формі побажання, викликав багато негативних відгуків, наприклад, з боку представників української еміграції, які в більшості вважають, що для України головне завдання — звільнитися від опіки "старшого брата".

Трудно уявити, щоб побажання Шафаревича, при всій його гуманістичній спрямованості і привабливості, знайшло достатньо широкий співчутливий відгук, скажімо, серед естонців, лотишів, литовців, грузинів, узбеків, які, принаймні під цю пору, як здається, бачать у об'єднанні з Росією більше вад, ніж переваг.

У той же час у самій, так сказавши, "корінній" Росії підхід Шафаревича, ймовірно, буде позитивно сприйнятий багатьма, незалежно від політичної плятформи і поглядів на майбутній розвиток Росії.

Отож, якщо представники "українних" народів часто вважають, що відділення від Росії благо для їх народів, навпаки, значна частина росіян переконані, що благо — збереження цілості "Росії". При цьому одні з них, як, наприклад, Шафаревич, вважають, що таке збереження — благо не лише для російського, а й для українних народів; для інших же, наприклад, для репрезентованих журналом *Вече*, — питання про благо неросійських народів не має істотного значення.

І якщо такі діячі, як Шафаревич, виступають за надання "українним" народам права самим вирішувати — відокремлюватися чи лишатися в складі Росії, то в той же час вони, як це виходить із статті "Відокремлення чи зближення?", будуть шкодувати, коли "українні народи" виберуть відокремлення. Більше того, як видно з іншої статті Шафаревича — "Чи є в Росії майбутнє?", розміщеної в тому ж таки збірнику *Из-под глыб*, для нього розвал "Росії" рівнозначний її загибелі. Але розвал загрожує не Росії, а тому утворіві, який називається Радянським Союзом.

І чи дійсно збереження "Росії" в її теперішніх кордонах — благо для російського народу?

■

Домовмося під словом "Росія", взятим у лапки, розуміти те, що нині офіційно називається СРСР, а те ж слово без лапок стосується до самої Росії. Розуміється, тут зовсім не обговорюється питання про конкретні географічні кордони між власне

Росією й "українними" частинами СРСР, питання, в якому автор зовсім не вважає себе компетентним.

Перш ніж розглянути, які наслідки потягне за собою для російського народу розчленування сучасної "Росії", зупинімося на аргументах Шафаревича, що стосуються природи нинішньої радянської держави, яка, як вважає, Шафаревич, зовсім не являє собою колоніальної держави.

Шафаревич розглядає п'ять аргументів, що обґрунтовують колоніальне, залежне становище неросійських народів, і знаходить ці аргументи безпідставними. Ці аргументи наступні.

1. З територій, населених неросійськими народами, випомповуються великі цінності.

Спростовуючи цей аргумент, Шафаревич наводить такі факти, як нижчий життєвий рівень російського народу порівняно з грузинами, вірменами, українцями, лотишами й естонцями.

Нам здається, що картина в цьому питанні зовсім не проста й однозначна: а те, що в ряді випадків рівень життя деяких народів вищий, ніж російського, може мати причини, не пов'язані з наявністю чи відсутністю колоніального гніту.

Перш за все, матеріальний рівень самого російського народу дуже нерівномірний. У робітників Ленінграду, наприклад, він істотно вищий, ніж у сибіряків й уральців, що обумовлене радянськими методами селективного "постачання" і кліматичними умовами. Порівняння рівня життя різних народів вимагало б досить багатостороннього дослідження, з урахуванням професійного поділу і багатьох інших факторів. Поки такого дослідження немає до нашої диспозиції, ми можемо базуватися лише на враженнях, які, природно, не завжди дають дійсну картину.

На підставі таких вражень можна сказати, що далеко не всі неросійські народи мають матеріальний рівень вищий від російського народу. Наведу деякі приклади.

У центральній частині Калінінської області, в районі Лихославля, Рамешок і деяких інших, досить компактно живуть карели, села яких частково чергуються з російськими селами. Природні умови російських і карельських сіл однакові. І хоч як бідні російські села області, складається враження, що карельські ще помітно бідніші.

Зовсім інший приклад: Таджикистан. Відоме, що бавовна оплачується істотно вище, ніж сільсько-господарська продукція селян центральної Росії. Високі прибутки бавовницьких колгоспів загальновідомі. Але мені доводилося бачити на власні очі, що ці прибутки, так би мовити, не доходять до рядових колгоспників. Вісімнадцять кілометрів від столиці Таджикистану — міста Душанбе, міститься багатющий, орденоносний, зразковий,

показовий колгосп імени Леніна. На центральній садибі колгоспу вибудована помпезна, пишно прикрашена різьбою будівля правління. Сюди возять чужинців, тут знімають телефільми, що ілюструють неймовірні успіхи Таджикистану за роки радянської влади. У жодному російському колгоспі я не бачив такого пишного правління і такого товстого "раїса" — голови, обвішаного золотими зірками й орденами. Але... У цьому колгоспі мені довелося прожити місяць у родині рядового колгоспника. Дім його розташований на віддалі трьох сот метрів від пишного правління. А з другого боку — на віддалі ста метрів від шосе Душанбе-Орджонікідзеабад, по якому раз на півгодини проходить автобус. З автобусної зупинки увечері видно миготливі вогні Душанбе.

Старий-колгоспник, господар дому, жодного разу в житті не був у Душанбе! За весь місяць мого перебування він жодного разу не зняв з себе своєї єдиної одєжини, в якій спав на глиняному уступі, прикритому ветхим килимком, без жодної постелі. На троїх дітей (дорослі діти відділилися) в родині була одна пара взуття — жакливі черевики, які одягали за чергою, коли треба було вийти в дощову погоду. Харчування сім'ї складалося з перепічок і чаю без цукру. Треба було бачити, як сім'я дослівно випизувала казани по обіді групи студентів, що перебували в колгоспі для збирання бавовни. Так от рівень життя цього таджицького колгоспника був виразно нижчий від рівня життя багатьох російських колгоспників зовсім не багатій Калінінської області. Рівень життя, нижчий, ніж у російських селян, я спостерігав також у багатьох казахських і киргизьких колгоспників.

За моїми спостереженнями, рівень життя міського населення Душанбе, Фрунзе, Дžамбула, Ташкенту, Алма-Ати (я маю на увазі робітників і дрібних службовців) істотно нижчий від відповідного рівня забезпечення тих самих шарів Москви, Ленінграду і деяких інших міст Росії, хоч і вищий, ніж у тих таки шарів Красноярська, Іркутська і навіть Новосибірська (крім Академгородка).

З другого боку, Шафаревич має рацію, вказуючи, що є й такі народи, рівень життя яких у цілому являється вищим, ніж у російського народу. Як один з прикладів Шафаревич називає естонців. Дійсно, при переїзді кордону між Естонією й прилеглими районами Росії впадає в око, що в Естонії — на багато вищому рівні громадське харчування, приступніші багато з продуктів, а якість їх вища. Одначе, моє враження полягає в тому, що це обумовлене зовсім не тим, що в руках естонців лишаються більші багатства, ніж у руках росіян. Наведу такий приклад. З двох боків до кордону між Естонією і власне Росією прилягають села — з одного боку естонські, з другого російські. Тут однакові природні умови. І от, на весні естонці переходять кордон, щоб про-

давати огірки. У російських селах, що мають такі ж самі можливості для плекання огірків, їх не продукують.

Впадає в око різниця навіть у зовнішньому вигляді лісів по обидва боки кордону: у Росії ліси занехаяні, в Естонії — вичищені. Ледве чи з цього факту можна зробити висновок, що Естонія — не колонія.

Естонці ухитряються ліпше жити, ніж їхні російські сусіди, як здається, не тому, що влада грабує їх менше, ніж росіян, а завдяки особливостям їх національного характеру, що дозволяє їм використати з вищим ступенем раціональності те дещо, що лишається їм після державного грабунку.

Я зовсім не хочу сказати цим, що естонці — "ліпші" від росіян. Російський народ має інші позитивні якості, яких, можливо, немає в естонців, і справа смаку, які якості вважати важливішими. Але доводиться констатувати, що естонці вміють раціональніше використати навіть вельми обмежені ресурси, видимо, переважаючи в цьому своїх російських сусідів.

А у випадках Грузії, Вірменії, України, Молдавії ледве чи можна порівнювати матеріальний рівень цих районів з Росією, не беручи до уваги природних умов. Для порівняння треба було б мати дані "чистого", так би мовити, експерименту. Наприклад, вивести індекси рівня життя в Грузії й у Росії в умовах самостійності Грузії і в нинішніх умовах. І якби виявилось, що радянська влада привела до однакового, точніше, до пропорційного зниження рівня життя в Грузії й у Росії, це можна було б розглядати, як аргумент проти тези про "випомповування" засобів з Грузії. Але сумнівно, щоб такі дані були одержані при міродайному статистичному обстеженні. Крім того, наявна, наприклад, у Грузії просто таки всенародна кругова порука (теж прояв національного характеру) дозволяє грузинам зберігати для себе більшу частину продукovanого ними, ніж це вдається росіянам, але це зовсім не запрограмоване радянською владою чи московськими міністерствами.

Шафаревич має цілковиту рацію, що велика частина вартостей, продукованих усіма народами СРСР, не повертається до них, а йде на підтримку потворної воєнної машини, на компенсацію неефективної економіки, на допомогу різним підривному зграям, на В'єтнам, Кубу, Сомалі й ін. й ін. Але питання про те, чи пропорційно розподіляється цей тягар між російським й іншими народами, лишається відкритим. Більше того, складається враження, що багато неросійських народів обдирають у непропорційно підвищеній мірі: з України, Закавказзя, частково з Середньої Азії випомповують відносно більше. І при тому частині з народів, що населяють ці області, вдається, завдяки щасливим

географічним умовам чи особливостям національного характеру, зберегти вищий рівень життя, ніж у середньому в російського народу.

А як навіть в окремих випадках центральна влада свідомо "підкидає" сякі-такі блага, скажімо, лотишам і литовцям, то це пояснюється прагненням пом'якшити незадоволення народів цих країн пануванням Росії, тим часом як російський народ, на думку володарів, достатньо компенсований свідомістю того, що він "перший серед рівних", а інакше кажучи — народ-господар.

Що б там не казати, а різниці в матеріальному рівні життя різних районів "Росії" ніякою мірою не свідчать проти тези про колоніальне підпорядкування "українних" народів Росії.

2. Другий аргумент, оспорюваний Шафаревичем, — що в наслідок депортації корінного населення в минулому і переселення росіян тепер, зменшується насиченість корінного населення. Як справедливо зауважує Шафаревич, російський народ потерпів від депортацій не менше, ніж інші народи. При цьому один з аргументів Шафаревича: естонці й лотиші нарікають, що до них переселяють усе більше не лише росіян, а й українців.

Цей останній аргумент здається дивним. Очевидно, що переселення українців у Латвію чи Естонію так само добре обслуговує цілі саме колоніалістські, як і переселення росіян, а в деяких відношеннях навіть ефективніше. Справді, переселювані українці не одержують на нових місцях ніяких можливостей, так би мовити, лишатися українцями. Для них не відкривають українських шкіл, не випускають українських книжок, не організують українських театрів чи концертних ансамблів. Їх змушують користуватися російською мовою. Переселяючи їх з України, тим розріджують українське населення на Україні, а в Прибалтиці вони мимоволі виявляються зброєю русифікації. Яким чином переселення українців до Прибалтики суперечить тезі про колоніалістичну політику московської влади, зрозуміти трудно. Це ж випробувана метода ще римських колонізаторів: перемішувати населення завойованих країн.

Масові депортації росіян — факт, який свідчить про те, що радянська влада завдала російському народові не менше горя, ніж іншим народам. Але цей факт сам собою не доводить відсутності колоніалізму. У кожній колоніальній імперії можна знайти подібні приклади: народ-"господар" використовується як зброя колонізації, але в той же час більшою чи меншою мірою терпить і сам. Схема, за якою найефективнішою методою підтримання колоніального панування вважається утримання власного народу в достатньо пригнобленому стані, не така вже й рідка в історії.

3. Третя теза на користь твердження про колоніальність імперії — пригноблення національних культур. Для спростування Шафаревич використовує той таки аргумент: російську культуру гноблять не в меншій мірі, а, за Шафаревичем, навіть у більшій, ніж культури інших народів.

Немає сумніву, що радянська влада — ворог усякої культури, у тому числі, природно, і російської, хоч твердження, що російську культуру гноблять більше, ніж інші, виглядає суб'єктивним. Досить того факту, що російська мова (а мова — найважливіший елемент культури) не гнобиться взагалі, тим часом як мови ряду інших народів опинилися в нерівноправному становищі; це, як здається, спростовує тезу про "навіть більше" гноблення російської культури. Але, навіть як погодитися на тезу Шафаревича, то вона лише вказує на ненависть комуністичної влади до культури взагалі, але не спростовує тези про колоніальну імперію, що нею править Москва.

4. Четверта теза — гноблення релігій. Шафаревич указує, що російська православна церква зазнала важчих ударів, ніж інші церкви в країні. Немає сумніву, що російська православна церква тяжко потерпіла від комуністичної влади, хоча, знову ж таки, твердження, що вона постраждала більше від інших церков, не виглядає достовірним. Але й удари по російській православній церкві, до якої влада поставилася з ненавистю, не спростовують існування колоніальної імперії, а лише доводять, що влада підтримує колоніальне панування, користуючися не православною церквою, а іншими інструментами.

5. І, нарешті, — російська мова стала зброєю всієї діяльності влади. Погоджуючися з цим, Шафаревич ставить питання: але що виграє з цього російський народ?

На це питання можна відповісти подвійно. Поперше, істотне не лише те, що виграють росіяни, а й що програють інші. Росіяни, видимо, з панування російської мови виграють мало: у радянської влади всі народи зазнають програшу. Але інші народи очевидно "програють", коли їх мови опиняються в ролі мов другорядних на їх такі національних територіях. І, подруге, якщо росіяни нічого не виграють від упривілейованого становища їх мови, то це окремий вияв загальнішого ствердження: росіяни ледве чи виграють від будь-яких факторів, обумовлених існуванням колоніальної імперії.

Виглядає так, що, розглядаючи названі п'ять аргументів, Шафаревич по суті доводить, що російський народ не здобуває ніякої користі з наявної ситуації, а вже з цього робиться висновок про відсутність колоніальної імперії. Але тут, як здається, підмінюється теза: з існування колоніальної імперії зовсім не виходить, що колонізаторський народ здобуває з цього користі.

Можна повнотю погодитися з Шафаревичем, що російський народ дійсно нічого доброго з існування російської колоніальної імперії не здобуває (і не здобував у минулому). Одначе, існування імперії як у минулому, так і тепер цим не спростовується.

Наявність колоніальної імперії, перш за все, впливає з історії її виникнення і підтримування. Імперія створена війнами і загарбаннями і підтримувалася пригнобленням національних прагнень. Думається, що російський мужик, що воював, голодував, був ранений і вбиваний, наприклад, на Кавказі, ледве чи здобував будь-яку користь з завоювань. Хіба від цього війна на Кавказі переставала бути колоніальною і загарбницькою?

Також очевидне, що сучасний СРСР — нащадок російської колоніальної імперії. Візьмімо Україну, де незалежна республіка, що недовго проіснувала, була придушена російськими червоноармійцями. Пригадаймо Середню Азію, де спроби відокремитися від Росії були жорстоко придушені, знову таки ніяк не місцевими силами. І коли, наприклад, у придушенні національних рухів у Середній Азії брали участь не лише червоноармійці-росіяни, а й червоноармійці-українці, то це знову лише прояв випробуваної методи: "Поділяючи, володій!"

Далі, існування колоніальної імперії виходить з безпосередньої практики управління. Коли навіть другорядні питання життя Казахстану чи Білорусії розв'язуються в Москві, то це і є прямий вияв колоніалізму. І це не можна спростувати ніякими відсотками участі, скажімо, українців у центральних органах. До речі, уділ неросіян на самих верхах ієрархії дуже невеликий. Більше того, навіть у самих "національних республіках", де вже давно вирощені "кадри" абсолютно відданих Москві номенклатурних осіб, наявний яскраво виражений прошарок росіян у керівних органах. В одних випадках представник "корінної національності" посідає декоративний директорський пост, маючи російських заступників (така ситуація типова для наукових установ), а в других, навпаки, відомство очолює росіянин, маючи заступників з числа представників місцевої національності (варіант, типовий для республіканських комітетів держбезпеки). Можуть заперечити, що представництво росіян в органах управління закономірне, бо в республіках проживає значне число росіян. Але сама наявність росіян у таких кількостях в "окраїнних" республіках лише підтверджує колоніальну природу держави.

Нарешті, показником колоніальної природи держави служить ставлення народів "національних республік" до влади. Найбільш типове сприймання радянської влади — як влади російської. І, думається, не можна відмахнутися від цього сприймання, побудованого на народній інтуїції і подібного у грузинів, узбеків, литовців, молдаван...

Нема що говорити, колоніальна імперія сучасної Росії — своєрідна. Але кожна колоніальна імперія у чомусь своєрідна і відрізняється від інших співвідношенням між "нагаєм" і "цукеркою" в засобах підпорядкування, різним уділом представництва місцевого населення в органах влади колонізаторів, різними формами демагогії. При цьому колонізаторський народ може здобувати деякі переваги з свого становища "господаря" імперії, але не раз і терпить від колоніального вантажу. По суті, колоніальна імперія завжди обходиться не дешево народові- "господареві", а у випадку російського народу ціна виявилася виключно високою.

Таким чином, я згоден з Шафаревичем, що російський народ не дістає переваг від володіння імперією, але висновки з цієї ситуації виявляються іншими.

Згадаємо ще деякі аргументи Шафаревича. "Співробітництво різних народів породжує культуру якісно вищу, ніж міг би створити один з них". Навіть якби це твердження могло бути суворо доведене, який це має стосунок до державного підпорядкування одного народу іншим?

Візьмімо приклад, що його наводить Шафаревич: Гоголь. Гоголь, українець, став великим російським письменником. "Хоч і як великий його геній, думаю, що він не зміг би розкритися в такій глибині, досягнути самої вершини людських можливостей, якби не був збагачений російською культурою".

Твердження щонайменше спірне. "Що було б, якби..." — постава питання взагалі невдячна. Приклад же з Гоголем, зокрема, можна трактувати по-різному. Гоголь писав поросійському і про Росію. Але чому? Чи не тому, що на часи Гоголя українська культура уже так давно утискувалася, що саме з-за нерівноправства відстала в розвитку від російської? У цих умовах Гоголь обрав російську мову. Але твердження, що це обумовило вищий рівень його творчості, не здається дуже переконливим. При всій пошані до великої російської мови, думається, що Гоголь і по-українському зміг би сказати світові не менше. І на українському матеріалі зміг би розкрити не менш глибокі проблеми. І якщо таке плідотворне збагачення культурою іншого народу, чому ніхто з російських письменників не "збагачувався" таким самим робом українською культурою і не підносився до "нових висот", користуючися українською мовою? І чому Толстой чи Достоевський досягли "вершин людських можливостей" у рамках лише російської культури? І чому згадуваному Шафаревичем Вальтерові Скотту для досягнення вершин творчості знадобилося прилучення до англійської імперської культури, а, скажімо, Байронові не було потреби для досягнення

ще більших висот виходити за рамки його рідної мови і культури того народу, серед котрого він народився?

І якщо будь-якому діячеві української культури знадобиться "збагатити" себе прилученням до російської (чи німецької, японської, арабської) культури, чи треба для цього Україні перебувати в державній залежності від Москви?

Тепер про висловлене Шафаревичем припущення, що росіяни "не грішать тією національною зневагою, що наявна у ставленні західних європейців до їх східних сусідів".

Таке узагальнення виглядає ризикованим. Хто саме не грішить самовпевненістю? Усі росіяни — від москвинів до тих, скажімо, що живуть у Казахстані? Чи той невеликий прошарок інтелігенції, до якого належить сам Шафаревич? Чи, можливо, представники партaparату, теж у більшості комплектовані з росіян?

Не ризикуючи узагальненням, можу засвідчити, що в сучасній Росії досить поширені вияви національної зарозумілості.

Як часто можна почути, як представники робітничої класи чи тієї квазіінтелігенції, яку Солженіцин називає "образовщиною", іменують узбеків, киргизів, кавказців — "чучмеками" або й того гірше — чорнозадими? Карели, що живуть у Калінінській області, здавалося б, не можуть викликати ніякої заздрости з боку їх російських сусідів. Одначе, вони оточені ворожістю. В устах багатьох мешканців Притвер'я слово "карел" рівнозначне лайці. Треба відзначити, що спосіб життя і зовнішній вигляд карелів майже не відрізняються від образу життя і зовнішності їх російських сусідів. Одначе в Калінінській області поширене переконання в особливій неохайності карелів, їх нечесності й інших вадах, що ніяк не підтверджується при неупередженому спостереженні над цим невеликим народом.

Юдофобство у самій Росії виявлене помітно слабше, ніж на Україні чи в Молдавії, але істотно сильніше, ніж у Грузії і навіть у Середній Азії. Більше того, в Середній Азії, наприклад, носіями антисемітських тенденцій в основному являються росіяни, що там живуть, тоді як місцевому населенню це властиве в далеко меншій мірі.

Що стосується того, що росіяни легко змішуються з іншими народами, то це правда, але ще правильнішим здається твердження, що росіяни ковтають інші народи. І це стосується не лише малочисельних представників, скажімо, європейських народів, природно зросійщених на їх новій батьківщині (німців, голляндців, французів), а й цілих національних груп. Мурома, весь, чудь — приклади народів, поглинених росіянами. Нині той самий процес відбувається, наприклад, з карелами, згадуваними вище. Відбувається поступове поглинення російською масою частини українців — при практичній відсутності протилежного процесу на

Україні, значною мірою татар, євреїв, якутів та інших. І той факт, що всі ці елементи, впливаючися в російський народ, втрачають свої національні ознаки, вказує на те, що російський народ об'єктивно відіграє ролю фактора, який ліквідує національну самобутність малих народів, тобто ролю народу-колонізатора.

У статті Шафаревича є цікаве міркування про "типово російську ваду" стосовно до інших народів: "невміння бачити межу, що відокремлює нас від інших націй". І далі: "може бути, це стається від вивернутого, хибно зрозумілого почуття рівності — бож ми вважаємо всіх цих людей рівними собі, відразу (хоч і не питаючись їх) записуємо їх до росіян".

Це міркування здається цілком вірним лише частково, а саме у застосуванні до, наприклад, українців і білорусів і в меншій мірі до зросійщених представників деяких інших національностей. Але ледве чи це правильне стосовно узбеків, грузинів, уже, звичайно, євреїв, не кажучи про негрів, арабів, китайців.

З наведеного місця в статті Шафаревича, можливо, вдасться витягнути деяке уявлення про джерела небажання Шафаревича бачити "Росію" розчленованою. Про це писав Андрій Синявський:* "Російська людина неспроможна припустити, що якесь там зло від неї, російської людини, виходить. Тому що внутрішньо (як кожна людина, ймовірно), в душі, вона хороша". Такі люди, як Шафаревич, дійсно "хороші". І вони ніби не можуть зрозуміти: чому це українці, чи білоруси, чи ще хтось хочуть відокремитися? Таж ми зовсім не хочемо гнобити вас і вважаємо вас — усім серцем — рівними. Так давайте ж жити разом! І Шафаревич, і ті, кого він репрезентує, абсолютно щирі в цьому (утрированому і спрощеному тут) підході. На жаль, від того, що Шафаревич і ще мільйон чи десять мільйонів таких, як він, — "хороші", не виходить, що Україна чи Таджикистан не перебувають у колоніальній залежності.

■
Перейдімо до розгляду питання про можливі наслідки гіпотетичного розчленування сучасної радянської імперії.

Спочатку — яке значення міг би мати розподіл "Росії" для інших, не росіян?

Наприклад, в Ізраїлі вістка про розпад грізної імперіалістичної сили викликала б почуття великого полегшення.

На Близькому Сході, в Ірландії, в Індокитаї й у Південній Америці — скрізь залізо, витоплене руками росіян, калічить, убиває, безнастанно загрожує життю й добробутові кожної людини. Немає сьогодні більшого торгівця смертю, ніж "Росія".

*Абрам Терц, *Континент* ч. 1.

Немає закутка, де Москва не намагалася б нае'язати бажані їй процеси, не шукала б можливості стати залізною п'ятою. Нема в світі сьогодні страшнішої й агресивнішої сили, і її загибель була б прийнята мільйонами й мільйонами — як рятунок від страху.

Нема чого й говорити про ближчі до Росії країни. Чехи, угри, німці, болгари, румуни, поляки — з яким захопленням вітали б вони загибель потворної імперії, що так тяжко налягла на всі ці народи. Ледве чи хтонебудь у цих країнах вірить у можливість перетворення російської імперії на доброго сусіду, хоч би й хто прийшов до влади в Москві.

Так само й у самій імперії: усі неросійські компоненти "советского народа" ледве чи затужили б від втрати залежності від Москви.

Навіть лише зробити крок назустріч побажанням усіх цих мільйонів людей — чи не принадна це мета для російського народу?

А сам російський народ що втратив би від розвалу імперії?

Почнімо з економічного боку. Якщо Шафаревич має рацію і ніякого "випомпсування" з "окраїнних" територій немає, то ясно, що ніякої економічної втрати для російського народу від розвалу імперії не могло б бути. Бож без України, Прибалтики, Білорусії, Закавказзя, Середньої Азії, навіть без земель, населених татарами, башкірами, бурятами, Росія все ще лишалася б величезною країною з багаточисленним населенням і багатючими природними джерелами, які набагато перевищують те, що мають багато інших країн світу. Ну, а як Шафаревич помиляється і в обміні товарів між самою Росією й "окраїнними" територіями наявна нерівновага: увозиться більше, ніж вивозиться? Що ж, це значить, що для вирівнювання життєвого рівня з окраїнними країнами Росії доведеться дещо більше засукати рукави. Чи Росії природно належить більше, ніж іншим? У такій уявній Росії без нинішніх колоній будуть величезні запаси викопних, лісу, будівельних матеріалів, незорі земельні простори і мільйони робочих рук. А є ж країни, набагато бідніші на все перераховане, і все ж вони домоглися життєвого рівня, незрівняно вищого, ніж у сьогоднішній Росії. І коли така власне Росія не буде більше витрачати безглуздо засобів на утримання усіх цих численних банд по всіх закутках землі, то такі величезні резерви засобів можна буде повернути на підвищення рівня життя в самій Росії!

Чи втратить щонебудь Росія в розумінні культурному? Нічогісінько! Російський народ багаточисленний і талановитий і може чудово розвивати свою культуру у рамках власне Росії — без колоній. Якщо це приступне маленьким Данії й Швейцарії і навіть мікрокраїні Ізраїлю, затисненому кільцем непримиренних ворогів, то вже для Росії це буде й поготів приступне.

Взаємне запліднення культур? Будь ласка! Але для цього немає ніякої потреби в державному об'єднанні.

Колишні колонії перестануть користуватися російською мовою як державною? Таж сам Шафаревич указує, що використання російської мови на всій території "Росії" нічого нікому не дає російському народові.

Але головне — розвал імперії приніс би російському народові незчисленні моральні переваги. Це було б сильним ліком від багатьох моральних хвороб, що роз'їдають сьогоденню Росію.

По суті все це вже сказано — і сказано в такій сильній формі, в якій я не міг би сказати: сказане виразником сумління Росії Солженіцином. Він закликає Росію повернутися до своїх внутрішніх справ, "самообмежитися", відмовитися від спроб накидати свою волю всім і вся. Солженіцин, як, зрештою, і Шафаревич, визнає за неприпустиме насильно утримувати "окраїнні" народи у складі Росії. Уявляється конечним ще один крок: заявити, що не тільки належить дати можливість "окраїнним" народам вирішувати свою долю, але більше того — незалежно від усіх умов і обставин поділ Росії обов'язково має передувати вирішенню питання про майбутнє її частин.

І якби російський народ устами своїх повноважних представників сказав своїм нині "об'єднаним" сусідам: живіть своєю волею, як вам подобається, а нам тепер не до імперій, нам треба влаштувати свій дім, — то саме така заява створила б сприятливий ґрунт для наступного добровільного зближення (але зовсім не державного об'єднання, в якому ледве чи є якась потреба).

Цілком зрозуміла утопійність припущення про подібну заяву. Скоріше всього розвал імперії відбудеться в наслідок нових пролитих крові і катаклізмів. І після цього майбутньому зближенню муситиме передувати довгий період лікування кривавих ран. Але наскільки легше вдалося б залікувати ці рани, якби російський народ однозначно заявив, що не визнає версії про "першого серед рівних" і дасть можливість "молодшим братам" самим визначати свою долю.

Ліквідація Російської імперії звільнила б величезні сили, витрачені російським народом уже протягом сотень років на створення й утримання гіпертрофованої імперії. Від її існування російський народ не виграє нічого, а з її ліквідацією здобув би незчисленно багато!

В історії не відомі "вічні" утвори. Так що й Російська імперія рано чи пізно повинна розвалитися. Але ніякої катастрофи для російського народу в цьому не буде. Навпаки, тільки після звільнення від її країн, якими вона "опікується", Росія зможе

воскреснути до нового життя і тоді, можливо, дійсно виконає велике призначення, покищо нам не відому історичну місію.

Але є ще одне питання: Китай. Ця зростаюча агресивна сила уже кидає тінь на все, що діється в Росії і на всій землі. На відміну від радянської імперії Китай не знає такого клубка національних проблем: Сіньцзян і Тібет становлять лише незначну частину "Небесної імперії". Чи не зробить розчленування Росію легкою здобиччю Китаю при цілком імовірній сутичці?

Думається, що збереження радянської імперії не дає жодних перспектив на успішну боротьбу з Китаєм. Уже сьогодні "Росія" не може перемогти Китай, а з кожним роком ситуація буде мінятися, і все більше не на користь "Росії". Так що збереження радянської імперії в ім'я успішного протистояння Китаєві — спроба з негідними засобами і фальшивим виправданням.

Якщо безжалісний час поставить перед народами сучасної "Росії" страшну проблему сутички з Китаєм, то єдиним шляхом здається оборонний союз вільних країн, можливо, з участю Сполучених Штатів Америки. Такий союз можливий за умови, що попередньо на місці радянської імперії виникнуть незалежні національні організми, які дійдуть до союзу в ім'я самозбереження, а не задля уявної, "єдності радянського народу" і не в ім'я рятунку чужої їм влади Москви. І чим скоріше може статися перетворення імперії на систему незалежних вільних країн, зацікавлених у збереженні своєї незалежності, тим більше буде даних на розв'язання одного з вельми вагітних грізними наслідками конфліктів нашого віку.

МІРА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Перше вересня 1939 року назавжди залишиться в історії людства як дата початку другої світової війни, а 17 число того ж місяця для народів нашої країни і Росії особливо — це ще й точка відрахунку національної провини перед польським народом. У цей день два тоталітарні режими — Сходу і Заходу — при цинічному потуранні вільного світу вчинили один з найтяжчих злочинів двадцятого віку — третій розбійницький поділ польської держави.

Другу світову війну, як відомо, розпочав Захід в ім'я незалежності Польщі. Країна-агресор зазнала поразки. Нібито справедливість перемогла. Але, на жаль, Польща так і не здобула свободи, а отже, і всі жертви, принесені заради цього, виявилися даремними.

Розуміється, головну відповідальність за заподіяне зло несе політична мафія, що здійснювала на той час криваву диктатуру над народами нашої країни, але відомо: злочини dokonують люди, відповідає нація. Тому сьогодні, оглядаючися в минуле, ми — російські інтелігенти, з почуттям гіркоти і каяття зобов'язані взяти на себе провину за всі важкі гріхи, dokonані ім'ям Росії у відношенні до Польщі.

Убивство невинних у Катині, підступна зрада Варшавського повстання сорок четвертого року, спроба придушити заворушення п'ятдесят шостого — усе це незмивні позначки нашої з а г а л ь н о н а ц і о н а л ь н о ї провини, загладити яку — наш історичний борг і обов'язок.

Але повнотою усвідомлюючи свою відповідальність за минуле, ми сьогодні все ж з гордістю згадуємо, що протягом усієї, ледве не двовікової боротьби Польщі за свою свободу, найкращі люди Росії — від Чаадаєва до Герцена і Толстого — завжди стояли по її боці.

Ця шляхетна традиція продовжується і в наші дні. Перед обличчям тиранічної диктатури відбувається духове єднання найрепрезентативніших сил наших народів. Недарма у хвилину небезпеки, яка нависає над російськими інтелектуалами, одні з

Заява, що її тут передруковуємо в перекладі українською мовою, появилася на сторінках російського журналу Континент. випуск 5-ий за 1975 рік. — Редакція.

перших на їх оборону підносять свій голос польські співбрати. І навпаки.

Ми глибоко переконані, що в спільній боротьбі проти тоталітарного насильства і руїницької лжі між нами укладеться зовсім новий тип взаємовідносин, який назавжди виключить будь-яку можливість повторення помилок і злочинів минулого. І це для нас не слова, а кредо і принцип.

Йосиф Бродський

Андрій Волконський

Олександр Галіч

Наум Коржавін

Володимир Максимов

Віктор Некрасов

Андрій Синявський

Я глибоко переживаю цю подію 38-літньої давности — третій поділ Польщі. Я сподіваюся, що пам'ять про це для двох наших народів буде основою спільної відповідальности за долю наших народів і всього людства.

21 серпня 1975 р.

А. Сахаров

ЗАЯВА, ЩО КЛИЧЕ ДО ДАЛЬШИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Мирослав Прокон

I

На іншому місці у цьому числі нашого журналу друкуємо текст заяви, що її склала на сторінках журналу *Континент* (випуск 5-ий за 1975 рік) група російських діячів культури та найновіших емігрантів з СРСР, і в якій вони засуджують напад СРСР на Польщу в 1939 році та визнають вину російського народу за цей вчинок. Водночас вони висловлюють жаль з приводу вбивства майже п'ятнадцяти тисяч польських старшин у Катині і з приводу здушення Москвою заворушень у Польщі в 1956 році, та кажуть, що направити ті кривди вони вважають історичним обов'язком російського народу.

Треба признати мужність і відвагу авторам цієї заяви. На тлі цинізму, який панує у наші дні в міжнародних взаєминах, зокрема в обличчі забриханости войовничого російського імперіялізму (царського і сучасного) та намагань його носіїв представити підбोї і поневолення десятків неросійських народів як благородну безкорисливу допомогу з боку росіян, словом, на тлі фальшу й облуди, якими прикриваються імперіялістичні завоювання, — засудження російськими діячами тих злочинів принаймні у відношенні до одної жертви Москви, це акт, що до нього треба поставитися з признанням і пошаною.

Проте, при усій своїй важливості, ця заява залишає цілий ряд питань, що вимагають відповіді. А стосуються ті питання не тільки російсько-польських взаємин, але також взаємин Росії з іншими неросійськими народами імперії. Словом, проблема стоїть так: чи ми знаходимося напередодні нового етапу у російському політичному мисленні, що приведе до нових взаємин Росії з неросійськими народами, а чи може ця декларація — це тільки принагідний, малозначний документ, покликаний до життя не бажанням шукати нову, тривалу плятформу взаємин з поневоленими Москвою неросійськими народами, але іншими, тактичними чи кон'юктурними оглядами. Дуже хотілося б, щоб це перше було правдою, щоб справді російський ревізіонізм уторував дорогу до нової доби міжнаціональних взаємин на теренах сучасної імперії.

На жаль, на підставі згаданої заяви діячів російської культури цього ще аж ніяк не можна сказати. Бо ось вони засуджують

агресію Москви проти Польщі в 1939 році, але намагання тієї ж Москви завоювати Польщу в 1920 році, редактори журналу *Континент* (а чотирьох із них підписали заяву у польській справі), уважають виявом не російського, але "радянського імперіялізму". Про це довідуємось із четвертого випуску того журналу за 1975 рік, де надруковане становище редакції до статті відомого польського публіциста Юліюша Мєрошевського, в якій автор висловив погляд, що для того, щоб могли протиставитись російському імперіялізмові, польська визвольна політика повинна орієнтуватися на співпрацю та майбутній союз Польщі з Україною, Білорусією та Литвою. У цьому контексті Мєрошевський писав про похід Червоної Армії на Польщу в 1920 році, у відповіді на що редакція журналу *Континент* заявляє, що тоді на Польщу наступав "радянський імперіялізм", бо наступом керували "росіянин Тухачевський, грузин Сталін, угорець Беля Кун, вірменин Гай, калмик Ока Городовиков, єврей Якір, а за їх плечима стояли росіянин Ленін, поляки Дзєржинський і Мархлевський, єврей Троцький, Каменєв і Зінов'єв."

Тут, очевидно, у редакторів *Континенту* слабувало з логікою. Бо коли вони визнають вину Росії за агресію проти Польщі в 1939 році, то неясно, чому відповідальність за війну в 1920 році вони спихають на плечі безбатченківського "радянського" імперіялізму. Чейже похід на Польщу в 1939 році здійснювали також "радянці" та "інтернаціоналісти": грузин Сталін, росіянин Молотов, другий грузин Берія, єврей Каганович та інші. Якщо тут винна Росія, то логічно вина належить їй за 1920 рік.

Це не є риторичні питання, і вяснити їх страшенно важливо, бо воно пов'язане з принциповою проблемою: чи засуджуючи агресію Росії проти Польщі в 1939 році, російські лідери засуджують всякий російський імперіялізм, отже також царський (бо поневолення Польщі чи інших неросійських країн не почалось, як відомо, від Леніна і Сталіна), і чи, логічно, вони стоять на становищі, що майбутня, некомуністична Росія повинна виректись своїх загарбницьких амбіцій та претенсій на землі своїх сусідів, а не лиш одного сусіда?

У згаданій заяві російські діячі пишуть: "Ми глибоко переконані, що в спільній боротьбі проти тоталітарного насильства і руйнівної лжі між нами укладеться зовсім новий тип взаємовідносин, який назавжди виключить будь-яку можливість повторення помилок і злочинів минулого". Це звучить дуже гарно. Але, чи це значить, що російські діячі готові вже сьогодні визнати повну незалежність Польщі? Бо, як-не-як, але два підряд російські політичні режими, себто царський і сучасний комуністичний, були і є іншої думки. Тому той, хто готується прийти після них, повинен ставити точку над і.

II

Ще більш актуальною є потреба точного з'ясування становища російських антикомуністичних, чи тільки антитоталітарних чинників у відношенні до неросійських народів СРСР. Коли сьогодні гурт провідних росіян засуджує агресію проти Польщі, то постає питання, як бути з агресією тієї ж Росії проти Української Народної Республіки в грудні 1917 року, проти Білорусії в 1918 році, проти Грузії в 1921 році, проти балтійських народів в 1940 році? Коли, як пишеться у згаданій заяві, росіяни вважають злочинним знищення тисячів польських старшин у Катині в 1940 році, то чи не пора їм засудити знищення майже десять тисяч українських селян, робітників та інтелігенції у Вінниці в 1937 і 1938 роках, а також масове вбивство української інтелігенції в 1930-их роках? А як зі штучним голодом, у якому згинувало не менше чотирьох мільйонів українських селян в 1932 і 1933 роках? Як з вивозами українців західних областей і балтійських народів в 1940-их роках? Ясно, що в цих злочинах брали участь також українські, литовські, латвійські та інші вислужники, але рушійна сила їхніх дій була в Москві, а не в Києві, Вільні чи в Ризі.

Російські антикомуністи твердять, що комуністичний режим нищив також російську інтелігенцію. Це правда. Але в яких розмірах? В колективізації гинули також російські селяни, але недобре, коли редактори журналу *Континент* пишуть (у четвертому випуску за 1975 рік) так, що виходить, ніби росіяни були головною жертвою штучного голоду, бо відомо, що українські селяни намагалися рятуватись від голоду втечами в Росію, але дорогу їх загороджували спеціальні частини НКВД. Ніколи також комуністична диктатура не знущала так над російською мовою, не забороняла їм вивчати історію Росії, не ганьбила видатних мужів російського народу, як це постійно робиться на Україні, у Прибалтиці чи в інших неросійських республіках СРСР.

Наші питання у справі самовідмежування провідних російських діячів від злочинів у відношенні до українського народу не можуть обмежитися тільки до радянського періоду. Росіяни, що прагнуть почати нову сторінку у взаєминах з неросіянами, отже і з українцями, мусіли б також засудити поламавання царатом Переяславського договору, знищення української автономії, сплюндрування Запорізької Січі, спалення Батурина і ін. Тут не йдеться про масове російське каяття за кожну кривду вчинену неросійським народам, але про ревізію дотеперішньої інтерпретації росіянами (на ділі усіх відтінків) загарбницької політики Москви, і визнання, що вона шкідлива також для самого російського народу.

Також інші неросійські народи можуть представити свої

рахунки російському імперіялізмові. Ось у самвидавному грузинському документі п. н. *Огляд взаємин між Москвою і Грузією до і після 1917 року* розповідається про поступову ліквідацію царатом державної незалежності Грузії, що точніше нагадує те, що сталося з Україною після Переяслава. Там, м. ін., пишеться про те, що "після анексії російські імперіялісти скасували грузинські школи, а в нововідкритих закладах заборонили грузинську мову", що "в грузинських церквах побілили дорогоцінні фрески" та що проти цих насильств над грузинами не протестувала також передова російська інтелігенція. Читаємо: "На жаль, одна її частина, йдучи рука в руку з урядом, не приховувала радості, а інші мовчали". В документі пригадується, що Пушкін відверто величав підбій Кавказу, що оправдував здушення царськими арміями польського повстання, що також Лермонтов величав загарбування чужих земель Росією.

Редактори *Континенту* (а вони, треба ще раз пригадати, засуджують агресію в Польщі в 1939 році) кажуть, що в питанні ставлення до неросійських народів, вони стоять на становищі самовизначення. Але цей загальник у нашому світі мало що говорить. Цей принцип викладений також в основоположних документах Об'єднаних Націй, але з якого самовизначення можуть сьогодні користуватися народи поза залізною заслоною?

Російські діячі, про яких мова у цій статті, забувають також, що із своїм гаслом самовизначення вони запізналися принаймні на кілька десятиріч. У цьому давно їх випередив Ленін. Що більше, він обіцяв не тільки самовизначення, але право на незалежність Україні та іншим царським колоніям. А що з цього вийшло? Цим гаслом пробував користуватися також ген. Власов під час другої світової війни, а в 1950-их роках його пропонували неросійським народам тодішні російські еміграційні діячі та їхні західні опікуни у формі т. зв. непередрішенства, і це зустрілося з опором неросіян. Тому ціна таким загальним фразам сьогодні мала і репутація тих, хто їх вживає, доволі підтоптана.

Українці та інші неросійські народи мають право вимагати від росіян, які проклямають свою прихильність до неросіян, беззастережної резигнації із загарбаних колись Росією чужих земель. Сьогодні не можна вже за одним віддихом проголошувати гасло самовизначення і рівночасно казати: чого вам відділятися? Замість того треба прямо і відверто казати: ідіть собі, а ми і без вас виживемо. Це було б настільки логічне, що ті самі росіяни, які настоюють на невідлучності України, чи інших країн, запевняють, що ніякого колоніялізму в імперії не було і нема, що Росія часто мусить витратитись на неросійські народи, нести їм допомогу, що українському, грузинському чи естонському селянинові і

робітникамів живеться краще, як росіянам. Якщо справді так, то для чого обтяжувати Росію таким тягарем?

III

На початку цієї статті висловлено побажання, щоб заява діячів російської культури в польській справі стала початком ревізії поглядів російської правлячої верстви на історичний російський імперіалізм і не була подиктована тільки тактичними чи кон'юнктурними оглядами. А втім, таке побоювання може виникнути.

Бо вийшло якось так, що російське каяття за кривди, вчинені полякам, появилось після того, як на сторінках польської еміграційної преси від кількох років ведеться серйозна дискусія про дальші шляхи польської визвольної політики, точніше про те, у кого повинні поляки шукати союзників у боротьбі за незалежну Польщу: у народах поневоленних Москвою, зокрема на Україні, чи в Москві? Цьому питанню останньо присвятили і присвячують чимало місця такі польські журнали та газети як *Культура*, *Вядомосці*, *Тидзень Польскі*, *Жечпосполіта*, *Польска в Европе* та інші. З обміну думок видно ясно, що обидва погляди щодо напрямних польської політики мають своїх прихильників та противників. Серед поляків, які виразно заявляються за ставкою на поневолені Москвою народи, в першу чергу на Україну, Литву, Білорусь є такі видатні постаті польського політичного і культурного світу як Юзеф Лободовський, Юліуш Мерошевський, Казімеж Трембіцький, Юзеф Понятовський та інші. Вони уважають, що звільнитись від опіки Москви і в майбутньому існувати як справді самостійна держава, Польща може тільки в союзі зі згаданими народами, бо контролю Росії над Україною чи іншими неросійськими народами, автоматично приводить до її намагання втручатись у внутрішні справи Польщі, — а цьому сама Польща не має і не матиме сил протиставитися.

Ті серед поляків, які відкидають такі сугестії, переконують, що — навпаки — для того, щоб стати самостійною державою, Польща мусить шукати порозуміння з Росією і не робити нічого, що росіянам озлоблювало б. А що найбільш болючим місцем Москви, — кажуть вони — є власне Україна чи інші поневолені нею народи СРСР, то тільки повне незаінтересування Польщі цими народами, може переконати Москву, що поляки це надійний сусід чи навіть союзник.

Для кожного, хто познайомлений з розвитком польської політичної думки в нашому сторіччі, ясно, що цей другий погляд є точною копією мислення тієї польської течії й партії, що іменувала себе національною демократією (т. зв. ендеки), і якої перед-

воєнним надхненником та ідеологом був Роман Дмовський. На свій лад, ті польські еміграційні антикомуністи у цих питаннях однозгідні з сучасною комуністичною правлячою верхівкою в Польщі, яка також, і то не тільки в теорії, але й у практиці ставить на Росію, як на захисника Польщі, хай сателітного типу.

В останніх роках до такого курсу польської політики приєднуються також ті еміграційні поляки, які пропонують ревідувати непримирливе ставлення польської еміграції до комуністичного режиму і шукати співпраці з Росією. Найбільш типовим представником такого мислення серед польської еміграції є канадський професор Адам Бромке. Правда, на сторінках журналу *Культура*, де він м. ін. виклав свої погляди, він зустрівся з дуже рішучою відповіддю Мерошевського (листопадовий випуск за 1974 рік). Не менш гостро протиставився поглядам Бромке Лободовський в газеті *Дзєннік Польскі* (7 грудня 1974 року). Інтересно однак, що згадана *Культура* надрукувала у жовтні 1974 року більшу публіцистичну студію підписану Х. У. З., автором якої мав би бути хтось із співробітників журналу в Польщі, і в якій також рекомендується полякам стояти осторонь від неросійських народів СРСР та орієнтуватися на Росію. Але й цей виступ зустрівся з доволі гострою реакцією у польській публічній opinii, так, що в останньому часі, у дискусіях між поляками переважувала думка про потребу промощування шляхів до тісної співпраці польського народу з українським та з іншими неросійськими народами СРСР. Треба додати, що в цій дискусії від років беруть участь також українці, при чому деякі з українських публіцистів виступають теж на сторінках польських пресових органів, зокрема Костянтин Зеленко та, останньо. Богдан Цимбалістий.

Отож, серед такого обміну думок у польському політичному світі, згадана група діячів російської культури висловила жаль з приводу агресії Москви на Польщу в 1939 році. Можна думати, що у своєму виступі вони брали до уваги цю дискусію довкола питань взаємин між поляками та українцями й іншими народами СРСР. Проте, не хотілося б вірити, щоб російська деклярація була тільки відповіддю на цю дискусію і що її метою мало б бути тільки підтримати проросійську орієнтацію серед польської еміграції. Тому з висновками й оцінками треба почекати, — можливо зовсім недовго.

Бо вже у ближчому часі повинно виявитися, чи за гарним жестом у відношенні до поляків, слідуватимуть з російського боку подібні виступи в справі України, Білорусії, Прибалтики, Закавказзя, тюркських народів і кавказьких верховинців. Бо і там чимало зла вчинили російські колонізатори, що їх треба б

засудити російським патріотам, які прагнуть добра своєму народові та хочуть почати новий етап у взаєминах з неросіянами.

Незабаром також мало б виявитися, як сприймуть російську заяву поляки. Немає сумніву, що сама собою вона може поляків радувати та давати надію на успішний польсько-російський діалог. Але їм теж швидко стане видно, чи російська заява це шляхетне бажання ревідувати російське ставлення до історичного російського імперіялізму, чи, може, наприклад, ціною за польсько-російське зближення мало б стати польське відчуження від неросійських народів СРСР, отже те, що віддавна проповідують послідовники Дмовського та діячі типу Бромке.

Не нам казати полякам, якою була б вартість цієї другої оферти. І не нам повчати їх про шанси Польщі здобути незалежність і втримати її без співпраці з українцями, білорусами чи балтійськими народами чи, точніше, в умовах, коли Україна, Білорусія і Литва залишилися б російськими колоніями. Про це своїм землякам неоднократно вже говорили і говорять їхні Лободовські та Мерошевські. Про це також учить їх давніша і новіша історія Польщі.

Міжнародна хроніка

Андрій Каратницький

■ Німецький щоденник *Франкфуртер Альгемайне Цайтунг* від 22 серпня інформує, що письменники Гюнтер Грасс та Гайнріх Белль будуть видавати новий кварталник, перше число якого появиться в березні 1976 р. Тираж журналу, який редагуватиме чеський емігрант та колишній член ЦК КП Чехо-Словаччини Їжі Пелікан, становитиме 20.000 примірників.

У першій числі жуналу, який видавці пропонують у противагу до журналу *Континент*, появляться статті Грасса й Белля та праці Едуарда Голдштукера, Роя Медведєва й американського драматурга Артура Міллера.

■ *Нью-Йорк Таймс* у числі від 28 вересня помістив вістку про суд над Владіміром Осіповим. У вістці подано, що Осіпов редагував журнал *Все*, якого метою було "пробуджувати російський націоналізм", та що Осіпова, якого засудили на восьмирічний реченець, обвинувачували в антирадянській діяльності.

■ Американський тижневик *Тайм* від 13 жовтня, надрукував статтю про те, що Захід, який тепер протестує проти репресій еспанського уряду над басками, дуже мало цікавиться долею українського народу, зокрема українських політв'язнів. Пише *Тайм*: "У протилежність до басків-сепаратистів в Іспанії, вони (українські націоналісти) не вимагають нічого більш радикального, ніж ширшого вживання української мови в школах та інших форм культурної автономії для їхнього 48.5-мільйонного народу. За це протягом останнього десятиріччя сотні українців були засуджені на довгі реченці в концтаборах, часами аж на 14 років, або запроторені до тюремних закладів для умовохворих. Проте, прізвища таких осіб як Валентин Мороз, Леонід Плющ, Іван Світличний, Ігор та Ірина Калинці та прізвища інших українських політичних в'язнів мало відомі на Заході".

Треба згадати, що і сам журнал *Тайм* у минулому мало цікавився долею українців.

■ 9 жовтня ц. р. Нобелівський комітет призначив цьогорічну Нобелівську премію в ділянці миру радянському академікові Андрєєві Сахарову.

Наступного дня *Нью-Йорк Таймс* присвятив аж три статті та одну редакційну статтю особі д-ра Сахарова.

Стаття Дейвіда Шіплера описала реакцію Сахарова на ново-одержану почесність. Зразу після того, як він дізнався про призначення йому цієї нагороди, Сахаров виступив з новим закликом до радянської влади звільнити політичних в'язнів. Він заявив: "Я думаю, що ця нагорода признана не тільки мені, але всім, які боролися за людські права, за гласність, за свободу переконань, а зокрема тим, які заплатили за свої переконання втратою волі".

Побіч біографічного нарису московського кореспондента *Нью-Йорк Таймс*-у Крістофера Врена поміщено уривки з нової книги Сахарова *Моя країна і світ*, яка нещодавно появилася друком у США (англійською й російською мовами).

У редакційній статті "Науковець миру", написано, м. ін.: "Доктор Сахаров є сьогодні в Радянському Союзі передовим оборонцем людських прав, який одночасно бореться за справедливість у судових процесах радянських дисидентів та за рівноправність усіх меншин Радянського Союзу... Нобелівський комітет не міг був зробити кращого вибору".

Західня преса присвятила багато уваги Сахарову з приводу призначення йому Нобелівської премії миру. У наступній міжнародній хроніці помістимо уривки з цієї преси, як і відгуки радянської преси.

■
Нью-Йорк Таймс повідомив 5 жовтня ц. р., що в Бабиному Ярі біля Києва, де 34 роки тому німецькі нацисти розстріляли від 50 до 96 тисяч осіб, радянська влада буде пам'ятник, який правдоподібно буде закінчений у грудні 1975 року. Кореспондент *Нью-Йорк Таймс*-у пише, що радянські чинники наголошують факт, що в Бабиному Ярі були розстріляні не тільки євреї, але також українці і члени інших національностей, хоч признають, що 60 відсотків убитих були євреї.

Як відомо, український літературний критик Іван Дзюба виступав ще в 1966 році в Бабиному Ярі з приводу 25-ліття розстрілу. Тоді він, між іншим, сказав: "Ми, українці, повинні в своєму середовищі боротися з будь-якими проявами антисемітизму чи неповаги до єврея, нерозуміння єврейської проблеми.

"Ви, євреї, повинні в своєму середовищі боротися з тими, хто не поважає української людини, української культури, української мови, а то несправедливо вбчає в кожному українцеві прихованого антисеміта.

"Ми повинні вижити всяке людиноненависництво, пересилити всякі непорозуміння і всім своїм життям вибороти справжнє братерство".

■ Паризький щоденник *Le Figaro* приніс 18 вересня ц. р. на своїх сторінках репортаж адвоката Жана-Марка Варо, який з іще двома французькими юристами відбув подорож до СРСР з доручення Міжнародного комітету прав людини. Упродовж тижня Варо та адвокати Мішел Перар і Франсуа Море ходили по радянських міністерствах, щоб інтервеніювати у справах Леоніда Пліуша, Георгія Вінса та Владіміра Буковського. На жаль, усі їхні заходи зустрілися з наскрізь негативним становищем радянських чинників.

■ В американському журналі *Ю. С. Ньюз енд Ворлд Ріпорт* появилася 22 вересня ц. р. цікава стаття московського кореспондента цього журналу Джеймса Н. Воллеса п. н. "Марксистське пророцтво не здійснилося — релігія не загине". Автор аналізує причини, чому в Радянському Союзі, не зважаючи на 57-літні переслідування, релігія не тільки не відумирає, а навпаки, виявляє всезростаючу життєвість, всупереч комуністичним передбаченням, що вона загине. Подавши коротко історію релігійних переслідувань під марксистським гаслом "Релігія — опіум для народу" за часів Леніна, Сталіна та Хрушова, автор переходить до сучасного стану. Під владою Брежнєва, "було небагато відвертих релігійних переслідувань, з винятком західньої України й балтійських держав, де є високий відсоток віруючих, яких ототожують дедалі більше з націоналістичними дисидентськими рухами. Тож переслідування могло бути на місцях, а не як вияв політики Кремля". Щоденна урядова практика виявляється ясно, наприклад, у такому оголошенні в одному із шпиталів на Україні:

"Дійшло до відома влади, що один лікар і декілька медсестер охрестили своїх дітей. Це підриває дисципліну в установі і не сміє повторитися".

Продовжуючи свій огляд сучасного стану релігії в СРСР, Дж. Воллес пише:

"Є відомості про постійний натиск, особливо у високорелігійній Україні, на церковні громади, щоб вони покидали й замикали свої легальні церкви".

■ Конгресмен зі штату Фльорида Герберт Бирк виступив у Палаті Репрезентантів 26 вересня ц. р. з заявою, що "Білорусь і Україна, не зважаючи на потверджене їхньою історією почуття особовості й націоналізму, не є управнені до незалежного членства в Об'єднаних Націях, бо їх перетворено в складові частини однієї рабовласницької держави".

На Ономастичному Конгресі в Берні

В днях 25-29 серпня 1975 відбувався у Швейцарії у приміщеннях Бернського Університету дванадцятий з черги міжнародний конгрес назвознавців, в якому взяло участь понад 300 науковців із 34 країн. Найкраще були репрезентовані сама Швейцарія (53) та Західня Німеччина (48), дуже слабо були заступлені східноєвропейські країни, правдоподібно через девізові труднощі, бо цей конгрес належав чи не до найдорожчих за останні роки.

Науковці з СРСР зголосили були 9 доповідей, але, як воно вже від років ведеться, не всі зголошені учасники прибули. З Української РСР, як це вже частіше можна спостерігати при неславистичних конгресах, жодного науковця не було, правдоподібно й запрошення ніхто на Україну не післав, бо для цього треба втримувати контакти з фаховими колами, що, на жаль, в УРСР цілком занедбано. А дуже шкода, що ономасти з України не мали змоги взяти участі у цьому міжнародному симпозіумі, бо наші назвознавці, як показує конспект Ю. Карпенка "Українська ономастика" взялися до опрацювання різних ділянок і могли б і своїм колегам на міжнародному форумі не одне цікаве сказати.

З українських науковців, що перебувають у західних країнах, прибули з доповідями Я. Б. Рудницький (Канада), В. Т. Жила (США) та О. Горбач (Західня Німеччина). Деякі польські вчені заторкнули також українську проблематику, зокрема В. Ліндерт з Люблінського університету, яка на підставі старих документів опрацювала особові імена вживані в 15 сторіччі на Грубешівщині, де поруч українських (вона назвала їх чомусь рутенськими) виступають польські, німецькі та навіть татарські імена.

Кілька зголошених доповідей румунських учених, які заторкували, як ми це бачили на підставі видрукованого резюме, також українську проблематику, не були прочитані, бо румунські науковці, за винятком Йоргу Йордана, що говорив про семигородські місцеві назви, не приїхали. А шкода, бо відпала доповідь дослідника гуцульської говірки долини Сучави І. Патруця, що працює від років над українсько-румунськими мовними взаєминами.

Вчені з Радянського Союзу не заторкували у своїх доповідях особливих українських проблем, але в дискусії Я. Рудницький та О. Горбач старалися звернути увагу на панівну ще в царській Росії практику, стосовану ще й сьогодні в СРСР, накидати неросійській території "бюрокві" штучно створені російськомовні місцеві назви та

суфікси, яких дане населення взагалі не вживає. (Брест замість Берестя, Теребовлянський замість Теребовельський т. і.). З таким же самим закидом зустрівся також німецький ономаст Й. Принц з Західного Берліну, який говорив на тему: "Вплив політичної експансії Московської Держави з її мовною нормою та духовою й соціальною структурою на великоруське назовництво". Принц, як відомо, перевидає (без згадки про стосовні українські назви з української території) відомий географічно-статистичний словник Семйонова з 1863-85 років. Це видання фінансує Майнцька Академія Наук в Західній Німеччині.

Я. Рудницький у своїй доповіді на тему "Антропонімічні зміни, антропоніми в контакті — канадійські взори" заторкнув питання зміни імен переважно слов'янських переселенців у Канаді, при чому виабстрагував на підставі трьох типів змін спеціальну формулу, що він її пропонував застосувати також в інших подібних випадках. У зв'язку з недалеким уже сторіччям Емського указу (24 червня 1976) проф. Рудницький висловив пропозицію відбутися з цього приводу наукову конференцію, присвячену цим сумним роковинам.

В. Т. Жила (Тексас) у своїй доповіді "Харківський реєстр з 1660 року; прізвища що походять з місцевих назв", подав перелік прізвищ одного з козацьких реєстрів, однак не пішов шляхом Я. Гурського чи П. Гришеля, що опрацювали також подібні реєстри й на підставі суфіксів виділили певні соціальні розшарування серед козацтва другої половини 17 сторіччя. Подекуди дивували ліричні дегресії прелегента, бо слухачі наставлені радше на стислі речеві виводи в таких доповідях, що мають за завдання познайомити з квінтесенцією найновіших дослідів даної ділянки.

О. Горбач у своїй доповіді на тему "Німецькі місцеві назви в Україні" дав загальний огляд німецьких поселень на Україні, почавши від перших осідків 15-16 сторіч на західних українських землях, з яких залишилися назви типу Замарстинів (Зоммерштайн) і перейшов згодом до місцевих назв різних груп німецьких колоністів, що були поселені в 18-19 ст. майже, по всій українській території та дальшої переміни цих німецьких назв у російські чи українські, процес, що розпочався ще в царській Росії та закінчився після 1945 року, коли були зліквідовані ці німецькі поселення.

В загальному на конгресі панувала дружня атмосфера, багато учасників, знайомі з давніших зустрічей, обмінювалися своїми найновішими працями й обговорювали свої робочі пляни.

Проф. Рудницький, який уже здавна добивається впровадження української мови на форумах міжнародних конгресів, в той спосіб, що звертається в дискусії до доповідача по-українськи, коли здогадується, що той міг би розуміти українську мову, застосував свою методику й цього разу. При тому спровокував передсідницю секції, А. Суперанську з Москви, яка заявила, що українська мова не допущена як мова конгресу.

Однак співпредсідник, швайцарський славіст І. Лохер заявив їй у відповідь, що всі на залі українську мову розуміють і проти її вживання немає застережень. Збентежена такою реакцією свого колеги А. Суперанська зрезигнувала з дальшого предсідництва.

У приватних розмовах учасники конгресу згадували також журнал *Сучасність*, бо виявилось, що деякі швайцарські славісти цей журнал читають, однак мають до нього свої побажання. На думку цих славістів, що переважно займаються літературознавством і перевидують для студентів різні літературні тексти зі слов'янських літератур у формі хрестоматій, *Сучасність* надто мало уваги приділює важкодоступній українській літературі початку нашого століття, головню 1920-их років. Один з розмовників заявив, що коли *Сучасність*, яка єдина має можливість передруковувати лірику, прозу і драму цього періоду, не зробить цього, то хай українці не дивуються, коли фахівці, що складають для студентів хрестоматії, не візьмуть до уваги української літератури в такій мірі, як вона на це заслуговує. Розмовники просто дивувалися, що українці в УРСР та на еміграції так мало шанують своє письменство. Говорилося про таких авторів як Хвильовий, Слісаренко, Підмогильний, Семенко та інші.

Треба згадати, що й українські читачі віддавна відчувають потребу окремого розділу в журналі, де передруковувалися б вартісніші літературні тексти, які сьогодні стали просто недоступними навіть для фахівців.

Анна-Гая Горбач

Конференція про економіку України

Темою наукової конференції, що відбулася в днях 26-27 вересня 1975 у приміщеннях Гарвардського Університету в місті Кембріджі, Масс., була економіка Радянської України. Її організували Український Науковий Інститут при названому університеті і факультет економіки при Темпел Університеті у Філядельфії. Практичну підготовку конференції провів Іван Коропецький, професор Темпел Університету. Він був її ініціатором і господарем. Патрунувала конференції Американська асоціація для підвищення славістичних студій.

На доповідачів запрошено 23 професорів і дослідників з 17 університетів у США й одного з Лондону. Вони прочитали 15 доповідей. Відкрив конференцію С. Л. Волфбейн, декан факультету економіки Темпел Університету. Першою сесією проводив Пітер Вайлс (Peter Wiles) з Лондонської Економічної Школи. Між іншими, доповідали Стенлі Кон (Kohn) з Бінгемптону на тему "Зростання економіки України із загальносоюзної перспективи" і Гертруда Шридер (Schroeder) з

університету у Вірджинії про "Консумпцію й особисті доходи населення України". Дискутантами виступали Арон Катсенелінбойген (Aron Katsenelinboigen) з Пенсільванського Університету та Карл Б. Тернер (Carl B. Turner) з Університету Північної Каролайни. Варто згадати також таких загальновідомих спеціалістів у ділянці радянської економіки, якими є Герберт Левін (Філядельфія), Леслі Деніс (Dienes) з Кензас, Крейг ЗумБруннен (Craig ZumBrunnen) з Огайо, Теодор Шабад з *Нью Йорк Таймс*-у. З українських професорів, викладачів в американських університетах, які виступали з доповідями на конференції, треба згадати, крім Івана Коропецького, Володимира Бандеру, Зенона Мельника та співробітника Департаменту Торгівлі у Вашингтоні Михайла Борецького.

Під час вечері, на закінчення першого дня конференції, головну промову з характеристикою економіки Радянського Союзу виголосив Абрам Бергсон, професор теоретичної економіки в Гарвардському Університеті.

Добір доповідачів і тем був запланований так, щоб дослідити й обговорити всі аспекти національного господарства Української РСР. В обсяг їх уваги ввійшли: природний приріст і рух населення України, стан його освіти, заробітна платня й zatrudнення, стан науки і технології на Україні в порівнянні з рештою Радянського Союзу й деякими державами Заходу, зокрема Японією, економічні прерогативи УРСР в рамках СРСР, творення капіталу на Україні та фінансові взаємини з цілим Союзом, закордонна торгівля з вирізненням держав центральної Європи, мінеральні ресурси України та її енергетика, занечищення вод і повітря.

Усі доповіді були надруковані на ротаторі й пороздавані заздалегідь учасникам конференції. Доповідачі обмежувалися до 20-хвилинного резюме. Дискусія була палка, і виявляла інколи засадничі різниці в поглядах на поодинокі питання.

Варто відзначити, що учасники конференції погодилися на тому, що економічні прерогативи УРСР, як формально суверенної федеративної республіки сьогодні майже не існують. Вони стали жертвою супер-централізму з осередком у Москві. Поважний відсоток доходів України інвестують поза її границями, переважно в розбудову Сибіру. Значна частина висококваліфікованих українських фахівців працює поза Україною, здебільшого в Росії, а знову ж російські кваліфіковані сили висилаються на Україну. Сутужно на Україні з робочою силою тепер, а ще гірше буде в 1980-их роках і це може призвести до значного сповільнення економічного росту народного господарства УРСР. Спад природного приросту її населення загрозливий. Мінеральні ресурси, хоч які вони багаті, можуть виявитися недостатніми для того, щоб розбудовувати економіку України такими темпами, як цього вимагали б потреби її населення і запотребування на вивіз до держав, з якими Україна має довгореченцеві взаємні домовлення. Заробітна платня

робітника на Україні є дещо нижча, як пересічна норма в цілому СРСР. Зате Україна є в дещо вигіднішому становищі в порівнянні з іншими республіками, якщо йдеться про мешканеву площу на голову населення. Україна займає від 5-го до 9-го місця в різних галузях господарського життя. На перші місця вибиваються балтійські республіки, Росія і Кавказ. Україна та її населення все більше терплять від занецищення рік, морей і повітря. Українські вчені стараються випрацювати плян, щоб відвернути від України зв'язані з цим загрози і втрати. У цьому напрямі багато зроблено в Харкові, що став центром плянувальної роботи і практичних заходів у боротьбі з занецищенням.

Велике зацікавлення викликала промова-доповідь згаданого вже проф. А. Бергсона. Він досить песимістично розцінює далші перспективи господарського розвитку СРСР. На його думку, навіть доступ до деяких ділянок передової західньої технології не вплине вирішально на поправу економічного становища Союзу. Без проведення основної реформи в напрямі розвантаження централізованих апаратів — не владється пустити народне господарство на повну пару розвитку. Технологія сама по собі нічого не дасть без творчої, вільної людини.

З нагоди конференції бібліотекар Українського Наукового Інституту невтомний Едвард Касинець улаштував виставку літератури на тему народного господарства України. Увагу відвідувачів привертали портрети трьох видатних американських економістів, народжених на Україні: Володимира Тимошенка, Артура Бирнса, (тепер директор федерального банку резерв у Вашингтоні) народженого в Івано-Франківському і Семена Кузнеца, лавреата нагороди Нобеля, з Харкова.

Конференцію треба вважати поважним успіхом американської економічної науки, що в ній видатну участь беруть і українські науковці.

Роман Ільницький

Картинна галерія Ольги Соневицької

Потреба мистецької галерії є очевидна для мистців і для любителів мистецтва. Мистці раді бачити галерію, яка переймає на себе труднощі посередництва між мистцем і публікою. Це теж очевидна вигода для любителів мистецтва, які мають можливість вибору серед творів різних мистців, скупчених в одному місці. Такими міркуваннями керувалася О. Соневицька, коли засновує першу українську постійну галерію в Америці, в Нью-Йорку.

Вже минає 12 років існування цієї картинної галерії. В тому часі постало декілька інших галерій в Америці і деякі з них вже перестали існувати. Галерія О. Соневицької не тільки досі існує, але й має перед собою перспективу дальшого розвитку.

Діяльність О. Соневицької не обмежується, так сказати, мистецьким купецтвом. Культурна діяльність в ширшому розумінні ніколи не була для неї чужою. Вона ще на рідних землях брала жваву участь у культурно-освітній праці (Чортків, Станиславів, Тернопіль, Львів). В Америці вона, крім галерії, працює в журналістиці, як постійна кореспондентка канадського *Нового Шляху* а також жіночих журналів, як редактор жіночої сторінки в журналі *Наш Світ* у Нью-Йорку, як дописувач різних органів української преси, як редактор Історично-мемуарного збірника *Чортківська Округа*. Не кидала й культурно-освітньої праці, як член управи Літературно-Мистецького Клубу в Нью-Йорку, культурно-освітньої комісії СФУЖО тощо.

Галерія О. Соневицької була відкрита 8 грудня 1963 при Літературно-Мистецькому Клубі в Нью-Йорку. Тодішній голова Клубу, скульптор Сергій Литвиненко, підтримав її ініціативу і поміг зібрати картини на відкриття галерії. Понад 40 мистців брали участь у виставках галерії. Це були мистці українці не тільки з Північної Америки, але і з інших країн, як з Франції, Аргентини, Венесуелі, Швейцарії, Іспанії.

Деякі галерії фаворизують якийсь один стиль або деяких мистців. Соневицька від початку виставляла в своїй галерії різні стилі, репрезентовані в українському мистецтві, від абстракціонізму через експресіонізм, візантинізм тощо, аж до сучасного реалізму. Такий підхід причинився для втримання галерії, бо кожний стиль має своїх прихильників серед покупців картин.

У галерії виставляли різні мистці, переважно з відомими іменами. Крім загальних виставок О. Соневицька влаштовувала теж індивідуальні, як наприклад, виставки Галини Мазепи (вперше у США), Василя Кричевського, Катерини Кричевської, Роксоляни Лучаковської.

1967 року галерія перенеслася до будинку "Самопоміч", 98 Друга Евеню в Нью-Йорку. Соневицька, перша серед власників українських галерій, виїжджала з виставками також поза Нью-Йорк, запрошуючи мистців з доповідями на мистецькі теми. Виставляла в Ньюарку, Елізабеті, Пассейку, Трентоні, Нью Гейвені, Кергонсоні, Гантері, а також у більших містах: у Клівленді, Філадельфії, Вашингтоні.

Мистецька галерія — важлива культурна станиця серед української еміграції. Вона є доказом духової живучости і культурного рівня, бо існування галерії впливає з естетичних потреб значної частини громадян. І саме до підтримки і розвитку цієї естетичної культури серед української громади починається така станиця, як картинна галерія Ольги Соневицької.

Любомир Кузьма

Кількість українців у США і в Канаді

Роман А. Цибрівський, Іван Тесля. УКРАЇНЦІ В ЗСА Й КАНАДІ. ІДЕНТИФІКОВАНІ ПЕРЕПИСИ НАСЕЛЕННЯ. (Нью-Йорк: Видання Українського Соціологічного Інституту, 1975), 31 стор.

Автори цієї книжечки поставили своїм завданням встановити кількість українського населення у Сполучених Штатах і Канаді. Статистичні дані, якими вони користувалися, не дали їм можливості успішно виконати поставлене завдання. Юридично обидві країни не визнають національних меншин. Всім, хто приймає американське громадянство, кажуть: тепер ви рівноправні американці, не існує ніяких італійсько-американських, польсько-американських і так далі громадян. Американські і канадські переписи ігнорують минуле національне походження. Під час американського перепису населення опитувано лише 15% випадкової людности про їхню матірню мову. Подібно ж було і в Канаді. Безперечно, за такою методою не можна було встановити кількості українців чи інших національностей. Американські і канадські переписи населення могли встановити лише тенденцію розвитку меншин, їхню взаємну пропорцію чи пропорцію в стосунку до американської чи канадської більшості.

Але, не зважаючи на державно-юридичне ігнорування національних коренів, в Сполучених Штатах і Канаді стирання національних відмінностей і особливостей відбувається надто повільно. Національні меншини живуть і розвиваються. В Канаді суперничають між собою дві групи: англосаксонська і французька. В Сполучених Штатах під виглядом американців існує численна ірландська група, і ми легко можемо довідатись, що якийсь там генерал чи президент ірландського походження.

Отже, навіть у Сполучених Штатах і Канаді національності мають тенденцію не зливатись, не занепадати, а існувати і розвиватися. Тому соціологічні дослідження стану українського населення в США і в Канаді і дослідження його кількості заслуговує на увагу і підтримку. Р. Цибрівський і І. Тесля зробили перший вдалий крок у цьому напрямку. Вони звели до купи всі можливі статистичні дані, які братимуть до уваги інші майбутні дослідники.

Потрібне насамперед критичне осмислення цих даних. В таблиці на десятій сторінці подано чисельність національних груп у Сполучених Штатах, де видно, що росіян більше ніж українців. З цим тяжко погодитися. У 1970 році, коли був перепис населення, "чисті" росіяни, а

не вихідці з царської Росії і з СРСР, становили дуже мізерну національну меншість.

Скалося таке становище, що соціологічні дослідження варто концентрувати не на статистичних відомостях, а на особливостях тієї чи іншої національної групи, на історичному минулому, на поведінці в чужонаціональному середовищі, на асиміляційних чи антиасиміляційних властивостях. З цього погляду життя національних меншин демонструє такі прикмети, які не підлягають ніяким загальним теоретичним схемам.

Наприклад, німці у царській Росії зовсім не асимілювалися, в той час як у Сполучених Штатах вони надто швидко і масово асимілювалися. Часто єврейські лідери в Сполучених Штатах заявляють, що єврейській меншині тут не так загрожує антисемітизм як природна асиміляція. З іншого боку євреї в Сполучених Штатах перетворили себе з національної в релігійну групу. Часто в американській пресі і в заявах лідерів можна прочитати чи почути заяви, що під релігійним оглядом американське суспільство складається з протестантів, католиків і євреїв. Негри в Сполучених Штатах не можуть зливатися і асимілюватися через колір шкіри, тому тут вже виник афро-американський рух і на вулицях американських міст можна часто бачити негритянських жінок в чудовому національному одязі. Українці тугі на асиміляцію. Як відомо в Сибірі, на Далекому Сході, в Середній Азії, відірвані від материка, українці з покоління в покоління зберігають свою мову і національний характер. Навіть там, де вони поставлені в такі адміністративно-політичні умови, які не дають ніякої можливості для національного розвитку, перейшовши на російську мову, українці однак не втрачають свого національного характеру. Для нових поколінь в Українській РСР сьогодні характерне виразне виявлення національного обличчя.

Все це цікаві, раптові і загадкові явища, у закономірностях яких нелегко розібратися. Тому будь-яке дослідження в цьому напрямку допомагатиме національному самоусвідомленню і зміцненню.

Український Соціологічний Інститут у Нью-Йорку започаткував реальну і потрібну дослідницьку діяльність.

Л. Лиман

**АНДРІЙ ГРИГОРЕНКО В ОБОРОНІ ПОЛІТИЧНИХ В'ЯЗНІВ
В СРСР**

Нью-Йорк, 23 вересня 1975 (Пресова Служба ЗП УГВР). Від сина генерала Петра Григоренка, Андрія Григоренка, який разом з дружиною Марією виїхав з СРСР і тепер живе в Мюнхені, ми одержали до опублікування надруковану нижче заяву. Андрій Григоренко, подібно як його батько, був також активним учасником руху за права людини в СРСР і майже всі названі у цій заяві особи є його друзями або знайомими.

Я хотів би насамперед подякувати усім людям на Заході, які неодноразово виступали в обороні самостійно думаючих людей в СРСР. Якраз завдячуючи цій солідарності, багатьом на моїй Батьківщині вдалося вийти з в'язниць, психіатричних лікарень і таборів.

Тільки гласність стримує радянські власті від фізичного знищення усіх, хто дозволяє собі на розкіш мати власну думку. Та чи тільки власну думку — розкіш попросту думати і читати не те, що скажуть, а за власним розсудком.

Рух за права людини в СРСР кинув визов одній із сучасних тоталітарних систем. Але самотньо, відірвано від решти світу, не можна протистояти невиданій потузі державної машини. Тільки спільні зусилля людей доброї волі можуть протистояти агресії тоталітарної психології, під якою ширмою вона б не ховалась і яке гасло вона не видвигала б.

Я вірю, що гуманність і співчуття терпінню інших переможуть в нашому жорстокому світі. І задля цієї гуманності я хотів би, щоб люди пам'ятали про тих, що їх придала радянська державна машина. В ім'я справедливості не можна забути про окупацію Прибалтики, анексію Східньої Пруссії, придушення мадярської революції 1956 року, окупацію Чехо-Словаччини в 1968 році, масово розстріляних в Новочеркаську, Тбілісі і інших містах СРСР на початку 60-их років і багато, багато іншого. Там, по другому боці колючого дроту, що розділює наш світ, боряться, відстоюють свої національні і культурні права: вірмени, євреї, кримські татари, литовці, месхи-турки, німці, українці, віруючі різних обрядів і багато інших, на перерахування яких треба не одної сторінки паперу. В тюрмах, психіатричних лікарнях і таборах СРСР караються тисячі невинних людей. Я дозволю собі пригадати прізвища деяких із них.

Мустафа Джемилев, проти якого фабрикують нове обвинувачення.

Це людина, усі думки якої віддані долі свого народу — кримським татарам, але, яка ні на хвилину не забуває про долю інших людей і народів, яка обстоює права людини. Він є член Ініціативної групи оборони прав людини в СРСР. За свободу інших людей, Джемилев платить своєю свободою — третім тюремним строком. Сьогодні він чекає на четвертий.

Леонід Плющ, ув'язнений в Дніпропетровській психіатричній лікарні. Він також є членом Ініціативної групи оборони прав людини СРСР. Людина колосальної ерудиції і блискучого витонченого інтелекту, мозок якої намагаються висмоктати з допомогою шприци злочинці у білих халатах.

Юрій Белов і Георгій Параманов, запроторені у в'язничні психіатричні лікарні Січевки і Черняхівська за їхні переконання, без надії колинебудь вийти на волю.

Володимир Буковський, який викрив злочинну практику запрошення психічно здорових людей у психіатричні лікарні.

Семен Глузман, який здемаксував практику брехливих експертиз і за виконання цього свого лікарського обов'язку, заплатив багатьма роками ув'язнення і концтаборів.

Іван Світличний, український патріот, блискучий поет і гуманіст, політв'язень таборів.

Александр Фельдман, посаджений за ґрати на підставі сфабрикованого обвинувачення у хуліганстві. Його дійсний "злочин" — бажання жити на землі свого народу — в Ізраїлі.

Андрей Твердохлебов і Сергій Ковальов, єдиним "злочином" яких була благородна діяльність — допомога радянським в'язням.

Анатолій Марченко відбуває реченець заслання в Читинській області; автор відомої книжки про сучасні радянські концтабори для політв'язнів.

Я звертаюся до усіх людей, яким дорогі загальнолюдські цінності. Тільки постійна увага громадськості світу може оборонити тих людей, допомогти зберегти життя і, може, вийти на волю. І коли часом навіть видається, що такий тиск не цілком ефективний, то в Радянському Союзі його дуже добре відчують. Та ж те, що багатьом з нас сьогодні можна вільно говорити — це також вислід тиску громадської думки світу.

Мир неподільний і боротьба за свободу також неподільна.

17 вересня 1975

Андрей Григоренко

ЛІКАР ШТЕРН З ВІННИЦІ ВИСТУПАЄ В ОБОРОНІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Нью-Йорк 29 вересня 1975 (Пресова Служба ЗП УГВР). — З СРСР одержано на Заході інтересний документ самвідаєу, а саме частину останнього слова, що його виголосив на своєму процесі у Вінниці, весною 1974 року д-р Михайло Штерн. Штерна, про суд якого повідомляла свого часу міжнародна преса, обвинувачували у "хабарництві", але під час суду свідки, що мали доказати його вину, склали дуже прихильні про нього свідчення. Справжньою причиною арешту і суду було те, що два сини д-ра Штерна виїхали до Ізраїлю восени 1973 року, а він відмовився відраджувати їх від цього, всупереч тискові органів КГБ. Таким чином суд над Штерном був по суті гімстою поліційних органів СРСР. Штернові присудили вісім років табору.

Д-р Штерн від довшого часу був на "чорному" списку КГБ. Ще в 1961 році його обвинувачували у вбивстві дитини. Це діялося під час ширшої антисемітської кампанії в СРСР. Коли мати згодом вбитої дитини посвідчила, що він не вбив її, але, навпаки, врятував, КГБ припинило слідство, але заяви матері у пресі не надрукували.

У своєму заключному слові д-р Штерн м. ін. сказав:

Громадяни судді! Можна бути членом інтернаціонального радянського народу, але для цього цілком не треба забувати, що ти єврей чи українець. І до цього питання я хотів би на закінчення сказати, що в заключному обвинуваченні, на 10-ій сторінці, Кравченко зневажливо називає свою рідну українську мову місцевим жаргоном. Я єврей, я взірє на Україні, це рідна для мене земля і її люди мені близькі та дорогі, а українська мова є моєю другою рідною мовою, і я вважаю, що це жахлива образа чудового народу і його мови. Бажаючи очорнити мене, Кравченко пише так: "Штерн в розмові з хворими вживає місцевого діалекту". Неймовірно, але правдиве. Цікаво було б запитати слідчого Кравченка якою мовою, яким діалектом повинен розмовляти лікар Штерн? Китайською, японською? Мовою людожерів з джунглів Центральної Африки? Говорити яким діалектом не було б злочином? Товариші! З в'язниці я писав своїм рідним вірші. Сім місяців у тюрмі, я лягав і вставав з ім'ям моєї прекрасної дружини на устах, чисту любов якої і проніс через усе моє життя. І все це я говорив не російською мовою, громадяни судді, але дуже близькою мені українською. І хоч тут не місце для поезії, але все ж таки я скажу кілька слів. Кожного ранку я вставав і говорив такі слова:

Такої чистої, святої
Такої рідної як ти,
Такої ніжної простої
Мені ніколи не знайти.

Таку не часто окинеш оком,
Такої тільки, що марить.
А раз зустрінеш ненароком,
Навіки долю озорить.

Цією ж самою чудовою рідною і близькою мені мовою я писав своїм дітям:

Зломила буря дуб могучий
Бо він скоритись не схотів.
А верболоз зостався гнучий,
Бо нахилитися умів.
Не будь нікчемною лозою
У час лихий.

Або здолай в борбі з грозою,
Або поляж на прапор свій.

Громадяни судді! Я кінчаю. Я все ж глибоко переконаний, що цей процес не звичайний процес над хабарником і обманцем. Дехто бажав би, щоб цей процес набрав характеру кривавого бенкету, та я надіюсь, що ви розглянете докази оборони і переконастесь, що перед вами стоїть людина, яка не вчинила жодного кримінального злочину, що ця людина принесе ще досить багато користи хворим людям. Я чекаю на ваш справедливий присуд, який вирішить мою долю, долю моїх рідних; він рішить про те, чи повернеться життя доктора Штерна до його звичайного русла, чи піде воно цілком іншою дорогою.

Але я таки надіюсь, що Феміда радянського правосуддя залишиться з замкненими очима, що вона не піддасться тискові з-зовні і внесе справедливий присуд, на який я чекаю.

З ПРИВОДУ СТАТТІ І. КОШЕЛІВЦЯ

Шановна Редакціє,

я з великим зацікавленням прочитав статтю Івана Кошелівця про збірник *З-під брил*. Мене не уповноважували інші автори збірника відповідати на критику їх статей, але вважаю себе в праві відповісти на зауваження, зроблені стосовно моєї статті. Кошелівець має цілковиту рацію, розглядаючи мої ідеї про майбутнє суспільство як утопію. Розуміється, це утопія. Більше того, я не цілком ясно бачу шляхи переходу до цієї утопії. Але я певен того, що часто утопія, що діє як якась мета, як нормативна вартість, може бути виключно дієздатна і спроможна сама прокладати собі шлях в історії.

Але я усвідомлюю, що немає в світі нічого, чого не можна було б спотворити і перетворити на свою протилежність. І ні я, ні Кошелівець, ніхто інший не може цього гарантувати. Закидати авторам *З-під брил* те, що їх послідовники будуть не такі перебірливі в засобах, некоректно. Поскільки той таки аргумент може бути звернений, наприклад, і проти журналу *Сучасність*. Чи можуть його видавці ручитися за те, що їх послідовники будуть такі ж етичні, як вони самі? Я широ думаю, що вони (видавці) цього зробити не можуть. Але з цього зовсім не виходить, що як хтось може перекрутити Ваші ідеї, треба від них відмовлятися.

Стосовно капіталізму і соціалізму. Хоч я всіляко намагався розрізнити по можливості економічні і політичні аспекти т. зв. капіталізму і т. зв. соціалізму, Кошелівець утотожив "капіталізм" з демократією, як політичною системою, але це не одне й те саме. І капіталізм мислений без демократії, як доводить досвід Німеччини й Італії. Я хотів би повторити свою основну тезу у видозміненому вигляді. "Капіталізм" і "соціалізм" — різні форми споживацького суспільства (про це я вже говорив у *Брилах*). Але тепер я хотів би додати наступне: "соціалізм" є раковою пухлиною "капіталізму", що паразитує на його вадах. Сам же "соціалізм" не може існувати самостійно, без "капіталізму". Коли загине "капіталізм", то одночасно з ним надійде кінець і "соціалістичному суспільству". Воно не являє собою альтернативи "капіталізові". Я не певен, що правильно боронити "капіталізм" як щось позитивне. Але так само ж порочно протиставляти йому його хворобу, при тому, здається, невиліковну, — "соціалізм".

Що стосується російсько-українських взаємовідносин, то як

євреї, і на додаток сіоніст, я не вважаю, що маю право стати по один чи другий бік цього конфлікту, що, звичайно, не позбавляє мене можливості обговорювати цю проблему, але не як одній з зацікавлених сторін, а як спостерігачеві. Я лише побажав би, щоб цей конфлікт, найгрізніший для долі країни з усіх національних конфліктів СРСР, не став джерелом братовбивчої війни і пролиття крові. Саме тому я висловлював і висловлюю думку про те, що радянська імперія повинна бути, в ім'я загального добра, ліквідована зверху, як це, наприклад, було з французькою імперією в часи де Голля. Від російсько-українського конфлікту не виграє ніхто: ні росіяни, ні українці, ні тим більше євреї, які неминуче опиняться в цьому випадкові між молотом і ковадлом.

На закінчення дозвольте подякувати Редакції за публікацію статті Кошелівця, а також висловити подяку І. Авербуху (Єрусалим) за те, що він познайомив мене з цією статтю.

8 жовтня 1975

Михайло Агурський

Агурський Михайло народився 1933 року в Москві; там таки закінчив Верстатобудівний інститут у 1956 році і 1969 року дістав звання кандидата технічних наук, працював у галузі технічної кібернетики. Був активним діячем руху опору в СРСР і 1975 року виїхав до Ізраїлю, де працює професором Єврейського університету в Єрусалимі. Агурський автор багатьох праць з історії Церкви і публіцистичних статей, поширених у самвидаві. До самвидавних належить і його стаття "Сучасні суспільно-економічні системи й їх перспективи", уміщена у збірнику *Из-под-глыб (З-під брил)*, критиці якого була присвячена стаття І. Кошелівця "З-під яких брил?" (див. *Сучасність*, ч. 5, травень 1975). Лист Агурського, що є відповіддю на статтю Кошелівця, друкуємо без коментарів як вислів думки другої сторони. При цій нагоді дякуємо авторові листа за увагу до нашого журналу.

Редакція

ВІД АВТОРА "МІЖ ІСТОРІЄЮ Й ПОЛІТИКОЮ"

Шановні Панове,

Дозвольте мені спростувати одну фактичну неточність у рецензії Олега Федішина на мою збірку статей *Між історією й політикою* (див. *Сучасність*, ч. I, 1975). Інформуючи читачів про особу автора книжки, рецензент пише: "Від декількох років Іван Лисяк-Рудницький є професором історії Сходу Європи та Росії в Альбертському Університеті в Едмонтоні".

Я дійсно з 1971 року працюю в Альбертському Університеті, але не відповідає правді, що я є професором російської історії. До часу мого переїзду до Канади я викладав російську історію в кількох вищих учбових закладах США. Але до Едмонтона мене запрошено як професора української історії. Крім цієї моєї основної дисципліни, я теж читаю курси східноєвропейської історії. Під "Східною Європою" тут слід розуміти Польщу та балтійські, наддунайські й балканські країни. Російська історія репрезентована в нашому департаменті двома іншими професорами.

Курси української мови й літератури вже давно здобули право громадянства в низці канадських університетів. Але Альбертський університет був першим, що започаткував у цій країні систематичне навчання української історії. Під цю пору в програму Департаменту історії Альбертського Університету входять наступні лекційні курси української історії: 1. Антична й середньовічна Україна; 2. Україна в ранні новітні часи (XVI-XVIII століття); 3. Україна в XIX столітті; 4. Україна в XX столітті. Один з цих курсів читається кожного семестра, а повний цикл чотирьох курсів триває два роки. Цей цикл охоплює цілість української історії, від передісторії до найновіших часів. Виклади відбуваються, очевидно, по-англійському. Курси української історії відкриті не тільки для студентів історичного департаменту, але також для тих, що записані в інших відділах університету та що історію України вибирають, як "вільний предмет". Хоч студенти переважно українського походження, проте серед них теж певна кількість неукраїнців. Незалежно від цих лекційних курсів, що мають оглядовий характер, декількох аспірантів працює індивідуально над дисертаціями з української або канадсько-української історії.

При цій нагоді бажаю подати до прилюдного відома вістку, що, починаючи з наступного академічного року 1975-76, в Департаменті історії Альбертського Університету буде вперше читатися новий курс про історію українського поселення в Канаді. Його провадитиме д-р Манолій Р. Лупул, професор історії канадського шкільництва в Педагогічному факультеті тутешнього університету та в одній особі відомий українсько-канадський громадський діяч. Це перший курс

української "етнічної історії" в будь-якому канадському або американському університеті й мені приємно, що теж у цьому відношенні Едмонтоніві прийшлося відіграти піонерську роль.

Сподіваюся, що повищі інформації будуть цікаві для читачів *Сучасності*.

З висловами пошани,
Іван Лисяк-Рудницький

Едмонтон, 16 березня 1975

У ВЛАСНІЙ СПРАВІ

З датою 1 січня 1976 року квартальник Український самостійник об'єднується з журналом Сучасність, а члени редакційної колегії Українського самостійника Анатоль Камінський, Богдан Кордюк і Василь Маркусь входять у склад редакції Сучасности.

Співробітників Українського самостійника запрошуємо до співпраці з нашим журналом, а його передплатникам і кольпортерам будемо надсилати Сучасність і просимо їх статі її передплатниками та кольпортерами.

Видавництво і редакція Сучасности

ПРОСИМО ВИПРАВИТИ

У жовтневому випуску нашого журналу, у статті Богдана Самбірського, на стор. 96, другий рядок знизу, треба читати замість О. Ю. Карпенко, — І. Компанієць. На цій же сторінці, восьмий рядок знизу, має бути замість "Національний ухил..." — "Націоналістичний ухил..."

Редакція

НОВИЙ КВАРТАЛЬНИК МЕТА

В жовтні 1975 року почав виходити в Торонті новий англомовний кварталник МЕТА. На зміст першого числа, об'ємом у 118 сторінок, склалися, м. ін., такі статті: "Значення 7-8 числа Українського вісника"; "Український національний рух та галицька дійсність"; "Чіле і Східня Європа", "Міжнародний жіночий конгрес".

В першому числі Мети надруковані також переклади документів з України, рецензії та повідомлення про процеси на Україні, в СРСР і в інших країнах Східньої Європи.

У склад Редакційної Колегії кварталника входять: Ігор Петелицький, Мая Петренко, Ангелина Шух і Тарас Легкий з Канади та Адріян Каратницький і Марійка Миколенко з США.

Зацікавлених просимо звертатися на адресу: МЕТА, PO Box 376, Station 'B', TORONTO, Ont., Canada.

ЗМІСТ ЖУРНАЛУ "СУЧАСНІСТЬ" ЗА 1975 РІК

ПОЕЗІЯ

- АНДІЄВСЬКА Емма: "Інше прояснення" й інші сонети (2).
БАБОВАЛ Роман: Розповідь про памороч (6).
ГОЛОД Марія: Жовтневе сонце (12).
ГУРКО Стефанія: Коли я вибреду (5).
ЗУЄВСЬКИЙ Олег: 3 нових поезій (10).
КИЯНКА А.: Меандри (3).
КМЕТА-ІЧНЯНСЬКИЙ Іван: 3 "Кобзарем" насамоті (12).
КОЛОМИЄЦЬ Юрій: 3 нових поезій (4).
КРАВЦІВ Богдан: Нові станси (1).
МАКАРИК Ірина: Лютість та інші вірші (1).
РУБЧАК Богдан: Мала легенда і Мандарин Дружині (3); 3 нових сонетів (9).
ПАЛІЙ Ліда: Передосінь у місті (10).
ТАРНАВСЬКИЙ Юрій: Ось, як я видужую (7-8).

ПЕРЕКЛАДНА ПОЕЗІЯ

- БОДЛЕР Шарль: Поезії в перекладі Святослава Гординського (1);
Краєвид й інші поезії в перекладі Святослава Гординського (5).
ВЕЖИНСЬКИЙ Казімеж: Поезії в перекладі Марини Приходько (2).
З ПОЛЬСЬКИХ СУЧАСНИХ ПОЕТІВ. Переклади Вадима Лесича (11).
ЛОПЕС-ПАЧЕКО Хесус: Поет у царстві страху, в перекладі Вольфрама Бургардта (11).
МАЛЛЯРМЕ Стефан: Сонети, у перекладі Олега Зуєвського (7-8).
РИЧ Ейдріс: Границя й інші поезії в перекладі Марти Тарнавської (6).
ТУВІМ Юліян: Зелень, у перекладі Святослава Гординського (9).

ПРОЗА

- ІЗАРСЬКИЙ Олекс: Полтава (1, 2, 3).
КУЗЬМЕНКО Світлана: Її величність (12).
НЕЧИТАЙЛО-АНДРІЄНКО Михайло: Збіги (4).
ПАЛІЙ Ліда: Казка про Кукулкана (6).

ПЕРЕКЛАДНА ПРОЗА

- БАРАНСЬКА Наталія: Тиждень як тиждень, переклад Оксани Соловей (7-8).
ВОЙНОВИЧ Володимир: Життя і надзвичайні пригоди солдата Івана Чонкіна. Переклад Івана Кошелівця (10, 11).
ТАБОРІ Пол: (Далі буде), переклад Р. Л. (5).

СПОГАДИ

- ГЕВРИК Тит: Леопольд Левицький (2).
КЛЕЙНЕР Ізраїль: Мої знайомі... буржуї (5).
КРАТОХВІЛЬ Маріян: Спогад про друга (6).
ПОПОВИЧ Володимир: Спогад про Марію Дольницьку (5).

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

- БОЙЧУК Богдан: Гостиняк — впевнений господар свого буденного світу (5).
ВОВК Віра: Ріка невідомої рівнини (7-8).
ДОС САНТОС АРАНТЕС Марія Тереза: Чотири картини з *Вишшаваних півнів*, переклала Віра Вовк (9).
КОЗІЙ Дмитро: Шевченківське життєтвердження (3); Проблема Ероса (10); Ліна Костенко, або гераклітизм і його самозаперечення (11).
КОСТЮК Григорій: На перехрестях життя та історії (3, 4).
КОШЕЛІВЕЦЬ Іван: На поточні теми (3); Дещо про сучасний стан української радянської літератури (6).
ОДАРЧЕНКО Петро: Тарас Шевченко і його попередники: Сковорода і Котляревський (3).
ОЛЕНСЬКА-ПЕТРИШИН Аркадія: Образотворче мистецтво в системі соцреалізму (12).
РАХМАННИЙ Роман: Сатира — дзеркало істини (10).
РУБЧАК Богдан: В колі Хорса (1).
СОЛЖЕНІЦІН Олександр: Нобеліана. У перекладі Івана Кошелівця (7-8).
// Ю. Ш.: Про самвидав на іншому континенті, про ненависть, про новітню поезію і про інші речі і нації (9).

КІНО І ТЕАТР

- БОЙЧУК Богдан: Йосип Гірняк і Олімпія Добровольська (4).
РЕВУЦЬКИЙ Валеріян: Возлюбленики муз і грацій (4); В театральному закуті (7-8).
САВИЦЬКИЙ Роман, мол.: Поміри *Землі* О. Довженка (7-8).
ЧОРНИЙ Степан: Лесь Курбас — артист, філософ (12).

СУСПІЛЬСТВО, ІСТОРІЯ, ПОЛІТИКА, НАУКА

- ГОРБАЧ Анна-Галія: На Ономастичному Конгресі в Берні (12).
ІВАХНЮК Антін В.: Хорвати і славістика (6).
ІЛЬНИЦЬКИЙ Роман: Конференція про економіку України (12).
КАМІНСЬКИЙ Анатоль: В полоні традиційного великодержавництва (4); Революційна концепція і нуклеарна зброя (11).
КОШЕЛІВЕЦЬ Іван: Володимирові Кубійовичу 75 (9).
КУПЧИНСЬКИЙ Роман: Між мріями і дійсністю. Новий есей А. Сахарова (11).

ЛАВРІНЕНКО Юрій: На початках українського відродження (1, 2).
 ЛОБОДОВСЬКИЙ Юзеф: Солженіцин як історик і політик. (Переклав І. Кошелівець) (11).
 МАЙСТРЕНКО Іван: Ленін і національне питання (6); Сторінки з історії Комуністичної партії України (7-8).
 НАГІРНИЙ Володимир К.: Замість рецензії... (11).
 ПАВЛІВ Омелян: Чистка у вірменській компартії і що вона заповідає (9).
 ПРОКОП Мирослав: Про польську меншість у СРСР (5); Про нові аспекти розвитку міжнародних взаємин у СРСР (6); Національне та інтернаціональне в нашій добі (7-8).
 САМБІРСЬКИЙ Богдан: Західня Україна в радянській історіографії (10).
 СОСНОВСЬКИЙ Михайло: Українська діаспора і політичний сектор (10).
 ЦИМБАЛІСТИЙ Богдан: В полоні минулого (1).

НА АКТУАЛЬНІ ТЕМИ

БОРКОВСЬКИЙ Роман: Актуальна пригадка і пересторога (5).
 ВРЕЦЬОНА Євген: Лист з Швейцарії (2).
 ГАВРИЛЮК Володимир: Володимир Максимов про національне питання в СРСР (4); Інтерв'ю з А. Левітіном-Красновим (9).
 ГОРБАЧ Анна-Галія: Між українцями Румунії (1, 2); Українськими селами Румунії (7-8).
 ЗЕЛЕНКО Костянтин і ТРЕМЬЦЬКИЙ Казімеж: Новий етап українсько-польських взаємин (Переклала О. М.) (5).
 ІВАНОВ Олександр: Національно-релігійний опір у Литві (6).
 КАМІНСЬКИЙ А.: Світова криза і західня політика Китаю (10).
 КАМІНСЬКИЙ Анатоль: Слабкість російського антирежимного політикуму (6); Небезпечні паралелі (7-8).
 КАРАТНИЦЬКИЙ Адріян: Міжнародна хроніка (9, 10, 12).
 КОШЕЛІВЕЦЬ Іван: З-під яких брил? (5).
 КУПЧИНСЬКИЙ Роман: Солженіцин в Америці (9).
 Л. В.: Ювілейна Конвенція Союзу Українок Америки (3).
 МІЖНАРОДНА ХРОНІКА (2).
 МІРА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ (12).
 ПЕРАХ Марк: Чи буде катастрофою для Росії розвал її колоніальної імперії? (12).
 ПРОКОП Мирослав: Перемога Валентина Мороза (2); Ще про перемішування населення на Україні (3); Tertium non datur (9). Конференція в Гельсінках і її вимова (10); Заява, що кличе до дальших зобов'язань (12).
 ПРОЦЮК Степан Ю.: Вплив фактора технічного прогресу на економіку України (2, 3, 4).
 Р. К.: Міжнародна хроніка (1, 5, 6, 7-8).
 РОСНЯНСЬКА Раїса: Сповідь внутрішнього емігранта (7-8).
 СКОРУПСЬКА Марта: З'їзд "Слова" і те, що довкола (7-8).
 СОСНОВСЬКИЙ Михайло: Конференція про сучасну Україну (1).
 УЧАСНИКИ П'ЯТОГО З'ЇЗДУ ОУП "СЛОВО": Резолюції П'ятого з'їзду ОУП "Слово" (7-8).

ДИСКУСІЯ, РОЗМОВИ

- БОГАЧЕВСЬКА Марта: Ще про *Архіпелаг ГУЛаг* (6).
БОЙЧУК Богдан: Про неповний погляд на літературну ситуацію на Україні (2).
ГОРБАЧ Катерина: Про неперспективи мансардної літератури (9).
ОЛЕНСЬКА-ПЕТРИШИН Аркадія: Відповідь на відкритого листа Юрія Соловія (7-8).
РУБЧАК Богдан: Про "інше", те саме, і тим подібне (12).
СОЛОВІЙ Юрій: Відкритий лист до Редактора образотворчого відділу ж. *Сучасність* (7-8).

РЕЦЕНЗІЇ, АНОТАЦІЇ

- ГОРБАЧ А.-Г.: 3 дослідів про українсько-німецькі літературні взаємини (9).
ГОРБАЧ Катерина: Халеп'я халепи не принесе (6).
ДАНКО Осип: Книжка про російський імперіялізм (10).
Д. С.: Православна Церква в Польщі. 1918-1939 (11).
ІВАХНЮК Антін В.: Нова праця про Ґалятовського (7-8).
ЛИМАН Леонід: Безвиглядність боротьби з антикомунізмом (11); Кількість українців у США і в Канаді (12).
МИТРОВИЧ Кирило: На пошану проф. Івана Мірчука (6).
ПАВЛІВ Омелян: Фальшивий ідеалізм Ю. І. Римаренка і до чого він веде (10).
ПРОЦЮК С. Ю.: Регіональні аспекти економіки СРСР (5).
РЕВУЦЬКИЙ Валеріян: Театр-Студія Гірняка і Добровольської (11).
САВИЦЬКИЙ Роман, мол.: "Історія України в образах" (6).
СІЯК Д.: Мистецтво живого слова (9); Бібліографія історії Церкви (11).
СІЯК Дарія: Збірник доповідей про А. Кримського (10).
ТУРУЛА Павло: Книжка про насильну репатріацію (2).
ФЕДИШИН Олег С.: Між історією і політикою (1); СРСР під Брежневом і Косігіном (3).

З МИСТЕЦЬКОЇ ХРОНІКИ

- ГНІЗДОВСЬКИЙ Яків: Дві мистецькі виставки в Нью-Йорку (1).
ГУЦАЛЮК Любослав: Про виставку карикатур Едварда Козака-Ека (9).
КАЧУРОВСЬКИЙ Василь: Архітектурні проекти Радослава Жука (6).
КУЗЬМА Любомир: Картинна галерія О. Соневницької (12).
МИТРОВИЧ Кирило: Іконографічний світ Омеляна Мазурика (9).
ОЛЕНСЬКА-ПЕТРИШИН Аркадія: Український Інститут Модерного Мистецтва в Чикаго (1); Виставки весняного сезону в Нью-Йорку (9); Українські мистецькі колекції Чикаго та околиці (9); Двадцять і перша виставка О. М. У. А. (10).
Р. М.: Яків Гніздовський в Нью-Орлінсі (1).

- С. Г.: Археологія і політика. Виставка скитського мистецтва в Нью-Йорку (9).
СОЧИНСЬКА-ШИПРИКЕВИЧ Ілона: Виставка української мисткині з Швейцарії (5).
ФЕЩАК Зенон: До проблеми Українського Музею (5).

ДОКУМЕНТАЦІЯ І ПУБЛІКАЦІЇ

- ВИРОК В. ЧОРНОВОЛА (з коментарем) (11).
ВІДКРИТИЙ ЛИСТ МИКОЛИ РУДЕНКА Л. І. БРЕЖНЄВУ (9).
ДЗЮБА Іван: Шлях обрано назавжди (9).
ЕСЕЙ-ЗАПОВІТ ОЛЕСЯ БЕРДНИКА (5).
ЗБАНАЦЬКИЙ Юрій: Слово про великий російський народ (9).
ЗВЕРНЕННЯ О. ВАСИЛЯ РОМАНЮКА ДО ВСЕСВІТНЬОЇ РАДИ ЦЕРКОВ (12).
ЛЕВІТІН-КРАСНОВ Анатолій: В обороні Української Католицької Церкви (1).
ЛИСТ В. НЕКРАСОВА АКАД. СНЕЖНЄВСЬКОМУ (6).
ЛИСТ С. Ф. ГЛУЗМАНА ДЛЯ ВІДКРИТОЇ ПУБЛІКАЦІЇ (6).
МЕМОРАНДУМ ПРО ДОЛЮ ЕСТОНСЬКОЇ НАЦІЇ (4).
О. ВАСИЛЬ РОМАНЮК ЗАКЛИКАЄ ПАПУ ПАВЛА VI СТАНУТИ В ОБОРОНІ ПЕРЕСЛІДУВАНИХ ЗА ВІРУ І ПЕРЕКОНАННЯ (12).
СПРАВА ВАСИЛЯ СТУСА. ВИРОК І КОМЕНТАР (12).

ОГЛЯДИ, НОТАТКИ

- В. МОРОЗ ЗАПРОШЕНИЙ НА ПОЧЕСНОГО ЧЛЕНА АНГЛІЙСЬКО-ГО ЦЕНТРУ МІЖНАРОДНОГО ПЕН-КЛЮБУ (3).
"ДРОТЯНИЙ КІСТЯК" ВЛАДИМІРСЬКОЇ ТЮРМИ (1).
З ЖИТТЯ УКРАЇНЦІВ У СВІТІ: (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7-8, 9, 10, 11).
КОМІТЕТ ОБОРОНИ РАДЯНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ В'ЯЗНІВ:
Радянський амбасадор при ООН відмовляється говорити про справу Валентина Мороза (1); Міжнародний день оборони В. Буковського і В. Мороза (4); Єврейські в'язні в обороні українських в'язнів. Життєвий шлях Сергія Бабича (11).
М.: Шевченко на експорт (5).
М. П.: 30-річчя журналу *Український Квартальник* (5).
ПРЕСОВА СЛУЖБА ЗП УГВР: Валентин Мороз заявляє, що вчинить собі смерть, якщо тюремна влада не змінить своєї нелюдської поведінки. — Лист батька Мороза до Брежнєва. Звернення Раїси Мороз до громадського світу (1); Як і куди зникли в УРСР чотири мільйони українців? (2); Посилена русифікація книжкових видань і преси в УРСР (3); М. Осадчий та І. Гель перевезені до Львова, І. Світличний до Києва (4); І. Світличний, В. Чорновіл та І. Гель знову перевезені до таборів. Суди у Львові та Івано-Франківському. — В. Мороза покарали за проведення голодівки. Продовжуються знущання над українськими в'язнями в концтаборах (5); Українські та інші політичні в'язні Пермського табо-

ру розповідають про себе та умови, в яких вони живуть. — Звернення українських жінок-в'язнів Мордовських таборів. — Зіновій Антонюк протестує проти російського шовінізму офіцерів МВД. Листи українських жінок-в'язнів генеральному прокуророві СРСР (6); Нова комісія змінила діагнозу недуги Леоніда Плюща. — Дружина Л. Плюща про тортури, що їх він зазнав. — Новий документ переслідування українських політичних в'язнів у СРСР. — Політичні в'язні СРСР домагаються своїх прав (7-8); Морозові загрожує психіатрична лікарня. Поширюються репресії проти української інтелігенції. — Дальші переслідування української інтелігенції. — Лук'яненка тримали два місяці в психіатричній лікарні. — Репресії на Україні продовжуються (9); Трагічне становище Леоніда Плюща. — Українські й інші ув'язнені вимагають їх визнання політичними в'язнями. — Зустріч Караванських у тюремній лікарні. Дальші репресії супроти в'язнів. Василь Стус важко хворіє. — Нові вістки про голодівку в'язнів у Пермських таборах (10); Вячеслав Чорновіл зрезиґнував з громадянства Р С. — Вячеслав Чорновіл просить про канадське громадянство. — Нові арешти і переслідування в національних республіках СРСР (11); Андрій Григоренко в обороні політичних в'язнів в СРСР. — Лікар Штерн з Вінниці виступає в обороні української мови (12).

РОЗМОВА З КЕРІВНИКОМ КОМУН. ПАРТІЇ ПОРТУГАЛІЇ (10).

УІС "СМОЛОСКИП": В таборах і в'язницях СРСР відбулася голодівка протесту (1); Останнє слово Івана Геля (3); Погром української інтелігенції в Києві (4); Лист Ніни Строкатої генеральному прокуророві СРСР (7-8); Марію Пальчак звільнили з ув'язнення (9).

УПРАВА УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА: У справі наукового дослідження українського життя в США (9).

ЛИСТИ ДО РЕДАКЦІЇ

АГУРСЬКИЙ Михайло: З приводу статті І. Кошелівця (12).

ЛИСЯК-РУДНИЦЬКИЙ Іван: Від автора *Між історією й політикою* (12).

МЕЛЬНИК М.: Ще про національний дохід УРСР (2).

У ВЛАСНІЙ СПРАВІ (12)

НОВИЙ КВАРТАЛЬНИК *МЕТА* (12)

ПОСМЕРТНІ ЗГАДКИ

ЄВГЕН ВРЕЦЬОНА (4).

Зміст

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

- 3 *Іван Кмета-Ічнянський*: З "Кобзарем" насамоті.
5 *Світлана Кузьменко*: Її величність.
9 *Марія Голод*: Жовтневе сонце.
13 *Степан Чорній*: Лесь Курбас — артист, філософ.
35 *Аркадія Оленська-Петришин*: Образотворче мистецтво в системі соцреалізму.

ДИСКУСІЯ, РОЗМОВИ

- 44 *Богдан Рубчак*: Про "інше", те саме, і тим подібне.

ДОКУМЕНТАЦІЯ І ПУБЛІКАЦІЇ

- 60 *Справа Василя Стуса*. Вирок і коментар.
71 *Звернення о. Василя Романюка до Всесвітньої Ради Церков*.
74 *О. Василь Романюк* закликає Папу Павла VI стати в обороні переслідуваних за віру і переконання.

НА АКТУАЛЬНІ ТЕМИ

- 77 *Марк Перах*: Чи буде катастрофою для Росії розвал її колоніальної імперії?
91 *Міра відповідальності*.
93 *Мирослав Прокоп*: Заява, що кличе до дальших зобов'язань.
100 *Адріян Каратницький*: Міжнародна хроніка.

З НАУКОВОГО ЖИТТЯ

- 103 *Анна-Галя Горбач*: На Ономастичному Конгресі в Берні.
105 *Роман Ільницький*: Конференція про економіку України.

З МИСТЕЦЬКОЇ ХРОНІКИ

- 108 *Любомир Кузьма*: Картинна галерія О. Соневицької.

РЕЦЕНЗІЇ, АНОТАЦІЇ

- 110 *Леонід Лиман*: Кількість українців у США і в Канаді.

ОГЛЯДИ І НОТАТКИ

- 112 Андрій Григоренко в обороні політичних в'язнів в СРСР.
114 Лікар Штерн з Вінниці виступає в обороні української мови.

З ЛИСТІВ ДО РЕДАКЦІЇ

- 116 *Михайло Агурський*: З приводу статті І. Кошелівця.
118 *Іван Лисяк-Рудницький*: Від автора *Між історією й політикою*.
120 У власній справі
120 Просимо виправити.
120 Новий кварталник *Мета*.
121 Зміст журналу *Сучасність* за 1975 рік.

Адреси наших представників

Австралія: Library & Book Supply
16 a Prospect Street
Glenroy, Vic. — 3046

Аргентина: Cooperativa de Credito
"Renacimiento"
(para "Suchasnist")
Maza 144
Buenos Aires

*Велико-
британія:* Mr. S. Wasylko
4, The Hollows
Silverdale, Wilford
Nottingham

Канада: I. Eliashevsky
118 Medland St.
Toronto 165, Ont.

США: G. Lopatynski
875 West End Ave.
Apt. 14 B
New York, N. Y. 10025

Швейцарія: Dr. Roman Prokop
alte Landstrasse 22
8803 Rüschlikon

Швеція: Kyrylo Harbar
Box 62
Huddinge

Передплати з усіх інших країн просимо надсилати безпосередньо на адресу видавництва.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ

місячника «СУЧАСНІСТЬ»

на 1975 рік

одно число: річно:

Австралія	1.—	10.—дол.
Австрія	30.—	300.—шил.
Англія	0.50	5.—фун.
Аргентина	2.00	20.—пез.
Бельгія	75.—	750.—бфр.
Бразилія	2.—	20.—н. круз.
Венесуела	2.—	20.—ам. дол.
Голляндія	5.—	50.—гул.
Канада	2.—	20.—к. дол.
Німеччина	4.—	40.—нм
США	2.—	20.—ам. дол.
Франція	7.—	70.—ффр.
Швейцарія	6.—	60.—шфр.

Додаткові кошти пересилання нашого журналу летунською поштою до Канади і США становлять 8. — дол. річно.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

Просимо всіх наших вельмишановних передплатників і кольпортерів, які висилають чеки прямо на нашу адресу, виготовляти їх обов'язково на *Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien e. V.*

Чеки, виготовлені на «Сучасність» чи на окремі прізвища працівників нашого вид-ва, утруднюють і деколи унеможливають їхню реалізацію.

Адреси для влат:

Ukrainische Gesellschaft
für Auslandsstudien e. V.

8 München 2, Karlsplatz 8/III

Bankkonto: Deutsche Bank A. G.

8 München 2, Promenadeplatz

Kto Nr.: 22/20457

Postscheckkonto: PSchA München

Kto Nr.: 22278-809

У Видавництві "Сучасність" опубліковано
довго очікувану і на Україні
і на еміграції збірку недрукованих поезій
знищеного енкаведистами в жовтні 1941 року
видатного українського поета

ВОЛОДИМИРА СВИДЗІНСЬКОГО

МЕДОБІР

збережену поетом Олексою Веретенченком.

На зміст цього видання, що появилося в
упорядкуванні і з примітками Богдана Кравцева,
склалися доповнені віршами з друкованих уже збірок
цикли поезій В. Свідзінського "Баляди", "Зрада" і
"Пам'яті З. С-ської", далі його вірші 1926-1940 рр., поема
"Сонцева помста" та переклади з Лермонтова й Г.
Келлера.

Доповнюють збірку статті О. Веретенченка і Б.
Кравцева про трагічну долю поета і його поетичної
спадщини, як також есеї літературознавців Емануїла
Райса й Івана Дзюби про творчість Володимира
Свідзінського.

Видано книжку з портретом автора, репродукціями
його автографів та в мистецькому оформленні
Любослава Гуцалюка.

Ціна збірки 6.00 дол.